

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Srovnání kritických ohlasů Nerudovy a Hálkovy poezie

Confrontation of critical receptions of Neruda's and Hálek's poetry

Bc. Kateřina Skalická

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Dagmar Mocná, CSc.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: N ČJ-SPG

2015

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Srovnání kritických ohlasů Nerudovy a Hálkovy poezie vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Velké Popovice, 8. 4. 2015

.....

podpis

Na tomto místě bych ráda poděkovala Prof. PhDr. Dagmar Mocné, CSc. za cenné rady a připomínky, kterými přispěla k vypracování této diplomové práce, za její trpělivý a vlídný přístup a ochotu, s jakou se mi věnovala.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se zabývá kritickým ohlasem Nerudovy a Hálkovy poezie. V první kapitole jsou shrnuty dosavadní poznatky o tvorbě těchto autorů. Nejprve jsme se zde zaměřili na jejich generační východiska, poté na genezi jejich díla a teprve potom jsme se na základě odborné literatury pokusili o stručnou interpretaci jejich básnického nadání. Na závěr této kapitoly jsme nastínili proměnu kritického stanoviska, zaujímaného k těmto dvěma básníkům. Druhá kapitola slouží také jako výchozí rámec pro zkoumání dobového kritického ohlasu Nerudovy a Hálkovy poezie, jelikož popisuje vývoj české literární kritiky v 19. století, zejména v jeho druhé polovině, a její přední osobnosti, které měly vliv na recepci poetické tvorby zmíněných básníků.

Další část práce je věnována podrobné analýze dobových recenzí Hálkovy poezie. Na začátek jsme stručně připomněli hlavní rysy Hálkovy básnické tvorby a podali charakteristiku vybraných básnických sbírek. Dále už se jedná o popis recenzí, které k jednotlivým básnickým sbírkám vyšly. Na základě této analýzy jsme pak shrnuli poznatky o Hálkově poezii, získané prostřednictvím kritického ohlasu. Tímto způsobem jsme přistoupili i k rozboru kritického ohlasu poezie Jana Nerudy.

V předposlední kapitole se věnujeme Hálkovi a Nerudovi jako vlastním literárním kritikům, kteří vzájemně recenzovali svá díla a v kapitole závěrečné dochází k samotnému srovnávání. Nejdříve jsme porovnali Hálkovu a Nerudovu básnickou tvorbu, jak ji nahlížela dobová literární kritika. Následně jsme vedle sebe postavili poznatky získané analýzou dobových recenzí a zjištění z pozdější odborné literatury.

KLÍČOVÁ SLOVA

Poezie 2. poloviny 19. století, májovci, Neruda, Hálek, kritický ohlas

ABSTRACT

This diploma thesis deals with the critical reception of Neruda's and Hálek's poetry. The first chapter summarizes the existing knowledge of these authors' creations. At first we focused on the typical traits of their generation, and then on the genesis of their writing. Then using specialized literature, we briefly try to interpret their poetry. At the end of this chapter we show how the critical attitudes towards both poets changed over time. The second chapter also serves as a reference frame for the study of contemporary critical reception Neruda's and Hálek's poetry, because it describes the development of Czech literary criticism in the 19th century, especially in its second half, and its leading personalities who influenced the reception of poetic works of these poets.

The next part of the thesis analyzes period reviews of Hálek's poetry in detail. Firstly we briefly describe the main features of Hálek's poetry in general, then we expound the characteristics of his collections of poems. Subsequently for each collection of poems, we provide a description of the critiques published. We further analyze these descriptions to obtain a more complete picture of the reception of Hálek's poetry. This method was used for Neruda as well.

The penultimate chapter is devoted to Hálek and Neruda in the role of literary critics who reviewed each other's works. The final chapter provides a comparison of the critical reception of Hálek's and Neruda's poetry from their time period. Afterwards these findings were compared with knowledge from specialized literature from later time periods.

KEYWORDS

Poetry of the 2nd half of the 19th century, The May generation, Neruda, Hálek, critical reception

OBSAH

ÚVOD	7
1 SROVNÁNÍ POETICKÉ TVORBY VÍTĚZSLAVA HÁLKA A JANA NERUDY.....	8
2 DOBOVÁ LITERÁRNÍ KRITIKA	21
2.1 Zasazení zkoumaných pramenů Hálkovy a Nerudovy poezie do kontextu vývoje české literární kritiky.....	21
2.1.1 Literární kritika 50. a 60. let a kritický ohlas prvních Hálkových a Nerudových sbírek.....	26
2.1.2 Osobnosti literární kritiky 70. let ve vztahu k Hálkově a Nerudově poezii.....	30
2.1.3 Posuzovatelé Nerudovy poezie v 80. a 90. letech.....	33
3 KRITICKÉ OHLASY HÁLKOVY POEZIE	41
3.1 Charakteristika jednotlivých recenzí.....	42
3.1.1 Alfred.....	42
3.1.2 Večerní písně.....	43
3.1.3 V přírodě.....	46
3.1.4 Pohádky z naší vesnice.....	55
3.2 Závěrem o kritických ohlasech Hálkovy poezie.....	58
4 KRITICKÉ OHLASY NERUDOVY POEZIE.....	60
4.1 Charakteristika jednotlivých recenzí.....	61
4.1.1 Hřbitovní kvítí.....	61
4.1.2 Knihy veršů	65
4.1.3 Písně kosmické.....	71
4.1.4 Balady a romance.....	78
4.1.5 Prosté motivy.....	86
4.1.6 Zpěvy páteční.....	89
4.2 Závěrem o kritických ohlasech Nerudovy poezie.....	94
5 HÁLEK NERUDOVI KRITIKEM, NERUDA KRITIKEM HÁLKA.....	97
6 SROVNÁNÍ KRITICKÝCH OHLASŮ NERUDOVY A HÁLKOVY POEZIE.....	99
6.1 Hálek versus Neruda z pohledu dobové kritiky.....	99
6.2 Porovnání výroků dobové kritiky se současnou odbornou literaturou.....	105
ZÁVĚR	107
7 SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ.....	108

ÚVOD

V této diplomové práci se chceme věnovat problematice dobového kritického ohlasu poezie dvou předních básníků májové generace, Vítězslava Háľka a Jana Nerudy. Tito autoři tvořili takřka vedle sebe, každý s jinými výsledky, ale také s jiným čtenářským a odborným ohlasem. K tématu této práce nás inspiroval především dobově proměnlivý vztah kritické veřejnosti k odkazu těchto dvou básníků, kdy byl nejprve vyzdvihován jeden na úkor druhého a poté naopak. Jako výchozí rámec pro naše zkoumání jsme použili odborné studie, věnující se problematice Háľkovy a Nerudovy poezie, případně jejich kritickému ohlasu, stejně jako stati věnující se májové generaci obecně. Stěžejní pro nás byly především práce F. X. Šaldy, J. Mukařovského, V. Jiráta a F. Vodičky. Zároveň jsme vycházeli z poznatků o vývoji české literární kritiky. Zde nám nejvíce posloužila práce Aleše Hamana a čtyřdílný Lexikon české literatury, v němž je možné vedle informací o životě a díle autorů, dohledat rovněž údaje o činnosti literárně kritické, buď pod hesly jednotlivých osobností, nebo pod názvy časopisů zaměřených na tuto oblast literatury. Stranou neponecháme ani vlastní Háľkovu a Nerudovu literární kritiku.

Cíl, který si tato práce klade, je zřejmý již z jejího názvu: Srovnání kritických ohlasů Nerudovy a Háľkovy poezie. Na jeho základě se pokusíme vystihnout dobové kritické postoje k těmto dvěma básníkům, kteří náležejí sice k jedné tvůrčí generaci, ale každý z nich přináší do české literatury něco jiného a každý z nich má také svou odlišnou cestu a své vlastní postavení v literárním životě, tehdejší i současném. S přihlédnutím k odborným studiím posledních desítek let se hodláme podívat na problematiku těchto dvou velkých básníků novým pohledem. Velký časový odstup nám dává větší nadhled, proto k nim nyní můžeme přistoupit jako k neoddelitelné součásti naší literatury, kdy je oba budeme chápat jako reprezentanty dvou jejích poněkud odlišných, avšak stejně důležitých vývojových tendencí. Na otázku, co osobitého každý z nich do české literatury přináší, se pokusilo odpovědět již mnoho literárních badatelů před námi. My však k této problematice nepřístupujeme cestou vlastní interpretace jejich díla. Základní metodou je analýza a následná deskripce jednotlivých dobových recenzí, které se věnují nejvýznamnějším básnickým sbírkám Vítězslava Háľka a Jana Nerudy. Na základě takto získaných poznatků je pak možná komparace kritických soudů vyslovených na adresu Háľkovy poezie a soudů vyřčených o poezii Nerudově, stejně jako následná komparace dobového ohlasu s pozdější odbornou literaturou.

1 SROVNÁNÍ POETICKÉ TVORBY VÍTĚZSLAVA HÁLKA A JANA NERUDY

Generace májovců v polovině 19. století usilovala o vyrovnání se s předcházejícím obdobím. Její členové „odmítli představu národního umění, jehož vzorem by byla Slávy dcera, Rukopis královédvorský a zelenohorský a lidová píseň“. (Janáčková J., 1998, s. 267) Považovali za svou povinnost věnovat se publicistice a vůbec veřejně prospěšné činnosti. V oblasti literární se nechávali inspirovat velkými díly zahraniční literatury, pěstován byl především kult Byrona a Heineho. Zároveň se tito mladí čeští spisovatelé chtěli spolu se zahraničím podílet na tehdejší ideji všeobecného pokroku. „Jsou naše první výrazně světoobčanská a zároveň modernistická generace.“ (Jirát V., 1948, s. 166) To vše jsme seznali i v dílech dvou nejpřednějších představitelů májové generace, u Vítězslava Hálka a Jana Nerudy. Ačkoli oba vycházeli ze stejného programu, a jistě bychom v jejich díle našli celou řadu společných znaků, nelze si nevšimnout rozdílných cest v jejich tvorbě, stejně jako v jejich životě. Zatímco Hálkova životní dráha nám připadá jasná, bez velkých překážek jak v soukromí, tak na poli uměleckém, které si dobyl již svou prvotinou, lyricko-epickou básní *Alfred*, Nerudova cesta tak snadná nebyla. Zdá se, jako by o své dílo musel vždy bojovat, vždyť první veřejný úspěch si vydobyl až básnickou sbírkou *Písně kosmické* v roce 1878, tedy více než dvacet let poté, co vyšla jeho prvotina *Hřbitovní kvítí*. Dokonce ani jako fejetonista nebyl Neruda ve své době často ceněn tak vysoko jako o rok mladší Hálek. Dokládá to Šaldova poznámka ve studii o Vítězslavu Hálkovi, kde píše, že sám šéf a majitel *Národních listů* dr. Julius Grégr si Hálkových fejetonů cenil více než fejetonů Nerudových. (Šalda F. X., 1959, s. 87)

Jak již bylo řečeno, oba – Hálek i Neruda – vycházeli ze stejného programu. V roce 1858 se společně s dalšími příslušníky své generace přihlásili k odkazu Karla Hynka Máchy vydáním almanachu *Máj*. Mácha k nám uváděl poezii subjektivní a moderně desilusionovanou, poezii zahleděnou do evropské současnosti. (Jirát V., 1948, s. 164) „Byl domácí předobraz toho, co se ve světě oběma universálním dědicům (tj. Hálkovi a Nerudovi) nejlépe zamlouvalo; každý si mohl vybrat, co mu bylo nejbližší. A tak Neruda jeho lyrice svlékl romantický háv a přejal jejího moderního ducha, její ochořelou citovost, kterou prohloubil o smělost individuální konfese, jakož i náznaky městského realismu v próze – Hálek opět sladkou melodičnost, erotickou i přírodní látku, romantický kostým, jež trochu přešil, a náznaky exoticismu, jež efektněji rozvinul.“ (Jirát V., 1948, s. 164)

Dalším českým básníkem, kterého se májovci rozhodli následovat, byl baladik Karel Jaromír Erben, který oproti Máchovi vytvářel „umění disciplinované, myšlenkově konservativní a hlásající úctu k nadosobním závazkům.“ (Jirát V., 1948, s. 164/165) Neruda se u něj inspiroval především formou. Balady psal již v padesátých letech, svým tragismem totiž nejlépe odpovídaly tehdejšímu zaměření jeho poezie. Neruda však nesešel na Erbenově pojetí baladičnosti. (Vodička F., 1969, s. 168) „Neruda jen výjimečně ponechává baladě její rysy fantastické, i když k nim přihlíží (např. v baladě Vodní panny). Vidí baladičnost v tragických příbězích, kterými je zaplněn soudobý život. Jsou to tragické příběhy lásky (Jeník), smrti v mládí, tj. nenaplněného života (Mrtvá nevěsta), ale mnohé z těchto tragédií buď jasně vyslovují, nebo aspoň dávají tušit, že mají své kořeny sociální.“ „Tragičnost neplyne z porušení řádu daného lidovým mýtem, plyne z nemožnosti naplnit život v jeho lidských vztazích, poněvadž k tomu chybějí podmínky.“ (Vodička F., 1969, s. 168) Vojtěch Jirát v Nerudově poezii vidí jakési propojení obou jeho předchůdců, Erben a Máchy. Ovšem podobně, možná dokonce výrazněji toto sledává i u Hála: „Hálek se v svých počátcích přimkl k Erbenovi úže, podobně jako se více než Neruda zaujal Máchovým Májem, ale i on doplňuje pak erbenovskou tradici baladickou směrem k humornému polorealistickému žánru nebo k sociální problematice českého venkova jeho let, nehledě ani na to, že také on chce sloučit Máchu s Erbenem, prostodušeji, ale ještě zřejměji nežli Neruda, dodává svým baladám nádech romantické citovosti i vznětlivosti.“ (Jirát V., 1948, s. 165)

Tito dva autoři, Mácha a Erben, jsou z české literární tradice pro lyrickou tvorbu Hála a Nerudy coby jejich předchůdci ti nejdůležitější. Hálek a Neruda se ale zároveň inspirovali i literární produkcí světovou. Z té byl pro ně klíčový především Heine, z nějž si opět každý vybral podle svého zaměření – Hálek pouze rozněžnělou lyričnost, kdežto Neruda hlavně ironii a sarkasmus. (Mukařovský J., 1948, s. 184) Ironie a světobol však u Nerudy přijímá jinou funkci a jiný charakter, než jaký má u Heineho, poněvadž Nerudova poezie uvědoměle vychází ze situace individua žijícího v prostředí chudiny, tudíž má také jiný obsah než poezie Heineho. (Vodička F., 1969, s. 162) Hálek naopak ironii a sarkasmus nechává úplně stranou, přejímá jen onu rozněžnělou lyričnost, pomocí které se stylizuje do role písničkáře. Mukařovský (1948, s. 186/187) zjistil, že Hálek nešel ani tak ve šlépějích tradiční folklorní písně lidové, jako spíš ve stopách městské (nefolklorní) lidové poezie, která s oblibou vyvolává velmi subjektivní emoce. Jejím hlavním znakem je sentimentalita, navíc má velmi proměnlivý repertoár a oproti písni

folklorní má i odlišnou funkci. „Ve folkloru funguje píseň jako odosobněný, krajně kolektivizovaný znak, v poezii pouliční jako křiklavá bezprostřední, subjektivní exprese.“ (Mukařovský J., 1948, s. 187)

Co se týče Hálek, na něj zvláště silně působila ještě jedna věc – tehdy panující představa o „přirozeném básníkovi“, jemuž verše bez dlouhého rozmýšlení prýští z překypujícího srdce¹. Z tohoto dobového kontextu je zřetelné, že Hálekova tvůrčí naivita a improvizací ráz jeho poezie odpovídá dobovým představám o básníkovi; rovněž u něj se tedy jedná o autostylizaci vyplývající ze soudobého pojetí poezie, které je motivováno sociologickou proměnou. Odtud tedy plyne také všeobecné směřování k umělecké periférii. (Mukařovský J., 1948, s. 184/185, 190) „Mladá vedoucí vrstva vyžaduje silných dojmů, pestrých a neusměrněných; její mladá živost žádá si optimismu, citově se vybíjí v sentimentalitě, citovém hnutí nediferencovaném, nekultivovaném, ale bezprostředním. V tom všem vyhovoval Hálek sociální objednávce své doby.“ (Mukařovský J., 1948, s. 190) To mu tehdy přineslo nejen výlučné postavení mezi básníky, ale přiblížilo ho to i k autorům pozdější moderní poezie. Mukařovský v tomto směru popisuje vliv Hálekovy tvorby na programovou poetiku poetismu.

Básnění Nerudovo je však jiného rázu, o něm nikdy nikdo jako o přirozeném básníkovi nemluvil; „bývá naopak charakterizován jako básník zámlky a zkratky, nevzdávající se spontánně okamžitému dojmu. (Mukařovský J., 1948, s. 183) Jirátko (1948, s. 194) o Nerudovi dokonce píše, že nic nevytvářel snadno, ale naopak s velkým úsilím, a dodává, že jemu by opravdu nejméně patřilo přizvisko naivního génia, přisuzované Hálkovi. „Hledáte-li k němu a k Hálkovi obdobu, najdete ji v oné dvojici básníka sentimentálního a naivního,² do níž promítl Schiller bolestivou tuchu vlastní nesourodosti s Goethem. Ale zas to má svůj háček: náš Goethe zemřel dříve než český Schiller a byl méně významný – a český Schiller se poněáhu dobíral goethovských výšin i goethovské harmonie, pokud se typ schillerovský může kdy ztotožnit s typem goethovským. I on se

¹ J. V. Jaroš (Alfred Waldau) o tzv. přirozeném básnictví píše v německém spisu (Böhmische Naturdichter, 1860, s. 124) takto: „Básně (přirozeného básníka) jsou téměř bez výjimky tím, čím podle Goethova výroku má být každá lyrická báseň: skutečné básně příležitostné, tj. takové..., ke kterým byla mu bezprostředním živým podnětem vnitřní nebo vnější životní událost a které se proto jeví – manifestacemi subjektivních nálad. Přirozený básník chce toliko zpívat jednoduše, bez žalu a přirozeně zpívat, bezelstně a pravdivě básnit sobě a jiným k tiché potěše, z plného, pro krásu a dobro bijícího srdce, jako slavík v hvězdné letní noci, jako skřivan v modrém svěžím jarním vzduchu.“ (Mukařovský J., 1948, s. 184)

² Tuto terminologii Jirátko přejímá od Schillera, nám však dnes připadá poněkud zavádějící.

dopracoval idyly...“ „...v Prostých motivech se přiblížil Hálkovi naturistickou sytostí obrazů a slastnou naivitou postoje k světu a v Písniích kosmických soupeřil s hymnickou poezií mladého Vrchlického.“ (Jirátk V., 1948, s. 195) Dobově typický byl však Neruda stejně jako Hálek. „Vedle Karoliny Světlé, která mu snad otevřela zrak pro měšťanské ctnosti, vypěstované dlouhou tradicí (kterých zpočátku žalostně pohřešoval chudý mladík s touhou povznést se nad svůj stav i osud), je Neruda nejvýstřednější uvědomělý zástupce třetího stavu v českém písemnictví.“ (Jirátk V., 1948, s. 202)

Nyní se přesouváme od nastínění uměleckých východisek obou básníků, k samotnému posouzení a porovnání základních rysů jejich tvorby. Jak už bylo řečeno, májovci se stavěli proti zásadám klasicistní poetiky, kterou charakterizovala objektivní poezie inspirovaná folklorní písní. Do české poezie programově přinášejí subjektivní lyriku. „Posuzujeme-li oba přední básníky Májové školy, Nerudu a Hála, vzhledem k míře subjektivnosti jejich lyriky, je na první pohled jasno, že po této stránce patří primát Hálkovi. Nerudův básnický vývoj od Hřbitovního kvítí k Prostým motivům zřejmě svědčí o vzrůstající objektivnosti. Ještě významnější však je to, že od samého počátku Nerudovy básnické tvorby se po každé proti složce emocionální uplatňuje prvek protikladný, brzdící emoci, jehož přítomnost lze zjišťovati rozborem tematickým i jazykovým.“ „Po této stránce je Neruda mnohem věrnějším žákem Heinovým než Hálek. Zato Hálek doslovněji splňuje imanentní vývojový řád české poezie, který v této chvíli si žádal reakce proti klasicistické objektivitě předešlého období. Z tohoto stanoviska stává se také zřejmou nutnost vzájemného sepětí Nerudy s Hálkem a jejich vzájemná podmíněnost. Neruda je ovšem zjev komplikovanější než Hálek – mohl však existovat jen jako protiklad k tomuto básníku uvolněné emocionalitě. Místo, které v generaci zaujal Hálek, vyplývalo nutně, jak jsme viděli, z imanentní vývojové tendence; musilo být obsazeno, aby jako protiklad se mohlo vytvořit překonání citové spontánnosti emocionalitou brzděnou.“ (Mukařovský J., 1948, s. 188/189)

Neruda tento svůj vývoj v podstatě nepřímo předem prorokoval, když v recenzi Básni Adolfa Heyduka v Obrazech života v r. 1859 v souvislosti s problematikou rozervanosti v české lyrice napsal: „Zájmy společenské musí se nutně také ve zjevích krásné literatury každé doby značit. Doba naše je posud dobou rozervanosti, není platno zpouzení se proti jejím zjevům v tomto ohledu, překážkami se nezadrží další rozvin rozervaného smýšlení a jednání; líp s proudem trochu kalným, ale bystrým a živým plouti, než se jím pohliti nechati, konečně se proud ten přece vyjasní a rozervanost se v celistvost

promění, jen až se toho v nutném rozvinu člověčenstva dočkáme, čeho dosáhnouti toužíme.“ (Neruda J., In: Vodička F., 1969, s. 163) F. X. Šalda (1959, s. 114) tento Nerudův vývoj od krajního subjektivismu k umění objektivnímu, národnímu, uznávajícímu lidovou píseň, nazývá cestou k oproštění. (O Šaldovu stanovisku k Nerudovu národnostnímu postoji a vůbec k jeho tvorbě bude řeč později.)

Neruda ve svých článcích teoreticky vysvětloval stanoviska, která pak uplatňoval při vlastním básnění. Chtěl svou poezií odhalovat problémy tehdejší doby, problémy sociálního charakteru, jako např. postavení ženy ve společnosti, propastné rozdíly mezi bohatými a chudými apod. Svým literárním směřováním k všednímu každodennímu životu, který se nesnaží vidět idylicky, ba naopak, se Neruda řadí k tzv. ranému realismu. „Volí uvědoměle metodu realismu, aby s pomocí poznání získaného v prostředí chudoby, které jej obklopovalo, hledal i svůj osobní vztah k životu. Jen takto se podle Nerudova přesvědčení i lyrická poezie neomezovala jen „na srdce básníkovo, jak z ruky přírody vychází a na jeho zcela osobní city“³, jen takto se podařilo včlenit do lyriky něco, „co se každého jednotlivce týká“. „Neruda-lyrik chce vycházet z faktů životních; nechce si nezávazně jen pohrávat s osobními myšlenkami a sny.“ „Neruda věděl, že lyrika přestane mít svou společenskou platnost, nedovede-li mít na mysli konkrétní lidské osudy.“ (Vodička F., 1969, s. 161, 168)

Oproti tomu tematika Hálkovy lyriky se točí okolo tří hlavních námětů, jimiž je příroda, něžná láska a úloha básníka ve společnosti. Jak tato témata zachycuje? Začneme přírodou. V jeho podání je příroda půvabnou, nikoli velkolepou, roztomilou a utěšenou, nikoli příšernou ani zkrušující, zachycuje přírodu jaksi zdobně, dívčí, ba klukovskou, vždy naladěnou ke šprýmu a nezbednostem. (Jirát V., 1948, s. 178) Jirát si tu všímá zajímavého paradoxu, totiž „kde je Hálek nejpůvodnější, je zároveň nejtradičnější; biedermeier a rokoko jako by ožily v jeho podání zemského ráje!“ (Jirát V., 1948, s. 178) Zároveň však vidí drobný odstín, jímž se Hálek od biedermeierovského pojetí poezie odlišuje, tím odstínem je dle něj „jará kurážnost“ jeho přírody a jakási „bodrost s vulgárním příděchem, která však není uměleckým záporem“.

Podobně vypadá i Hálkova představa lásky. Jirát (1948, s. 184) ji popisuje slovy „horoucně bezelstná, sladce měkká erotika“ a F. X. Šalda (1959, s. 91/92) se o Hálkově milostné tematice vyjádřil takto: „Zlo sedí u Háalka málokdy dost hluboko v duši člověka,

³ Jan Neruda, *Obrazy života 1859*, s. 35 – Kritika Hálkových Večerních písní.

jen proto byl Hálek špatný básník dramatický.“ „U Hálek není zralých, vášní posedlých a pro ni k zločinu puzených žen: Hálek je celkem a hlavně básník dívčí lásky a dívčího milování.“

Za nejsložitější z výše zmíněných tematických okruhů považuje Jirát (1948, s. 184) „vznešené pojetí pěvcovy osoby i jeho národního významu“. Vysvětluje toto pojetí národního pěvce jako syntézu tří proudů – evropské předromantiky, jež viděla v básníkovi věštce bohem nadaného a představitele národní myšlenky, romantického individualismu a iracionalismu, v němž byla básnická intuice rovnoprávná, ba nadřazená ostatním druhům poznání, a proudu místního, českého, spojeného s velkou úlohou spisovatelů v době obrození a s nově posíleným významem spisovatelů-žurnalistů za tehdejší situace. Vytýká však, že „se i v této vznešené úloze Hálek omezil na základní obrysy ideje a hleděl spíše strhovat plamenem citu než dokazovat. Zůstal kazatelem a vychovatelem jiných.“ (Jirát V., 1948, s. 184)

Co se týče myšlenkového základu, za ten se Hálkově poezii také mnoho chvály nedostalo; nejčastěji mu byla vytýkána nepůvodnost a nedostatečná hloubka jeho myšlenek. „V myšlenkové kostře svých tří cyklů V přírodě nevyvaroval se ani nedomyšleností ani protimluvů a jeho názory nejsou nijak jeho majetkem – ať běží o morálku, metafyziku či politiku, má názory své doby, stoje přitom spíše pod průměrem než nad ním; v politice je tedy pokrokový, svobodomyšlný, občanský,“ „...ve světovém názoru pak idealistický, při čemž tento idealismus je v jádře toliko sentimentální rovnomocninou rousseauovského naturalismu.“ (Jirát V., 1948, s. 182) Rovněž i Nerudovy názory ale vyrůstaly ve většině případů z přesvědčení jeho doby. „Náplň jeho ducha a stavy jeho duše věru mají barvu svého věku; zvlášť jeho názory nesou pečeť doby.“ (Jirát V., 1948, s. 199) Jako jeden z příkladů Jirát uvádí Nerudovo zaujetí moderní vědou, pročež pěstoval vědeckou poezii, jak dokazují Písně kosmické. „Jsa dobově typický, byl i národní v nejlepším slova smyslu a byl obé jen proto, že byl sám sebou.“ (Jirát V., 1948, s. 220)

V Hálkově poezii je význam připisován zejména jeho obrazivosti a výrazu. Je to zřejmé už z dobových kritik, ale i z pozdějších studií. „Než v tom není pravá hodnota jeho poezie, ta je především a skoro výlučně v důmyslu, jak sdružuje smyslové postřehy, – v obrazech, srovnáních a zosobňování přírodních jevů. Hálek je tak bohat obrazy všeho druhu jako málokterý básník před ním a vedle něho, Nerudu nevyjímajíc. Hromadí obrazy samoúčelně, pro slast z hojnosti vyvolaných představ.“ „Jeho obrazivé představy se pohybují sic v dost úzkém kruhu náladovém i věcném – jdeť skoro vždy o náladu živou,

svěže čtveračivou, a materiál obrazový dodávají nespočetné oblasti –, ale kombinace těchto prvků, nevšední a leckdy odvážná, prokazuje mistra.“ (Jirát V., 1948, s. 186) Ne vždy se však ve své době setkal Hálek s úplným pochopením pro své verše, mnohým se zdály trochu podivné a většinou radili je drobně pozměnit, aby byly dokonalé – to uvidíme v následující kapitole, která se zabývá dobovými ohlasy Hálkovy poezie. Dnes však v těchto zvláštlostech můžeme vidět právě Hálkův přínos české poezii. O tom dále píše Jirát (1948, s. 186): „Nejednu báseň Hálkovu tvoří vlastně jen rozvinuté, do podrobnosti rozvedené srovnání, které se mění až v jakousi lyrickou bajku, neboť jde především o srovnávání neživého s živým, nehybného s pohyblivým, krajinných složek s člověkem. Jako by měl duši primitiva, zosobňuje si vše, zlidšťuje, převádí na společné poměry. Na vážné rozumbrady mezi Hálkovými současníky i nástupci působilo tohle dojmem nevážné a venkoncem nepřipustné hravosti, a jeho obrazotvornost, nedbající logiky a přesných srovnání, je nemálo zarážela. Nesnášeli dobře ani dynamičnost jeho vnímání. Ale dnes vidíme právě v těchto domnělých kazech jeho básnickou velikost.“ Dle našeho názoru byl právě touto hravostí a dynamičností představ rovněž právoplatným předchůdcem moderního básnictví, stejně jako jím byl z jiných důvodů Neruda.

Tam, kde Hálek vládne obrazem, Neruda dobývá slovem. Velký přínos Nerudovy tvorby pro českou poezii tkví v prozaizaci básnického umění; všednost se Nerudovi stala předmětem poetizace. Felix Vodička (1969, s. 211) navíc hovoří ještě o jednom znaku, který z Nerudy činí moderního básníka: „Není tu jen cesta prozaizace, není tu jen ostré zaměření na význam, opřené dokonce i o vědecké poznatky, šlo tu i o cestu protichůdnou. Všednost stala se nejen předmětem poetizace, ale tím, že se jí dávají širší a hlubší perspektivy, nastupuje se tu cesta k novému mýtu.“ „Tato cesta k novému mýtu a symbolu, provedená v Baládách a romancích a ve Zpěvech pátečních v oblasti tematiky křesťanské a národní, v Prostých motivech v oblasti světa přírodního a intimního, zdá se, umožnila zároveň s výše uvedenými vlastnostmi, že se od poloviny devadesátých let až do světové války v Nerudovi spatřuje básník moderní.“ Neruda nás také upoutává proměnlivostí nálad svých básní. „Máme-li říci, v čem tkví jeho původnost a cena, zajisté přiznáme, že na prvním místě v náladovém bohatství, v citové polyfonii skladeb. Srovnajte jen ty skoky od ironie a bodrosti k vroucí intimitě a vznosnému patosu v Písniích kosmických – skoky, jež by u jiných působily dojmem harlekýnských přemetů, ale u Nerudy přesvědčují a jsou přirozené!“ (Jirát V., 1948, s. 196/197) Neruda své básně dokonale promýšlí, zdařile

kombinuje motivy a po svém zachází s tradičními žánrovými syžety, kdy sblíží vážné s humorným.

Poslední poznámku věnujeme ještě formě Hálkových a Nerudových básní. Shodným rysem je to, že sloky obou básníků nejsou považovány za nijak rozmanité. Hálek si povětšinou vystačil s čtyřveršovými, čtyřstopými jambickými slokami, kde používal nejčastěji přerývaný nebo sdružený rým. Takto zvolená a povětšinou neměnná forma ovšem nejednou vyvolávala dojem monotónnosti jeho básní. Neruda naopak tíhnul k daktylotrochejskému rytmu. Hálkovy verše jsou však, oproti těm Nerudovým, mnohem melodičtější. Jirát (1948, s. 185) o nich píše: „...jeho verše plynuly hladce a vábily k zhudebnění.“ U Nerudy se naopak setkáme s nezvučným veršem, který dle Jiráta (1948, s. 193) „voní chlebem, nikoli tajemnou květinou snu a jen ku stáru zvláční a sládne v zářijové pohodě; rým bývá nuzný a levný, mnohdy až zaráží nedbalým užitím.“ Nerudův verš se zaměřuje na význam slov, nikoli na hromadění obrazů vyvolávajících dojem, jak je tomu u Hálda. To jen dokresluje to, co jsme se už o tvorbě obou dozvěděli, když jsme se zabývali tematikou a myšlenkovým základem jejich básní.

Tam, kde Neruda nabízí slovo, u Hálda vyvstává obraz. Nerudovy básně směřují ke gradaci a pointě, zatímco stavba Hálkových básní se odvíjí od silně nadsazené nálady či myšlenky. U Nerudy se setkáme s takzvaným zdravým selským rozumem, kdežto Hálek nás okouzlí svým smyslem pro idyličnost. Neruda nastiňuje problémy své doby, Hálek vyvolává dojmy. U Hálda se usídlila mladická nerozváženost, u Nerudy mužná rozvaha prostoupená skepsí i nadějí. Zatímco Hálkovu poezii bychom přirovnali k bujarému mládí, Nerudovu poezii označíme jako mužnou. A to mnohé vysvětluje. „Mužná poezie nemívá ani citového žáru ani bezelstné upřímnosti zpovědní, ani ji obvykle nerozvíruje vichr tragiky; její citové klima bývá chladnější, aniž ji proto lze ještě prohlásit za necitelnou, humor nadlehčuje životní tíži a kompromis usmíruje rozpory, jež mládí připadaly nesmiřitelnými.“ (Jirát V., 1948, s. 214) A tak je to i v případě Nerudy coby básníka již zralého. „Nechtěl se nimrat ve svých citech a citečcích, nechtěl překvapovat výjimečností, nýbrž obecně lidskou platností svých výroků. Psal vědomě lyriku nadosobního dosahu.“ (Jirát V., 1948, s. 214) Hálek vedle něj zůstal u reflexivní poezie, jež si vzala jako základ nějakou obecnou pravdu, nad níž poté Hálek rozjímal a dojímal sebe i druhé. Evidentně mu nešlo o onen nadosobní dosah, ale o přítomnou chvíli a o básnické zprostředkování dojmu. „Věděl, že byl slavíkem „v mých růží květu“ a strachoval se zevšednět.“ (Jirát V., 1948, s. 181) Dokládá to jeho verš z cyklu básní V přírodě: „Ach býti pěvcem v také ráno,

a potom zhasnout třeba hned!“ Oproti tomu Neruda toužil sám sebe přežít a to právě skrze své dílo, skrze něj se chtěl stát nesmrtelným: „Chtěl bych, až jednou dokonám, – odpusťte hvězdné touze – jak Měsíc svítit lidstvu dál – tak dlouze – ach tak dlouze!“ (Neruda J., Písně kosmické, báseň č. 17)

K posouzení Hálkova a Nerudova díla přistoupilo již za jejich života, i později, mnoho literárních vědců a kritiků. Pohled na tyto autory se také dobově velmi proměňoval, jak si později ukážeme. „Jiná otázka je, zda skutečně poměr mezi oběma básníky je takový, aby vyzvednutí jednoho z nich znamenalo nutně radikální pokles významu druhého.“ (Mukařovský J., 1948, s. 177) Osobně si myslíme, že tato otázka nebyla dosud plně vyřešena, proto nyní k tomuto tématu přistupujeme v této diplomové práci. Studií o obou básnících bylo napsáno poměrně dost, ale dnes jde (jak samy některé studie naznačují) především o jakousi „rehabilitaci“ Vítězslava Háška coby básníka, za své doby velmi uznávaného, kterého však Česká moderna na přelomu století sesadila z pomyslného piedestalu. Je nutné najít v jeho tvorbě ty rysy, které lze považovat za osobité a umělecky hodnotné i v současné době. „Naprosto nejde o obnovení výlučného panství Háška, nýbrž o to, pokusit se obnovit jeho obraz vzhledem k požadavkům moderního čtenáře: upozornit na ty rysy, které jej spojují s pojmáním poezie, jaké dnes je nám běžné.“ (Mukařovský J., 1948, s. 178) F. X. Šalda Háškovi přiznává dalekosáhlý vliv na nejméně dvě následující básnické generace. V tom smyslu zmiňuje např. Svatopluka Čecha, J. V. Sládka, P. Bezruč, V. Dyka, J. Holého nebo V. Mrštíka. „To není maličkost. Byl přece osobně zjev silnější, než jak mu chtěli přiznat jeho příliš příkří sudiči. S opravdovým rozborem jeho díla není literární historie nikterak ještě hotova, ano možno říci, že se začíná do něho teprve zabírat. I to je příznak živosti jeho zjevu. Teprve když se přestane o tebe svět starat, když o tobě nemluví, tebou se nevzrušuje, kdy nikdo na tebe neútočí, nikdo tě nebrání, jsi dokonale mrtvý. Hálek má do toho stadia zledovělé lhostejnosti ještě dosti daleko.“ (F. X. Šalda, 1959, s. 104/105)

Ani Nerudova poezie dnes už nemá takový vliv, jaký jí byl na přelomu století předpovídán. Od poloviny devadesátých let až do první světové války byl v Nerudovi spatřován básník moderní. „Po světové válce životnost poezie Nerudovy ochabla, poetismus a surrealismus aspoň veřejně svůj vztah k Nerudovi neprojevil. Ojedinelý je pokus F. X. Šaldy z roku 1934 o novou konkretizaci. Tím ovšem není řečeno, že v dílech Nerudových nejsou potenciálně obsaženy vlastnosti, které mohou být v budoucnosti

esteticky aktualizovány, zvláště když jde o díla, která pro svou historickou hodnotu jsou neustále předmětem veřejné pozornosti a vědeckého studia. Jisté náznaky pro nové možnosti kultu Nerudova lze sledovat již nyní.“ (Vodička F., 1969, s. 211)

U Nerudy je dle nás důležité především plné porozumění jeho dílu a jeho uměleckému vývoji. „Neruda je nám cosi tak důvěrně známého, tak zapojeného do české lyrické i kulturní tradice, že nedbáme o lepší poznání jeho samozřejmosti, která je vpravdě plna záludných vírů a mučivých otázek, čekajících na odpověď od každého, kdo se básníkovu dílu přiblíží vážně a opravdově.“ (Jirát V., 1948, s. 192) Pochopení Nerudova uměleckého nadání není ani zdaleka jednoduché, což může dobře ilustrovat např. postoj F. X. Šaldy k Nerudovu odkazu, jelikož ten prošel také svým vývojem. Ve studii Alej snu a meditace ku hrobu Jana Nerudy z roku 1901 přistupuje Šalda k Nerudovu dílu jako k něčemu samozřejmému, bezpečnému a jeho umělecký vývoj chápe jako cestu k oproštění: „Neruda, který začal „sturmem“ jako krajní subjektivist a dle dnešního slovníku skoro anarchista, končí jako nejrozhodnější stoupenec národnosti, umění objektivního a hromadného, vyznavač lidové písně, mimo niž nechce znát v poezii vzoru ani spásy. Neruda v mládí skoro výlučný a aristokratický umělec, končí u lidu a v lidu. „Oprostil se“ podle hlubokého slova ruského básníka. A v tomto oproštění je smysl jeho života a jeho heroismu.“ (Šalda F. X., 1959, s. 114) V roce 1934 však Šalda ve své stati Neruda poněkud nekonvenční vidí jeho dílo naprosto odlišně, jako dílo plné rozporů a dosud nezodpovězených otázek, které je nutné podrobněji analyzovat. Dokonce i na Nerudův ve stáří nabytý sklon k národnosti tady hledí poněkud opatrněji.⁴ Srovnajme tyto krátké ukázky z obou studií (nejprve studie z r. 1901, poté z r. 1934):

„Svět stává se v jeho výkladě podivuhodně blízký, hmatatelný, samozřejmý, srdečný a bezpečný. Čteš-li Nerudu z jeho mužné doby, leží ti všecko jako na dlani, jsi si vším jist. Měl-li jsi před chvílí ještě nedůvěru ve vesmír a věřil-li jsi v něm lest a léčku, jsi nyní klidný a důvěřivý, jako bys byl pohleděl do pokojné studně zrcadlící vlídné, mléčné, májové nebe, blízké a nízko zavěšené jako hračka a dar dítěti, jehož lze dosáhnouti rukou.

⁴ „Národnost stává se mu náhradou za ztracené náboženství. Všechny mystické představy jeho dětství ožívají na sklonku jeho života, ale jsou tentokrát transponovány do oblasti národnostní. Vytvořil si svůj mythus národa vyvoleného, který neumírá, nemůže zemřít. „Nám Čechům z žárných mečů věčná dána meta – rád byl bych při vás do skonání světa!“ I v tom je jeho obdoba ke Smetanovi: v této absolutní lásce k národu.“ „Jeho (tj. Smetanova) národní idea jest skoro celá vtělena do jeho díla, kdežto u Nerudy je přesahá, je leckdy něco jakoby odtrženého od jeho díla, někdy něco až jako propast, do níž své dílo vrhá; své dílo i sebe.“ „U Nerudy mám chvíle, kdy mne jeho nacionalism až mrazí – tak živě cítím, že byl opiem nebo morfiem nemocnému.“ (Šalda F. X., 1993, s. 344/345)

Jsi přesvědčen v té chvíli, že se ti nemůže nic ve světě a v životě přihodit, co by stálo opravdu za řeč. Tak podivuhodně bezelstný, srdečný a důvěřivý je svět ve verzi Nerudově.“ (Šalda F. X., 1959, s. 108)

„Neruda je básník rozkolů vnitřních. Nevyrovnal v sobě nikdy úplně protiklad romantismu a realismu, lyrismu a anekdoty, baroku a impresionismu, kriticismu a entusiasmu; kam sáhneš, tam úpí a sténá něco nevykoupeného, třebaš to bylo přehozeno efektně nebo bravurně mostem na oko pevným. Tyto rozpory volaly přímo po klenbě a svorníku; ale těch nemohl Neruda nalézt v kritickém racionalismu, který ho jen vnitřně rozleptával a který, cítil to zcela jasně, užívá nejlepší jeho kořen básnický tvořivý. V této úzkosti vytváří si svou mystiku národnostní, národa jako hodnoty absolutní, hodnoty všech hodnot, mimo každou diskusi, mimo každou pochybu.“ (Šalda F. X., 1993, s. 344)

Felix Vodička (1969, s. 215) porovnává Šaldovy studie takto: „V prvním případě jsou zdůrazněny ty složky Nerudovy poezie, jež umožňují jej pochopit jako autora překonávajícího rozpory k jasnosti, v druhém je vyzdvížena protikladnost Nerudova typu, jež byla překonána jen nedostatečně a uměle. Tam, kde dříve byla bezpečnost, jasnost, průhlednost, je nyní napětí.“

Vidíme jasně, že problematika obou autorů je podnes stále živá, protože stále ještě zbývá zodpovědět mnoho otázek týkajících se jejich tvorby a jejich významu v českém básnictví. Stejně jako mnozí před námi, i my dnes se budeme zabývat nejen Nerudou, ale rovněž i Hálkem, ačkoli jemu Josef Svatopluk Machar předpovídal jiný osud v české literatuře: „Porovnejte si jej s Nerudou. Za dvacet roků nenajdete v Hálkovi víc, než dnes – bude-li jej vůbec kdo číst – za dvacet roků však bude teprve známo, jakým nedoceneným zjevem – vzdor těm chválám dnešním a prázdným hymnám – byl Neruda.“ „Hálek měl význam a patřil době, kde žil, Neruda jde v budoucnost.“ (Machar J. S., 1894, s. 15) Mukařovský (1948, s. 178-181) však nabádá, že pokud chceme pochopit význam Hálkovy tvorby k poměru dnešního básnictví, musíme se oprostít od tohoto sporu o Hála z přelomu století⁵, jelikož i on je poplatný své době. Přestože Macharův článek vychází k příležitosti 20. výročí od doby úmrtí V. Hála, nejde v něm ani tolik o Hála samotného, jak se na první pohled jeví, jako o potřebu mladé nastupující generace vyhranit se proti generaci předchozí (ruchovsko-lumírovské), která ovšem plynně navazuje na generaci

⁵ Historii sporu o Hála z let devadesátých přehledně podává J. Máchal v *Bojích o nové směry* (1926).

májovou⁶, v jejímž čele Hálek stál. Nesmí se ale zdát, že by Mukařovský tomuto sporu upíral jeho význam; důležitý význam měl totiž nejen pro Nerudu, kterého zde Machar vyzdvihl coby přímého předchůdce moderní básnické generace, ale i pro Hála a možná právě pro něj a to v tom smyslu, že konečně nastolil možnost pohledět na Hálkovo dílo čistě z hlediska literárního (uměleckého), bez toho aniž by bylo spojováno s Hálkem jako člověkem, redaktorem, organizátorem, osobností veřejného života, členem Umělecké besedy a podobně. „A tak boj zahájený kdysi proti Hálkovi může ve svých důsledcích prospět i Hálkovi samému, podaří-li se totiž odhalit v sesazeném vládci Parnasu hodnotu skutečně a čistě literární, básnickou individualitu s jinými nesouměřitelnou.“ (Mukařovský J., 1948, s. 181) Pro to, abychom však mohli plně pochopit význam obou básníků je „třeba postavit tyto protichůdce *vedle* sebe, nikoli jednoho podřizovat druhému; pak teprve bude možno pochopit jejich vzájemný poměr jako dialektickou antinonii dvou sil, které se vzájemně podmiňují a jsou stejně nutnými činiteli vývoje. Je tomu zcela podobně jako ve dvojici Dobrovský – Jungmann nebo Rieger – Sladkovský; i v těchto případech bývá zvykem stavěti do stínu jednoho, má-li být povýšen druhý.“ (Mukařovský J., 1948, s. 177)

Spojení Hálek – Neruda je opravdu do značné míry nerozlučitelné, což je samozřejmě dáno také tím, že jsou oba hlavními představiteli své generace. Tato generace byla jednotná, nediferencovala se v různé směry. Uvnitř této jednotné skupiny se však objevila polarita, již odpovídal právě protipól reprezentovaný dvojicí Hálek – Neruda. (Mukařovský J., 1948, s. 182) Mukařovský k tomu dodává, že tato polarita skupinu nerozbíjí, ale naopak spíná. Podobně hledí na případ Hálek – Neruda i Vojtěch Jirát, který vnímá důležitost polarit těchto autorů zejména v tom, že dokáže úplněji vyjádřit tehdejší dobové snahy a umožňuje přechod do dalšího období. (Jirát V., 1948, s. 191) „Osud mnohdy sdruží vrstevnický tvůrce naprosto různorodé, aby vyjádřil úplněji bohatství dobových snah i naznačil, že každá chvíle, skrývá v sobě polaritu, jejíž vnitřní napětí umožňuje přechod v období další; a tak postavil Nerudu vedle Hála. Neposloužil jim touto blízkostí, neboť sousedství láká k srovnávání, a to se při jejich odlišných lidských a uměleckých temperamentech neobešlo bez křivdy na jednom nebo na druhém: za života překážel plodnější, lahodnější, prostší talent Hálkův skoupějšímu, trpčímému, složitějšímu

⁶ „Obě generace, májová i lumírovská, vycházely ze stejného rozložení sil sociálních a budovaly na stejném poměru k světu.“ „V přednášce o periodizaci české literatury upozornil správně Arne Novák, že mezi generací májovou a lumírovskou není mimoliterárního předělu – při značné rozdílnosti básnické struktury. (Mukařovský J., 1948, s. 179)

talentu Nerudovu, později se pak mladší básník ztrácel až nespravedlivě v paprscích vycházející slávy přítelovy.“ (Jirát V., 1948, s. 191)

Když dnes přemítáme nad jedním z těchto autorů, zároveň se nám v mysli vybaví i ten druhý. Patrně častěji se to ale děje směrem od Hálovi k Nerudovi; Neruda dnes v naší literatuře stojí jako zjev samostatný a pevný, ale u Hálovi přece jen máme větší potřebu srovnávat, případně jeho výklad něčím podírat (nejčastěji právě tvorbou jeho vrstevníka Jana Nerudy). S tímto srovnávacím postojem jsme se setkali v nejedné studii věnované Vítězslavu Hálovi,⁷ ve studiích věnovaných Nerudovi tomu ale většinou bylo opačně, jeho výklad se bez srovnávání s Hálem obešel. Můžeme se však jen dohadovat, zda je za tento fakt stále ještě zodpovědný zmíněný spor o Hálovi, rozpoutaný před více než sto lety J. S. Macharem.

⁷ Např.: ve studii Vítězslav Hálek od Jana Mukařovského, ve stati Hálek od Vojtěcha Jiráta nebo také v článku od J. S. Machara.

2 DOBOVÁ LITERÁRNÍ KRITIKA

Naše práce si neklade za cíl podrobně vylíčit vývoj české literární kritiky, spíše se pokusíme ji postihnout ve vztahu k básnické generaci májovců, zejména k Nerudovi a Hálkovi, na jedné straně jako k básníkům, na straně druhé jako k vlastním literárním kritikům. Velmi stručně také představíme nejvýznamnější literární kritiky, kteří se podíleli na utváření prvotní recepce Hálkova a Nerudova díla. Vývoj literární kritiky nás bude zajímat v kontextu díla Jana Nerudy, který oproti Hálkovi tvořil i v 80. letech a dobová kritika se jeho odkazem zabývala ještě na přelomu století (např. F. X. Šalda, F. V. Krejčí).

Vývoj literatury jakoby od druhé poloviny 19. století nabíral na obrátkách. Od padesátých let se změnila nejen měřítko estetická, ale s nimi ruku v ruce i hodnoty literárně kritické. Tento posun můžeme vidět na Nerudově literární tvorbě i na dobově proměnlivých postojích literární kritiky k ní. Tento obecnější pohled na literární kritiku druhé poloviny 19. století nám bude východiskem k dalšímu, již specificky zaměřenému zkoumání kritického ohlasu básní Jana Nerudy a Vítězslava Háška.

2.1 Zasazení zkoumaných pramenů Hálkovy a Nerudovy poezie do kontextu vývoje české literární kritiky

Abychom mohli plně pochopit estetická, ideologická a literárně kritická stanoviska májové doby, musíme si uvědomit, co jí předcházelo a utvářelo ji, jaké vývojové tendence rozvinula na základech, které před ní položily generace předcházející. Jedině tak ji lze postihnout v její plnosti, neodtrženosti od kontinuálního literárního vývoje. Počátky české literární kritiky se píší teprve od doby Jungmannovy. Zde si literárně kritické úvahy teprve hledaly své místo; pokud byly publikovány časopisecky⁸, šlo spíše o bibliografickou informaci o nové české knize. (Haman A., 2000, s. 17) Tato tendence do určité míry přetrvává do 60. let 19. st. i později, jak dokládají některé námi předložené recenze k Hálkovým nebo Nerudovým básním. Také pouze zmiňují, že kniha vyšla a stručně popisují její obsah, než aby podávaly ucelené kritické shrnutí. Takových recenzí jsme jak k Hálkově, tak k Nerudově básnické tvorbě našli hned několik (viz 3. a 4. kapitola).

⁸ „Literárně kritická stanoviska se objevovala buď v úvodních statích k almanachům či antologiím (např. úvodní slovo Václava Tháma k Básním v řeči vázané, 1785), v literárně historických publikacích dovedených do současnosti (Jungmannova Krátká historie národu, osvícení a jazyka tvořící výkladovou složku jeho Historie literatury české), nebo konečně v samostatných brožurkách, jako byla knížka Františka Palackého a Pavla Josefa Šafaříka Počátkové českého básnictví (1818).“ (Haman A., 2000, s. 16/17)

Obrozenecká literární kritika se zaměřovala především na jazykovou a prozodickou stránku literatury (Jungmann, Dobrovský). Pro její další vývoj byla důležitá proměna názorů na soudobou literární produkci, ke které došlo na počátku 20. let 19. století, kdy postupně docházelo k ústupu „naivního nadšení nad každou knihou napsanou česky“. (Haman A., 2000, s. 20) Zde se mohly začít vymezovat teoretické předpoklady pro utvoření kritického soudu. „Kritické myšlení se tak dostává na novou úroveň překonávající recenzentský záznam a popis i speciální hledisko jazykové či prozodické správnosti.“ (Haman A., 2000, s. 21) První, kdo se pokusil uvažovat o zásadách literární kritiky, byl Josef Krasoslav Chmelenský⁹. (Haman A., 2000, s. 22)

S literární kritikou souvisí do určité míry vlastní program májovců. Ti se totiž nanejvýš ostentativně přihlásili k romantickému, českou literárně kritickou veřejností 30. a 40. let nepochopenému a odsouzenému básnickému dílu K. H. Máchy. Díky nově nastupujícím spisovatelům konce 50. let jakoby Máchův Máj doslova vstal z popela, do nějž ho předchozí generace literárních kritiků (Chmelenský, Tomíček, Tyl, Vinařický) uvrhla.

Přímými předchůdci literárních kritiků doby májové byli právě J. K. Chmelenský, dále J. K. Tyl, K. Sabina, V. B. Nebeský a K. Havlíček Borovský. Všimli jsme si několika vývojových linek, které spojují předcházející literární generaci s onou nově nastupující. Např. už J. K. Tyl vznáší požadavek na prostotu a přirozenost mluvy. Později májovci pěstují tzv. kult všednosti, v oblasti tematické i v oblasti formální. U Tyla byl tento požadavek ovšem motivován ne pouze potřebami estetickými, ale spíše potřebou obecné srozumitelnosti uměleckého jazyka, který měl zastávat funkci národně výchovnou.¹⁰ Oproti Chmelenskému a Tylovi, Sabinu můžeme považovat za ryze romantického literárního kritika. Sabina hájil kritikou odsouzeného Máchu¹¹ a později byl na rozdíl od svých současníků ochoten zevrubně nahlédnout Nerudovu rovněž nepřilíš nadšeně přijatou prvotinu Hřbitovní kvítí, ačkoli článek ve své době nevydal (více viz kapitola 4.1.1). Výrazným rysem, který přináší romantická kritika, je orientace na osobnost básníka, „který

⁹ Zakladatel české divadelní kritiky. Kriticky odsoudil Máchův Máj.

¹⁰ Toto stanovisko je také jedním z důvodů, proč Tyl odsuzuje Máchův Máj. „Požadavek prostoty, přirozenosti mluvy proti formální šroubovanosti se objevil u Tyla i jinde právě v souvislosti s potřebou obecné srozumitelnosti. Tento požadavek ovšem byl již částečně namířen i proti stylu romantickému, neboť právě Máchova poezie to byla, v níž slovní významy byly obohaceny o řadu asociativních konotací, které znejasňovaly jejich významové obrysy.“ (Haman A., 2000, s. 28)

¹¹ „Jestliže světový názor, který tento ve svém díle rozvinul, není v souladu se světovým názorem prostého lidu, proto to není jeho poezii ještě nikterak na újmu, ba zesiluje to její původnost.“ (Sabina K., in Haman A., 2000, s. 29/30)

má právo na osamocenost, odlišnost od běžného standardu, od „světového názoru prostého lidu.“ (Haman A., 2000, s. 30) Zásady postihnout básnickou osobnost v její jedinečnosti se držela i pozdější literární kritika. Národně obrozenecké hnutí bylo završeno, ačkoli před umělci bylo ještě mnoho lopotné práce, a tak již nebylo třeba upřednostňovat snahy národní před čistě literárními. Literární kritika na přelomu 50. a 60. let již měla svou základnu, na které, oprostěna od národně obrozenecké ideologie, mohla dál stavět.

Vraťme se ještě na chvíli k Sabinovi. Stejně jako na básnickou osobnost klade Sabina důraz na originalitu a autentičnost básnického projevu (Haman A., 2000, s. 30), vlastnosti, jichž si cení i literární kritika Hálkovy a Nerudovy doby. Sabinovo pojetí literární kritiky také, podobně jako u Tyla, přesto v poněkud jiném ohledu upozadňuje formu a estetické normy před původností a bezprostředností básníka.¹² „Našemu věku dokonalost formy zadost neučiní; my v poezii uspokojení citu hledáme, kterýžto vzbouření, ba často zničen vědomím nedostatku upevněných zásad bytnosti člověčí, kouzelně napomáhá k dosažení žádaných ideálů.“ (Sabina K., in Haman A., 2000, s. 30) Takto uchopená literární kritika jakoby přímo nahrávala básnickému typu Hálkovu. Na něm dobová kritika přesně oceňovala, jak přirozeně z něj verše prýští, jeho básnický cit a originalitu, s jakou uchopuje látku. Formální nedostatky jeho básní, ať už skutečné nebo domnělé, literární kritika vždy spíše shovívavě omlouvala, věříc, že při tak velkém nadání, jakému se Hálek těší, by bylo snad dokonce malicherné se jimi zabývat a doufajíc, že se jich básník příště vyvaruje.

Koncem 40. let v literárně kritickém myšlení začíná prosvítat problém diferenciacie literatury na vrstvu náročnou a populární. (Haman A., 2000, s. 31/32) Důležitá byla pro další vývoj Sabinova stať „Demokratická literatura“. „V ní autor skloubil hledisko estetické s hlediskem humanitním. To mělo význam pro překonání izolujícího stanoviska národní jednoty a uzavřenosti proti cizím vlivům tuto jednotu narušujícím.“ (Haman A., 2000, s. 31) „Už zde¹³ se počaly objevovat názorové směry propagující orientaci na vlastní vnitřní zdroje národní kultury a odmítající cizí vlivy. Ožívalo zde napětí mezi koncepcí kulturní uzavřenosti, izolovanosti a koncepcí otevřenosti vůči novým evropským myšlenkovým a uměleckým proudům.“ (Haman A., 2000, s. 36) Tato záležitost, přestože vyvstala už kolem roku 1848, nebyla v české literatuře zdaleka uzavřenou kapitolou, jak

¹² „Na jedné straně se tu Sabina stýkal s tylovským odporem vůči jungmannovskému formalismu, na druhé straně se s ním dostával do rozporu tam, kde požadavek volnosti básnického projevu překračoval meze obecné srozumitelnosti.“ (Haman A., 2000, s. 30)

¹³ Myšleno po revoluci v roce 1848.

dokazují pozdější polemiky kosmopolitního a národního křídla v 70. letech.¹⁴ Zde měl Neruda, ač spíše propagátor otevřenosti, úlohu při smiřování radikálních postojů.¹⁵ „Celý literárně a osobně vyhrocený spor¹⁶ v podstatě utichl intervencí Jana Nerudy, který roku 1881 v třetím čísle Osvěty v referátu o novém českém písemnictví (sice pod titulem „Básně“, ale šlo mu v podstatě hlavně o soudobou kritiku) „vzdal současné literatuře české veškeru chválu“. Neruda se pokusil neutralizovat obě křiklavě národní zákopové pozice. Oba směry – „národní“ i „kosmopolitní“ – v české kultuře hrají svoji nezastupitelnou roli: „Co se ale týče ‚směrů‘ – rád bych viděl toho, kdo by *upřímně* tvrdil, že nynější původní produkci české jsou nějaké ‚směry škodlivé‘. Dnes oba směry hlavní, ‚moderní‘ a ‚národní‘, jsou jako ve všech jiných pokročilých literaturách také u nás zcela rovnoprávný, v obou vykonány u nás práce ve svém způsobu vzorné.“ (Hezcková L., 2009, s. 93/94)

Ve 40. letech k nám také z Německa pronikaly vesnické povídky a zájem o téma venkovského života se projevil i v české literatuře. Václav Bolemír Nebeský je jedním z literárních kritiků, který tento nový fenomén ocenil. Touto vývojovou linkou chceme opět pouze poukázat na kontinuitu literárních (i literárně kritických) tendencí, kdy generace májovců programově zavádí kult všednosti, zaměřuje se na problémy obyčejného člověka – z nich Hálek více na život člověka venkovského, Neruda více na člověka městského.

Novou etapu ve vývoji kritického myšlení v české literatuře zahájil Karel Havlíček Borovský¹⁷, když při každé příležitosti zavrhoval prázdné vlastenčení. „Šlo mu především o autentičnost uměleckého projevu, totiž o jednotu myšlenek a názorů ztvárněných v díle s životní praxí autora. Odtud pak vyplýval i požadavek, aby umělecké dílo vycházelo ze životních zkušeností a znalostí světa, jenž měl působit jako předloha pro umělecký obraz.“ „Tím především vnašel Havlíček do kritiky novou představu literární tvorby opírající se

¹⁴ Pro účely naší práce zde zmiňujeme tento spor velmi zjednodušeně. Do větší hloubky se mu věnuje např. Libuše Hezcková v knize *Píšící Minerva: Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky* (2009, s. 93): „Spory s generací lumírovců byly totiž spory velmi komplexní a zasahovaly charakter české literatury a umění v samotném základu a nešlo jen o to, co bylo a nebylo národní, šlo i o roli umělce a kritika a mnohost pohledů, kterými národní literatura mohla či směla disponovat.“

¹⁵ „Boje mezi Lumírem a Osvětou záhy poutichly. Snad k tomu zčásti přispěla i výzva Jana Nerudy, ať jenom výsledky tvůrčí práce rozhodují, kdo z diskutujících vidí dál a umí víc než ten druhý. České písemnictví že jinak potřebuje každý talent jakéhokoli zaměření.“ (Janáčková J., 1998, s. 296)

¹⁶ Je tu myšlen spor E. Krásnohorské s mladými básníky kolem časopisu Lumír.

¹⁷ Do české literární kritiky vstoupil Havlíček již ve 24 letech svým neotřelým posouzením Tylova *Posledního Čecha*: „Byl by již čas, aby nám to naše vlastenčení ráčilo konečně z úst vjeti do rukou a do těla, abychom totiž více z lásky pro svůj národ jednali, než o té lásce mluvili; pro samé povzbuzování k vlastenectví zapomínáme na vzdělávání národu.“ (Havlíček Borovský K., in Haman A., 2000, s. 33)

o osobní zkušenost a poznání. Důrazem na poznávací funkci také Havlíček pozměnil pojetí uměleckého subjektu, který se podle něho musí otevřít vnějšímu světu, vystoupit z ulity svého niterného života a přestat být pasivním snílkem zahleděným do vnitřních pocitů. Spisovatel měl aktivně vstoupit na půdu reality.“ (Haman A., 2000, s. 33/34) To se podařilo již brzy právě spisovatelům Hálkovy a Nerudovy doby. Mnoho z nich zároveň pracovalo v redakci, někteří (např. i Hálek nebo Neruda) cestovali a tato životní zkušenost se pak opravdu někde v jejich díle projevila. Havlíček svým teoretickým postojem předznamenal, nebo možná pomohl utvořit nadcházející období, kdy umělci pro národ zpívali, ale zároveň pro něj obětavě a zapáleně pracovali.

Havlíčková představa, jak píše Haman (2000, s. 35), „společenské vážnosti umělce“ nápadně připomíná tvůrčí osobnost Nerudovu. „Je totiž známé, že umělec, který záměrně porušuje normy, jimiž se cítí omezován, nebývá současníky pochopen ani vážen.“ (Havlíček Borovský K., in Haman A., 2000, s. 35) Naproti tomu tu stojí již zmíněná romantická představa Sabinova, zdůrazňující básníkovu tvořivou osobnost, kterou naopak naplňoval Hálek, alespoň v některých rysech. Hálek stojí plně v lidu a při něm. Nezakládá si na osamoceném, výsostném postavení básníka. Česká literární kritika jeho doby ho však sama na pomyslný básnický piedestal vyvyšovala.

Zajímavý je pro nás u Havlíčka také jeho negativní postoj k pojmům „génies“ a „talent“, které kritizoval pro jejich významovou otřelost, jež je zbavila užitečnosti pro kritické hodnocení. (Haman A., 2000, s. 34) S těmito pojmy jsme se však sami při zkoumání ohlasu Nerudovy a Hálkovy poezie setkali více než mnohokrát. Zdá se, že i když nepatří zrovna k nejpřiléhavějším, byly pro literární kritiku Hálkovy a Nerudovy doby po většinou něčím samozřejmým.

Všechny výše zmíněné osobnosti české literární kritiky a jejich literárně kritické směřování a postoje předcházely době, kdy se na poli literatury a literární kritiky objevili Jan Neruda a Vítězslav Hálek. Do jaké míry jimi přesně byli ovlivněni, se můžeme jen dohadovat. Naznačili jsme ale některé často i velmi jemné vývojové linie, které spojují literární kritiku první poloviny 19. století s literární kritikou, jak se projevovala v období májovců nebo i po něm. S tímto vědomím nyní můžeme zaměřit svůj pohled na literární kritiku 60. let; přistoupit k ní nejen z obecného hlediska, ale rovněž provést celkovou deskripci námi zkoumaných pramenů.

2.1.1 Literární kritika 50. a 60. let a kritický ohlas prvních Hálkových a Nerudových sbírek

To, jakého rozmachu literární kritika v období 60. let dosáhla, dokazuje také vznik samostatných periodik specializovaných na kritické posuzování soudobé literární produkce. Jedná se například o časopis Český obzor literární, vzniklý z Kritické přílohy k Národním listům.¹⁸ Po té, co Český obzor ukončil svou činnost, převzala začátkem 70. let jeho roli literární revue Osvěta (1872). Vedle ní vznikaly „na počátku 70. let i později další časopisy (Lumír, Ruch, Rozhledy literární, Literární listy ad.), v nichž kritika nalézala své stálé místo“. (Haman A., 2000, s. 42)

Literární kritiku let šedesátých v moderním slova smyslu nejvýznamněji reprezentují právě básníci Vítězslav Hálek a Jan Neruda, kteří se svými teoretickými články zasadili o postupnou změnu paradigmatu v oblasti pojetí literatury i literární kritiky. Vedle nich měl svou úlohu i zde Karel Sabina. Jedním z největších oponentů modernosti, především v Nerudově a Hálkově podání, tu byl Jakub Malý. Básnická generace 60. let do literatury vstupuje už na sklonku let 50., když vydává almanach „Máj“, v němž se hlásí k básnické tvorbě Karla Hynka Máchy, a předznamenává tak své další literární směřování. Význam almanachu se odrazil i v úvahách o pojetí české kultury, literatury a jejího zaměření. Vystoupení májové generace znovu oživilo spory o úlohu literatury, které prvně prosakovaly už během 40. let. Nejvíce se do té doby vyostřily v polovině let 50. při příležitosti vydání almanachu Lada Nióla. (Haman A., 2000, s. 36, 37) „Tím byly předznamenány polemiky, které se strhly na samém sklonku 50. let po vydání almanachu Máj (1858).“ (Haman A., 2000, s. 37) V té době tu proti sobě jako zástupci dvou odlišných názorových stanovisek stojí literární kritici Jakub Josef Budislav Malý a Jan Neruda. Jakub Malý jako ten, kdo zastává ideu národní uzavřenosti, Jan Neruda jako odpůrce těchto postojů, upozorňující na nemožnost být uzavřený vůči světu, který ve svém vývoji spěje ke globalitě. V naší práci jsme ponechali stranou Nerudovu satirickou báseň „U nás“, v níž Neruda v podstatě paroduje přístup Malého (a jemu podobných) k české literatuře, jelikož nebyla tak významnou pro porovnání kritického ohlasu jeho básnické tvorby s básnickou tvorbou Hálkovou. V samotném vývoji české literární kritiky však sehrála nemálo důležitou roli v debatách o úloze a zaměření české literatury. Odpověď Jakuba Malého na

¹⁸ „Kritická příloha k Národním listům (1863–1865, 1867–1868) Zprvu kritická, pak i beletristická příloha k deníku Národní listy, po jejich přechodném zastavení samostatný literární a poučný časopis; nakonec samostatný časopis pro kritiku.“ (Forst V., 1993, s. 979)

sebe nenechala dlouho čekat. „Malý skutečně v píseckém časopise Poutník od Otavy vystoupil, zvláště ostře po vydání Nerudovy satiry, proti rozervanectví a nihilismu mladých autorů.“ (Haman A., 2000, s. 37) V takto nevraživém duchu byla také přijata Nerudova první básnická sbírka Hřbitovní kvítí; literární kritika nesouhlasně mlčela, žhavé debaty se vedly více méně v soukromých kruzích. Toto Nerudovo dílo zevrubně prozkoumal pouze Karel Sabina, jeho článek však vyšel o mnoho let později, tudíž neměl na prvotní recepci Hřbitovního kvítí žádný vliv.

Podívejme se, jaké osobnosti se zabývaly Hálkovou a Nerudovou počáteční básnickou tvorbou a představme si je na pozadí vývoje české literární kritiky. Je pochopitelné, že jako mladým, teprve začínajícím autorům Hálkovi a Nerudovi zpočátku literární kritika nedávala příliš velký prostor. K Nerudově prvotině (Hřbitovní kvítí, 1858) se vyjádřil pouze Gustav Pfleger Moravský¹⁹ (1833–1875), sám básník, prozaik, dramatik a divadelní kritik, Nerudův vrstevník a spolužák z gymnázia. Pfleger se intenzivně věnoval literární, publicistické i spolkové činnosti, byl tvůrcem prvního sociálního románu s romanticky stylizovanou zápletkou, do svých lyrických veršů i epických příběhů promítal subjektivně prožívaný světobol. (Opelík J., 2000, s. 898) Co je pro nás důležité: „Ač generačně příslušník májovské generace, neměl s ní Pfleger pevnější názorové vazby.“ (Opelík J., 2000, s. 899) U Nerudy se hojně vyjadřoval především k jeho dramatické tvorbě.

Výše jsme ještě zmínili Sabinovu posmrtně vydanou studii k Hřbitovnímu kvítí (1954). Později, v roce 1868, se Sabina rovněž vyjádřil k Nerudově druhé sbírce, Knihám veršů. Karel Sabina (1813–1877) sám o sobě není v dějinách české literatury jednoduše uchopitelná postava. Zde nás zajímá činnost jemu nejvlastnější, činnost kritická. Ačkoli Sabina svým věkem nepříslušel k této mladé básnické generaci, jeho myšlenky týkající se zaměření české literatury a poslání literární kritiky s ní byly v plném souladu, ba co víc, přímo se podílely na konstituování moderních literárních postulátů druhé poloviny 19. století. Stejně jako v případě májovců mělo na Sabinu vliv hnutí tzv. Mladé Německo (Heine, Börne, apod.). „Projevilo se v Sabinově požadavku, aby se literatura obrátila k reálnému životu se všemi jeho problémy, ve vlastní tvorbě pak k povídce s vesnickou tematikou (Vesničané), polemikou s dobovým požadavkem zobrazovat venkovský lid jako vzor národní společnosti.“ (Merhaut L., 2008, s. 21) Sabina byl výrazně ovlivněn

¹⁹ Další dvě kratičké recenze byly vydány anonymně.

romantismem, do jeho tvorby pronikal i tzv. frenetický směr, projevující se přehnanou drastičností, včetně zobrazování odpudivých detailů, zasazených do reálného prostředí se záměrem šokovat čtenáře. Dále se u nás Sabina významně zasadil o rozvoj tzv. sociálního románu, jak filosofického, tak politického. „Přínosem jeho sociálních románů je i tematizace města (převážně Prahy) a jeho společenských vrstev (zejména až naturalistické vyličení bídy, alkoholismu a mravní zpustlosti), na druhé straně je charakterizují triviální kompoziční postupy.“ (Merhaut L., 2008, s. 21) Je zajímavé, že přes tento svůj vlastní literárně teoretický i praktický směr Sabina též odmítl Hřbitovního kvítí a to z hlediska jeho ideového zaměření.

K prvnímu knižně vydanému pokusu Hálkovu, lyricko-epické skladbě Alfred (1858) existuje jediný článek, jehož autorem je méně známý hudební a literární kritik, vlastním povoláním lékař, Josef Čejka (1812–1862). Čejka byl člověk velkého rozhledu a všestranného vzdělání, pohyboval se nejen v lékařských, ale také v intelektuálních vlasteneckých a kulturních kruzích, cestoval, věnoval se spolkové činnosti a osvětě, měl široký rozhled stran světové literatury a umění vůbec. „Za Bachovy éry byl v seznamu politicky kompromitovaných osob, byl postihován i existenčně, od počátku 50. let se stranil veřejného života.“ (Forst V., 1985, s. 423) Vedle hudebně a literárně teoretické a kritické činnosti se věnoval publicistice, psal prózu i poezii, byl tvůrcem české lékařské a hudební terminologie. Jeho největší význam však tví v díle překladatelském, z něj je stěžejní zejména jeho překlad Shakespearových dramát. (Forst V., 1985, s. 423) K Hálkovu téměř vzápětí vydanému básnickému dílu Večerní písně (1859) píše kritiku sám Neruda.

Neruda vedle Havlíčka znamenal ve vývoji české literární kritiky významnou osobnost, oba dva totiž bořili zavedené představy o poslání literatury, jak svou teoretickou a kritickou činností, tak vlastní prací uměleckou. „V kritické praxi 19. století měla u nás kvantitativní převahu právě forma regulující kritiky. Z hlediska vývoje literatury nás však zajímá především ta kritika, která má charakter *dynamické estetiky*, která nás – řečeno s Bělinským – vede „*různými cestami a z různých stran*“ k pochopení nových principů a která je podnětem k rozvoji estetiky, neboť „*shromažďuje pro vědu nový materiál, nové údaje*“. I v dějinách české literární kritiky 19. a 20. století lze ukázat nejen jednotlivé jevy, ale i celá období kritické aktivity, která měla příznivý vliv na rozvoj literatury.“ „Obdobně kritika Havlíčkova v polovině století a kritické studie Nerudovy na sklonku let padesátých probíjávaly nové principy v literatuře a byly přítom v těsné spojitosti s uměleckou

tvorbou obou spisovatelů.“ (Vodička F., in Buriánek F. a kol., 1965, s. 90) Neruda ve svém programu kladl na českou literaturu dva zásadní požadavky. Inspiraci českých autorů v zahraniční tvorbě, jejich rozhled po moderním světovém umění, a dále realistické zaměření literatury k běžnému lidskému životu s jeho radostmi i stinnými stránkami: „Jest především potřebí, abychom se lidi znát naučili; život jejich a tedy také jejich potřeby, radosti i žaly prozkoumali; potřebujeme tedy například věrné povídky ze života, obrazy lidí ve všech poměrech, sbírky pravdivých příkladů, zkušenosti nevymyšlené a skutečné. Jakmile však někdo tak život líčiti počne, jakým skutečně jest, povstane náhlý pokřik, že kreslí skutečnosti nemravné; lidé dobře vědí, jak nízce stojí a jak bídní často jsou, nemají ale té srdnatosti, aby vlastní rány obnažili, a tím zhojení jejich umožnili.“ (Neruda J., in Haman A., 2000, s. 38)

Oproti Nerudovi neměl Hálek kvůli svému předčasnému skonu možnost se na poli literární kritiky tak plně rozvinout, přesto s ním od konce 50. let spoluutvářel nové představy o českém literárním životě a v roce 1868 napsal kritiku k jeho *Knihám veršů*. Z oněch výše zmíněných požadavků apeloval Hálek předně na „rozšíření obzorů národní literatury,“ „zdůrazňoval nutnost navázat na světové vývojové trendy.“ (Haman A., 2000, s. 40, 41) „Generační rysy měl i Hálekův vztah k lidové slovesnosti, kterou však neviděl jako předlohu k napodobování, nýbrž jako oblast poetických hodnot, jaké je možno obohacovat o nový, demokratický obsah.“ (Haman A., 2000, s. 40) Klíčové je u Háleka pojetí jeho kritiky ve vztahu k autorovi, „Hálek zformuloval stanovisko, které oproti romantickému zaměření na psychiku autorské osobnosti a její životní osudy vyzdvihuje do popředí dílo samo: „Podle názorů moderních právem se sluší, abychom více se obírali tím, co který spisovatel vytvořil, než tím, jaké měl osudy... Nenajdeme-li ke spisovateli klíč v jeho vlastních dílech, nestojí ani za to, abychom jej hledali vůbec.“ (Haman A., 2000, s. 42) O literárně kritické aktivitě Vítězslava Háleka a Jana Nerudy i o jejich vztahu jako vzájemných posuzovatelů svých děl bude řeč ještě v 5. kapitole.

Z literárních kritiků, kteří se zabývali Hálkovou a Nerudovou poezií, uveďme v tomto období ještě jejich vrstevníka, spolužáka z gymnaziálních studií, publicistu, prozaika, literárního historika a kritika, Ferdinanda Schulze (1835–1905), s nímž se Hálek a Neruda potkávali také jako s kolegou v redakci *Národních listů*. Zde Schulz působil od roku 1861 až do své smrti, krátce dokonce řídil beletristickou a zábavnou přílohu *Literární listy*, mezi léty 1867 – 1868 kritický časopis *Český obzor literární*. „Schulzova literární činnost byla mnohostranná a pro svou dobu významná, i když v žádném z pěstovaných

oborů nevytvořil díla trvalé hodnoty. V počátcích byl svým literárním stanoviskem blízký májovcům, společným rysem jeho pozdějších prací se stal tradicionalismus, zdůrazňující hodnoty národní minulosti a výchovné poslání kultury.“ (Merhaut L., 2008, s. 130) K práci svých kolegů, a to nejen básnické, se Schulz vyjadřoval s pravidelností, (zejména pak v případě Nerudově). Po Hálkově smrti byl prvním, kdo uspořádal jeho sebrané spisy, které navíc opatřil monografickou studií. „Zvláště od 70. let se Schulz systematicky zabýval i literární kritikou, hlavně v Osvětě a ve Zlaté Praze. Opíral se přitom apriorně o teze výchovného idealismu, kladl důraz na domácí látky a realistické zobrazení života, odporoval jak fantaskním, tak i naturalisticky vyostřeným literárním stylizacím. V 60. letech se jeho kritický postoj ještě v mnohém blížil J. Nerudovi, koncem 70. let jej však historizující úhel pohledu a tradicionalistická orientace vedly k polemickým vystoupením proti lumírovcům, poté proti Zolovým románům, které hodnotil jako společensky škodlivé.“ „V polemické studii *Literární revoluce* oponoval Macharově stati o Hálkovi i Masarykovu článku Časové směry a tužby.“ (Merhaut L., 2008, s. 131)

Prostřednictvím těchto stručných portrétů jednotlivých literárních kritiků 50. a 60. let jsme chtěli přiblížit „májovou“ dobu z jiného úhlu pohledu, který bude užitečný při nahlížení do vlastních pramenů k Hálkově a Nerudově poezii, z nichž některé vychází z pera výše zmíněných literárně kritických osobností.

2.1.2 Osobnosti literární kritiky 70. let ve vztahu k Hálkově a Nerudově poezii

K posouzení Hálkových i Nerudových básnických sbírek přistoupila v 70. letech celá řada literárních kritiků, především z okruhu jejich uměleckých vrstevníků (např. Arbes, Schulz, Durdík, Zákrejs), v případě Nerudy navíc již zmíněný Sabina, coby představitel starší generace, nebo koncem desetiletí naopak někteří jeho mladší kolegové (J. V. Sládek, H. Babička). O Schluzově kritice bylo podstatné řečeno v předchozí podkapitole, nyní se pro velký počet autorů zde použitých literárních kritik zaměříme pouze na dva z nich. Na Josefa Durdíka kvůli jeho výrazným estetickým a literárně kritickým postojům a na Františka Zákrejse, jelikož básnickému dílu obou našich básníků věnoval v období 70. a 80. let hned několik recenzí.

„Šedesátá léta začala vytvářet předpoklady k tomu, aby kritická činnost překročila meze recenzentství a začala usilovat o ustavení literární kritiky jako odborné činnosti. Po této stránce se výraznou postavou tohoto období stal Josef Durdík (1837–1902),“

(Haman A., 2000, s. 44) učenec z generace májovců, filozof, psycholog a estetik herbartovské školy, též překladatel, dramatik, básník a literární kritik, vynikající řečník a popularizátor nových přírodovědných poznatků.“ „Z májovců mu byl nejbližší R. Mayer, z jehož pozůstalosti uspořádal svazek básní.“ (Forst V., 1985, s. 616) „Přes své původně přírodovědné zaměření se Durdík záhy začal zajímat o filosofii, a zejména o otázky estetiky a umění. To ho posléze přivedlo k činnosti literárně a divadelně kritické.“ (Haman A., 2000, s. 44) Durdíkovo pojetí literární estetiky a kritiky má natolik přísný vědecký základ a filosofické podloží, že by se mu mohla věnovat samostatná diplomová práce. My zde zmíníme pouze jeho hlavní zásady, které se později prakticky vyjeví v podkapitole 3.1.3, kde uvádíme Durdíkovu kritiku Hálkovy první řady písní V přírodě, vydanou v roce 1872.²⁰

„Durdík ve své tzv. formové estetice navazoval na filosofii a estetiku Johanna Friedricha Herbart, kterého považoval za nejpřesvědčivějšího žáka Immanuela Kanta. Kantova estetika svým imperativem nezájmové krásy pro Durdíka vytvořila jednoznačnou nejvyšší autoritu. V Herbartově filosofii byly Durdíkovi blízké ty rysy, které vytvářely základnu pro možné objektivní posuzování skutečnosti. Principiálním úkolem se jevilo nalézt vědeckost, jež je základem způsobu uvažování filosofa i estetika.“ (Heczková L., 2009, s. 51/52) S Vítězslavem Hálkem měl Durdík jako literární kritik společný názor na vztah autor – dílo. Rovněž prosazoval literární kritiku objektivně zaměřenou na posuzování kvalit díla samotného bez zřetele k životním osudům umělce. Mezi osobnostmi májové generace byl však Durdík vnímán značně kontroverzně. „Durdík byl horlivý stoupencem Darwinovy materialistické přírodovědy (byl proto podezřelý z pokrokářství) a také v oblasti uměnovědy, literatury a kultury se svým světovým rozhledem, svobodomyšlným stanoviskem, porozuměním pro společenskou funkci divadla, zájmem o jazykovou kulturu i úsilím povznést estetiku i literární a divadelní kritiku na vyšší, vědeckou úroveň řadil k nejpokrokovějším představitelům Nerudovy a Hálkovy generace. Spekulativním rázem své eklekticky idealistické filozofie a estetiky, aplikací strnulých norem klasické dokonalosti a striktně formalistickým přístupem k dílu se však Durdík svým uměleckým současníkům naopak vzdaloval a zejména v bojích o Smetanu si vysloužil pověst konzervativce. I tam, kde Durdíkova programově objektivní, analytická kritika, která měla

²⁰ Právě doba Durdíkových docentských let mezi rokem 1869 a 1874 byla, jak uvádí Lexikon české literatury (Forst V., 1985, s. 616): „nejplodnější dobou Durdíkova veřejného působení,“ „kdy budil pozornost svými brilantními přednáškami, přírodovědeckými, psychologickými a obecně kulturními studii i literárními a divadelními kritikami.“

budit respekt svou estetickou zásadovostí, vytýkala slabiny díla (například poezii V. Hálka), svým pouze morfologickým rozbořením k odhalení skutečných uměleckých nedostatků nedospěla a na vývoj hlouběji nezapůsobila.“ (Forst V., 1985, s. 616) Durdík své vývojové poslání jistě měl, zejména co se týče jeho teoretických postojů.²¹ Byla mu ale vytýkána přílišná vědecká analytičnost, která byla často příčinou mechanického posuzování.²² Rozbořením jednotlivých částí básně roztříštil její celek, přitom mu však leckdy unikla krása, která se skrývá mezi řádky právě a jedině v onom celku. Toto se výrazně projevilo při jeho posouzení Hálkových básní V přírodě. „Ačkoli některé Durdíkovy výtky, týkající se básnickovy formové nedbalosti byly oprávněné, v řadě z nich naopak projevily malou citlivost vůči imaginativní svěžesti Hálkových obrazů. Vytýkal například básni Vyběhla bříza běličká, že představa běhajícího stromu je esteticky neadekvátní a rušivá, aniž by byl s to postřehnout to, co sice fejetonisticky, ale intuitivně vystihl Neruda – totiž hru přídavných významů, která dodává básnické obraznosti dynamiku uvolněnou od přísně logických vazeb.“ (Haman A., 2000, s. 47) „Durdík představoval ve vývoji českého kritického myšlení etapu, kdy se dovršovaly předpoklady pro vznik odborné kritiky schopné postihnout nejen podstatné problémy literatury, nýbrž i národní kultury a národního života vůbec. Takovou kritiku vytvořili až v osmdesátých a devadesátých letech mladí intelektuálové citliví na diletantismus ovládající tehdejší české prostředí.“ (Haman A., 2000, s. 48)

Na podobném filosofickém půdorysu (nikoli však již na stejně přísných vědeckých základech, jaké je možné sledovat u Durdíka) stojí literární kritika další osobnosti, která se věnovala dílu Nerudovu i dílu Hálkovu, a jejíž literárně kritická činnost počala začátkem 70. let. Řeč je o Františku Zákrejsovi (1839–1907). Lexikon české literatury ho ve zkratce uvádí takto: „Dramatik a prozaik, literární a divadelní kritik a polemik, představitel tradicionalistického proudu v české literatuře poslední třetiny 19. století, spjatý s revuí Osvěta.“ (Merhaut L., 2008, s. 1675) „Třebaže byly jeho úsudky založené na (i jeho odpůrci respektovaném) širokém estetickém vzdělání, kvůli strnulosti teoretických východisek převzatých především z herbartismu a jako obhájce tzv. ideálního realismu se

²¹ Více o Durdíkově vývojové úloze v české literární kritice viz Haman A.: *Nástin dějin české literární kritiky*, 2000.

²² „Na Durdíkovy pokusy vystihnout složitou vnitřní dialektiku básnického díla souhlasně poukazoval ve 20. století strukturalismus, přínos Kaliogie, která zůstává Durdíkovou nejživotnější prací, vyzdvihovali lingvisté 30. let. Durdík teoreticky formuloval požadavek jasného, plastického a funkčního slohu a sám ho v jazykových projevech uplatňoval v praxi; jeho přednášky a stati mají vysokou literární úroveň a pro českou literaturu znamenají víc než vlastní původní beletristické práce.“ (Forst V., 1985, s. 617)

dostal (společně s dalšími kritiky časopisu Osvěta F. Schulzem, V. Vlčkem a E. Krásnohorskou) postupně do konzervativní pozice; literární kritiku pojímal jako činnost především osvětovou a národně buditelskou, lpějící na stávajících společenských poměrech a tradičních estetických postulátech.“ (Merhaut L., 2008, s. 1676) Kritické úvahy, které věnuje básním Vítězslava Hálka a Jana Nerudy, se zdají být spíše recenzentsky povrchní, jádro jeho kritiky tví v posuzování toho, do jaké míry jsou jejich básně básněmi národními, případně slovanskými. „Jako nekompromisní, břitký a jízlivý polemik se zúčastnil mnoha literárních sporů, napadl mimo jiné „mravní hnilobu“ na pařížské i pražské divadelní scéně, odmítl kritický realismu a zahájil boj proti zkažené, nevzdělané, nevlastenecké a frivolní mladé generaci (G. V. É. Augier, H. Ibsen, G. Hauptmann, M. Maeterlinck, E. Zola), zastoupené u nás básnickou a kritickou generací 90. let (J. S. Machar, F. X. Šalda, J. Karásek ze Lvovic).“ (Merhaut L., 2008, s. 1676/1677)

2.1.3 Posuzovatelé Nerudovy poezie v 80. a 90. letech

Literární kritika od dob Nerudových a Hálkových počátků prošla znatelným vývojem a vypořádávala se s poněkud odlišnými problémy. Například v 80. letech byl ústředním tématem v literárních kruzích realismus a naturalismus, který se v našich podmínkách střetával s odporem ze strany konzervativně orientovaných autorů a literárních kritiků. Prvotní kritický ohlas v této době vznikl už jen vůči dílu Nerudovu, Hálkova poslední, a to již posmrtně vydaná sbírka, vyšla roku 1874. Už koncem 70. let se však schylovalo k druhotné recepci Hálkovy tvorby, která v 90. letech na základě článku J. S. Machara (1894) přerostla až do tzv. sporu o Hálka, v jehož polemikách se „formoval a formuloval program generace modernismu. Význam těchto polemik byl dalekosáhlý: vytvořila se během nich představa kritiky a literatury, která do značné míry přežívá dodnes. Je nasnadě, že právě těmto sporům literární historie věnovala mnoho místa, protože šlo o skutečně rozsáhlou a hlubokou proměnu celé české kultury. Tyto spory měly do značné míry charakter revoluce a vyústily v manifestu ‚Česká moderna‘ – dokumentu, který programově deklaroval principy modernismu.“ (Heczková L., 2009, s. 116) „Vlastní předmět sporu, Hálek, ustoupil nakonec v polemikách, do nichž zasáhli mladí literáti z různých časopisů, zcela do pozadí. Bylo zřejmé, že šlo o spor generační mezi parnasisty a mladými.“ (Haman A., 2000, s. 61)

Literární kritiku těchto dvou desetiletí znázorníme opět pomocí portrétů několika kritických osobností, které ve svých pracích reagovaly také na Nerudovy pozdní básnické sbírky. Pro jejich velký počet však uvedeme jen některé z nich. Z pramenů k Nerudovým básním z 80. let jsme vybrali tyto čtyři autory – Mokrého, Miřiovského, Dlouhého a Chalupu, z nichž někteří se k Nerudovu dílu vyjadřovali častěji, jiní méně. Ani jeden z výše jmenovaných autorů není však pro českou literární kritiku zásadně významnou postavou. U Otokara Mokrého (1854–1899) jeho působení na poli literární kritiky dokonce nezmiňuje ani Lexikon české literatury, uvádí pouze to, že přispíval do časopisů Lumír, Světozor a Květy a působil též v redakci Národních listů. K literárně kritické aktivitě Emanuela Miřiovského (1846–1911) se Lexikon vyjadřuje téměř se stejnou úsporností. Představuje ho jako literárního kritika, překladatele, básníka a prozaika příslušejícího k družině kolem almanachu Ruch a dále jmenuje pouze periodika, do nichž přispíval, mezi nimi časopis Lumír, Zlatá Praha, Pokrok, Politik, nebo hudební redakce Národních listů. Jediné, co z toho pro nás vyplývá, je jejich postojové zařazení, na které ukazuje právě výčet periodik, do nichž přispívali. Vedle Osvěty zde Lumír, nebo Zlatá Praha totiž působili jako protiváha k mladé progresivní kritice, kterou představovali autoři realistické orientace (např. H. G. Schauer, V. Mrštík, O. Hostinský, T. G. Masaryk).

Zajímavější už je pro nás František Chalupa (1857–1890), básník, literární historik a kritik, který „na počátku 80. let redigoval časopis Ruch, dále se podílel na redakci Pečírkova národního kalendáře, jinak žil jako volný, hmotně nezajištěný spisovatel a překladatel“. (Forst V., 1993, s. 393) Chalupův vztah k Nerudovi a jeho poezii se projevoval v jeho vlastní básnické tvorbě, přičemž vliv na něj měli i jiní autoři ze zahraničí i z domácí tradice. „Chalupa vstoupil do literatury roku 1878 verši v almanachu Máj mezi prvními básnickými epigony Vrchlického, pokoušejícími se spojit jeho poetiku s domácími a slovanskými látkami. Chalupovy lyrické básně, na něž působila vedle ruské popuškinovské lyriky i raná poezie Nerudova, tíhnou k výrazové prostotě, k písňovosti a ke zřetelnému pointování, zatímco jeho rozsáhlejší epika, oslavující hrdiny české a slovanské historie, je bližší patetickému, intonačně plynulému verši lumírovců.“ (Forst V., 1993, s. 393) Vedle rozsáhlé překladatelské činnosti, „ve své době byly podnětné i Chalupovi práce literárněhistorické (napsal několik monografických studií a chystal knihy o J. Nerudovi a P. Chocholouškově) a jeho činnost kritická, v níž vystupoval jako přívrženec tzv. národního směru.“ (Forst V., 1993, s. 394) Historicky významnou roli

sehrál Chalupa ve sporu mezi tzv. národním a kosmopolitním křídlem.²³ „Jeho přehled české literární produkce za rok 1880, vypracovaný pro výroční zprávu Literárního odboru Umělecké besedy, podnítil širokou polemiku mezi lumírovci a odpůrci tzv. kosmopolitní orientace českého básnictví (E. Krásnohorská, R. Pokorný aj.).“ (Forst V., 1993, s. 394)

Pestrost dobové kritiky 80. let, reflektující mezi jinými také Nerudovo dílo zde ukončíme medailonem vydavatele a redaktora, literárního kritika, přírodovědného spisovatele a kulturního historika Františka Dlouhého (1852–1912), který se jako stoupenec masarykovského realismu svými postoji řadil k opozici konzervativní kritiky. Dlouhého vydavatelská činnost však ukazuje na jeho velkorysost a toleranci vůči různosti názorů. „Pro literární život měl význam především jako organizátor: od r. 1882 do r. 1899 vydával a redigoval jediný tehdejší literárně kritický orgán Literární listy a zábavně poučný časopis Vesna (1882–97). Nevztiskl jim pevnou koncepci, otiskoval příspěvky různé úrovně i odlišného názorového zaměření, někdy přímo protikladných postojů: v Literárních listech poskytoval místo kritice filologické, katolické, realistické a později i představitelům nových směrů – symbolismu a dekadence. Svou tolerantností umožnil, že se oba časopisy staly nástupišťem uměleckých snah generace 90. let a dostaly se tak do středu literárních zápasů.“ (Forst V., 1985, s. 556) Jeho zájem o literární historii ho vedl ke zkoumání života a díla českých spisovatelů, vedle jiných se zastavil i u Vítězslava Hálka. „Ve své vlastní publicistice Dlouhý vedle nemnoha popularizačních kompilačních portrétů významných spisovatelů (Máchy, Jablonského, Hálka, Světlé, Krásnohorské), opírajících se o životopisné momenty, a vedle úvah o stavu naší vědecké literatury otiskoval ponejvíce poučné stati kulturně historické, národně uvědomovací a přírodopisné.“ (Forst V., 1985, s. 556) Samotné Dlouhého literárně kritické úvahy ale rovněž nebyly nijak osobité a výjimečné. „V Literárních listech uveřejnil – zvláště v 80. letech – i řadu informativních a převážně uznaných referátů o beletrii a o literatuře pro děti a mládež; nepouštěl se přitom do hlubší kritické analýzy, podával jen charakteristiku díla na základě jeho děje a myšlenkové koncepce a stručné hodnocení, v němž si všímal i jazykových kvalit díla, popřípadě přesnosti překladu.“ (Forst V., 1985, s. 556)

²³ „Závěrečným plaménkem spor rozhořel v polemice s názory ruského literárního historika Pypina (Historie slovanských literatur, 1874–1881, za spolupráce Wł. Spasowicze), který ve výkladech o českém básnictví podle názoru J. V. Sládka vyjádřil podceňující stanovisko. Navíc překladatel a básník František Chalupa Pypinovu knihu ve svém Přehledu literární činnosti za rok 1880 pořízeném pro literární odbor Umělecké besedy pochválil a nadto při posuzování tvorby Zeyerovy a Vrchlického vyjádřil tendenčně kritické názory. Na protest proti jeho Přehledu vydalo šestadvacet spisovatelů protestní prohlášení, o něž se strhla další polemika mezi Rudolfem Pokorným a J. V. Sládkem.“ (Haman A., 2000, s. 50)

V 90. letech vyšly k Nerudovým posmrtně vydaným Zpěvům páteční články od tří předních představitelů moderní literární kritiky – T. G. Masaryka, F. X. Šaldy a F. V. Krejčího, s nimiž do literatury i do literární kritiky přichází nový směr. „Posledních patnáct let 19. století má zcela zvláštní místo ve vývoji české literární kritiky. Tenkrát se rodily a rozvíjely časopisy vyhrazené výlučně kritickému sledování literárního života (Literární listy); literární kritika zaujala význačné místo i v politických časopisech (první ročníky Herbenova Času, Pelcovy Rozhledy) a stávala se samostatným povoláním (H. G. Schauer, F. X. Šalda).“ „Kritika se podílela na formování mnoha směrů a tendencí, které vznikaly v literatuře na sklonku 19. století v souvislosti s počínající krizí buržoazní společnosti – odtud její pestrá vnitřní rozrůzněnost.“ (Janáčková J., in Buriánek F., 1965, s. 188, 189) Janáčková ve své studii rozlišuje v české literární kritice tohoto období několik proudů. Vrchlický a autoři kolem Lumíru tu byli jako propagátoři myšlenky „respektování volného, nezávislého a nezaujatého postoje básníka k veřejnému dění“, vedle nich se tu „významně uplatnilo kritické hnutí orientující literaturu ke konkrétnímu rozboru a ozdravení národního života“, kterou reprezentovala kritika Literárních listů osmdesátých let (např. Jan Herben, Vilém Mrštík, H. G. Schauer). (Janáčková J., in Buriánek F., 1965, s. 189) „Od počátku devadesátých let pak k těmto dvěma zaměřením, po svém na ně navazujíc, přistoupila kritika podněcující literární tvorbu k odporu a vzdoru proti buržoazní společnosti své doby, ať už z pozic nekompromisního individua (začátky kritické práce J. Karáska ze Lvovic, a hlavně F. X. Šalda), nebo z pozic revolučního proletariátu (kritika v demokratických časopisech a do určité míry i literárně kritická činnost F. V. Krejčího z let devadesátých).“ (Janáčková J., in Buriánek F., 1965, s. 189/190) Nezastupitelnou roli tu měl již zmiňovaný František Dlouhý, ne snad jako vlastní literární kritik, ale jako vedoucí stěžejní literárně kritické tribuny Literární listy, které redigoval celých 18 let, tedy téměř po celou dobu jejich fungování. „Dlouhý byl podivuhodný redaktor. Sám nevynikal ani jako kritik, ani jako spisovatel, dopřával však ve svém listu místo každému, kdo se přihlásil. Tak se postupně čelnými kritiky Literárních listů stávají Leander Čech, H. G. Schauer, F. X. Šalda, J. Vodák, vedle dalších, kteří nevystupovali již tak výrazně. Dlouhý zřejmě nemluvil jednotlivým přispěvatelům do obsahu jejich článků. Tím dostávaly Literární listy ve svém celku podivně rozmanitý charakter; v časopise, který se později stal výhradní tribunou zásadní a vážné kritiky Schauerovy a Šaldovy, najdeme např. ještě v roce 1883 recenzi pod šifrou J. V. K., v níž jsou odsouzeny Nerudovy Balady

a romance pro karikování posvátné postavy Kristovy.“ (Forst V., in Buriánek F., 1965, s. 251/252)

Vztah literárních kritiků mladé generace k Nerudovi se jeví dosti významný, jelikož ti se hlásili nejen k Nerudově literární tvorbě, ale navazovali i na jeho požadavky stran české literatury, které zejména v mládí proklamoval. Na přelomu 80. a 90. let výrazná část literární kritiky „zdůrazňovala co nejtěsnější spojení literatury se životem národa a teoreticky vysvětlovala i obhajovala realismus. Opírala se přitom o nesporné hodnoty české realistické tvorby – o dílo Boženy Němcové a Jana Nerudy, i o evropský úspěch ruského realistického románu a dramatu.“ „Program hlasatelů a teoretiků realismu ze sklonku 80. let zřetelně připomíná kritická vystoupení Jana Nerudy z konce let padesátých – hlavně ta, v nichž autor Hřbitovního kvítí proboujel „směr žádající pravdu místo zdání a klamu“ a vyzýval literaturu k „rozluštění časových otázek“. Navazují i na Nerudovo úsilí z let osmdesátých včlenit literaturu do služeb národa.“ (Janáčková J., in Buriánek F., s. 190)

Zajímavý je také poněkud dvojznačný vztah této mladé generace k jejich literárně kritickému předchůdci Josefu Durdíkovi. Nejvýznamnější propagátoři realismu (např. Schauer, Mrštík) si ho totiž nesmírně vážili, zejména „pro objektivnost, principiálnost a systematickosti jeho kritického soudu. Ale přitom se celým svým estetickým ideálem, zdůrazněním časového významu literatury i literární kritiky příkře odlišovali od tohoto hlavního teoretika lumírovců. Vždyť Durdík omezoval kritiku v podstatě na estetický rozbor; cílem tohoto rozboru bylo: „výslední dojem“, jímž působí umělecké dílo, „převést na jeho složky a ukázat tak jeho původ“. Durdíkovým ideálem byla kritika, kterou nezajímá ani autor, ani aktuální smysl literárního díla, tedy kritika, která hodnotí provedení uměleckého projevu, řídící se přitom vzory tvarové vytržebnosti a virtuozity, odvozenými z evropského klasického dědictví.“ (Janáčková J., in Buriánek F., 1965, s. 199)

Filosof, sociolog, politik a literární kritik Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), uplatňující vůči literatuře eticky podložená měřítko, představoval ve své době protiváhu Durdíkovy herbartovské formalistické kritiky. Haman ve své publikaci (2000, s. 53) uvádí příhodnou citaci Arne Nováka: „Masarykova kritika literární jest v podstatě a v kořenech jiná, než všecka dosavadní kritika v Čechách. Zdůrazňujíc velmi rozhodně kritéria obsahová a vykládajíc básnický výraz slovesných děl jako odvozený důsledek jejich organismu myšlenkového, čelila zřejmě onomu kritickému formalismu, jež po Durdíkovi

a Kosinovi převzali a zpopularizovali kritikové z Osvěty.“ Ačkoli se Masaryk otázkám literatury věnoval po většinou spíše sekundárně,²⁴ v rámci svých filosofických a sociologických studií, byla pro něj literatura stěžejním východiskem. Masaryk vnímal umění jako určitý způsob lidského poznání. „Poznávání uměleckých děl vedlo pak podle něho k uvědomování si životních poznatků.“²⁵ (Haman A., 2000, s. 53/54) Svým přístupem k literatuře, který vycházel z jeho filosofického, sociologického a psychologického vzdělání a zaměření, tak na druhou stranu Masaryk diskurs o české literatuře obohacoval o jiný pohled, „pomáhal rozvíjet schopnost vidět věci v širších kulturních a životních souvislostech“. (Haman A., 2000, s. 54) V roce 1883 Masaryk založil vědecký časopis Athenaeum a dále byl jeho šéfredaktorem. „Společně s J. Gebauerem v něm dali impuls k novému ověření RKZ²⁶. Vědecký problém přerostl v politický konflikt, v němž proti pochybovačům vystoupila zvláště nacionálně orientovaná žurnalistika i část starší vědecké generace.“ (Opelík J., 2000, s. 140) „Účast na rukopisných bojích byla předeherou k Masarykovu hlubšímu zájmu i o soudobou českou literaturu, kterou recenzoval především v Herbenově Času a v Naší době (v časopise Athenaeum sledoval především literaturu odbornou). Tehdy se také sblížil s kritickou generací České moderny (J. S. Machar, F. V. Krejčí, F. X. Šalda); jeho kritický zájem o českou literaturu trval zhruba do r. 1897, poté se objevují Masarykovy kritiky a recenze spíš ojediněle.“ (Opelík J., 2000, s. 141)

Velikou postavou v historii české literární kritiky je bezesporu František Xaver Šalda (1867–1837), který Nerudovi kromě recenze ke Zpěvům pátečním věnoval ve svém celoživotním odkazu značný prostor. Z některých jeho prací vycházíme i zde, zejména v první kapitole. Přestože toho o Šaldovi bylo napsáno mnoho, pro celistvost naší práce o něm vyložíme několik slov i my zde, alespoň co se týče jeho literárně kritických počátků, které datujeme právě od 90 let 19. století, kdy vychází jeho recenze k Nerudově posmrtně vydané sbírce. F. X. Šalda byl, jak uvádí Lexikon české literatury (Merhaut L., 2008, s. 540): „literární, divadelní a výtvarný kritik a esejista, vůdčí osobnost českého modernistického hnutí prosazující kritéria nezávislosti umění na mimoestetických vazbách a pojetí kritiky jako svébytné tvůrčí činnosti soustředěné k problémům osobnosti a ideálům

²⁴ Do dějin literatury se však Masaryk nesmazatelně zapsal a to především kvůli tzv. sporům o pravost rukopisů.

²⁵ „Protože umělecké poznání patří k nejvyššímu stupni poznání, je podle Masaryka velmi obtížné pro neumělce umělecké dílo posoudit.“ (Haman A., 2000, s. 54)

²⁶ Rukopis královédvorský a Rukopis Zelenohorský.

syntetického umění; autor meditativní a epigramatické poezie, prozaik rozvíjející typ analytického vyprávění s filozofujícím podtextem, dramatik, publicista, editor a překladatel.“ Už jen z tohoto výčtu je vidět Šaldův široký záběr nevynechávající ani jedině zákoutí literárního pole. „Na kritickou dráhu vstoupil Šalda takřka bezděčně, jakoby náhodou; v roce 1891 otiskl psychologickou povídku *Analýza*, která se setkala s odmítavou kritikou v *Herbenově Čase*. Šalda v polemické obhajobě napsal vlastně programovou stať, v níž vykreslil obrysy nového uměleckého nazírání.“ (Haman A., 2000, s. 62) „V návaznosti na stanoviska T. G. Masaryka a H. G. Schauera, zejména však na dobová modernistická kritéria francouzské, německé, ale i anglické a ruské literatury a literární kritiky v ní formuloval pojetí moderního umění v situaci všeobecné mravní krize sekularizovaného světa a jeho individualistické východisko.“ (Merhaut L., 2008, s. 542) Během 90. let se již plně utvořil jeho osobitý literárně kritický přístup, jehož charakteristickým znakem byla polemičnost. „V 1. polovině 90. let v dlouhých analytických referátech, ale i uváděním děl francouzských kritiků (H. Taine, É. Hennequin, J. M. Guyau) usiloval o tzv. zvědečtění kritiky, tj. o vytvoření verifikovatelného teoretického rámce kritického hodnocení, a tím o empirickou protiváhu a korekturu subjektivistického zdroje prožitku jako impulsu tvůrčí a poznávací aktivity, resp. o jeho společenské a psychologické usouvztažnění.“ „Otevřené pojetí díla zohledňující variabilitu představ o jeho působení a smyslu umožňovalo Šaldovi transformovat jeho kritéria během následujících více než čtyřiceti let v konfrontaci s tvorbou nových a nových generací.“ (Merhaut L., 2008, s. 542) V tom spatřujeme Šaldovu velikost, jeho kritika byla a do značné míry je stále aktuální.

Poslední kritik, jehož recenzi k Nerudovu poslednímu básnickému dílu jsme zde uvedli, byl František Václav Krejčí (1867–1941), Šaldův vrstevník, který stejně jako on pomáhal prokázat cestu modernímu umění. Stejně jako Šalda také podepsal *Manifest České moderny*. Zejména v 90. letech a na přelomu století byl Krejčí předním představitelem české literární kritiky, „posuzující literaturu a umění především jako sociální a etický jev a tíhnoucí k objektivnímu a historickému výkladu sledovaného díla“.²⁷ (Forst V., 1993, s. 965) Literární činnost F. V. Krejčího byla také velmi pestrá (zahrnovala např. publicistiku, popularizující monografie i vlastní prozaickou a dramatickou tvorbu). „Nejpodstatnější složku tvořila literární kritika a esejistika, jíž se Krejčí podstatně podílel

²⁷ Vedle jiného byl, jak uvádí *Lexikon české literatury* (Forst V., 1993, s. 965): „jeden z tvůrců české literárněhistorické esejistiky. V pozdějších letech autor próz a dramát, v nichž se pokoušel demonstrovat ideovou a sociální problematiku své doby.“

na obrodě českého kritického myšlení a na revizi uměleckých a kulturních představ, jak je uskutečňovala generace 90. let. Jako autor statí v revui *Rozhledy* přispěl cílevědomou snahou o syntézu estetických, mravních a sociálních požadavků na umění k diferenciaci metodologických postojů mladé kritiky. První Krejčího úvahy jsou věnovány literatuře ve vztahu k mravním otázkám společnosti a snahám po jejím morálním ozdravení a k sociálním i myšlenkovým hnutím své doby; literatura i umění v nich vystupují jako povýtce sociální jevy, jako výraz duševního stavu společnosti i jako aktivní, na sociální poměry působící síla, schopná ovlivnit je směrem k pokroku.“ (Forst V., 1993, s. 965/966) V tomto pojetí je právě jeho výjimečnost (např. i proti Šaldovi). „Literární historik Karel Polák ve své práci o Krejčím otištěné ve sborníku *O českou literární kritiku* (1940), ho charakterizoval jako kritika socialistického. Označil ho jako typ kritika kulturního a společenského.“ (Haman A., 2000, s. 70) Za svého života se Krejčí věnoval nejen nově nastupujícím mladým umělcům, vytvořil rovněž několik monografických studií věnovaných literátům starší generace, mezi jinými (např. Zeyer, Mácha, Vrchlický) také Janu Nerudovi. „Krejčího kritická praxe vycházela z pružné schopnosti vnímat různé umělecké individuality i směry v jejich osobitosti a oceňovat jejich historický přínos. Tento přístup vytvářel předpoklad k daleko objektivnějšímu hodnocení díla starších českých autorů, než tomu bylo u jiných kritiků generace, zároveň však byl i zdrojem eklektické nevyhraněnosti Krejčího esejistického stanoviska.“ (Forst V., 1993, s. 966)

Následující kapitoly nám už odhalí vlastní kritické soudy vzešlé na adresu dvou předních básníků májové generace. Tento kratičký náhled do literární historie 19. století, zejména do jeho druhé poloviny, doufáme, napomůže k jejich hlubšímu porozumění.

3 KRITICKÉ OHLASY HÁLKOVY POEZIE

Na začátek si shrňme, co je pro Vítězslava Hálka coby básníka typické. Jako autor byl velmi plodný, věnoval se poezii, kde vynikal zejména svou lyrikou. O jeho epickém talentu píše Jirát (1948, s. 181/182) toto: „Nebyl bez epického nadání, měl pozorovací dar i sklon, ač si všímal hlavně figurek; nicméně se zdá, že nebyl veden pudem k pozorování lidského zvířince, ale že se k tomu vědomě vychoval pod vlivem domácí tradice i soudobých vzorů cizích. Nejrázovitěji se proto v epických výtvorech jeví tam, kde může popustit uzdu svému lyrismu, přírodně popisnému i citovému, a kde se vrací k svým představám nejoblíbenějším, k hudbě, k tanci, ke zpěvu...“ (Psal také dramata, která nejsou příliš umělecky hodnotná a povídky, z nichž některé jsou srovnatelné s jeho lyrickou tvorbou.) „Mezi májovci si Hálek uchovával nejtěsnější vztahy k sentimentalismu a k myšlenkám J. J. Rousseaua. Oživoval důvěru v obrodnou moc přírody a citové přirozenosti, ve spontánní jednání vedené touhou a ideálem. Básník mu byl harmonizátorem, mluvčím za mlčící a dárcem radosti. Mezi svými vrstevníky vynikal všestranností, produktivitou, schopností získávat pro sebe pozice a pro svoje práce obdivný ohlas.“ „Nabízel potěšení ze spontánního citového prožitku. Přijal roli milého písničkáře a nabádajícího pěvce – a získával si rychle popularitu.“ (Janáčková J., 1998, s. 270/271)

Pro účely této práce jsme z Hálkovy tvorby vybrali následující básnické sbírky: Alfred, Večerní písně, V přírodě a Pohádky z naší vesnice. Hálek je považován především za lyrického básníka, a tento svůj talent předvedl právě ve sbírkách Večerní písně a V přírodě, které jsou dnes asi nejznámější z jeho díla. Za zmínku však stojí také lyricko-epická skladba Alfred, už jen proto, že se jedná o básníkovu prvotinu a také proto, že v recenzi na tuto byť první básníkovu sbírku se objevují pochvaly i soudy, které Hálek slýchal i později. V oblasti poetické tvorby se Hálek věnoval i epickým skladbám, jimiž ale nijak nevynikl. Proto dále uvádíme již jen recenze k Hálkovu poslednímu, posmrtně vydanému básnickému dílu, k Pohádkám z naší vesnice, kde se Hálek předvedl také jako umný baladik. Už v první kapitole jsme zmínili, že doba si žádala takového básníka, jakým byl Hálek. „Pro soudobé publikum se stal ztělesněním ideálu národního pěvce, spontánně vyjadřujícího dobové optimistické nálady i s jejich iluzemi.“ (Křivánek V., Pešat Z., In: Forst V. a kol., 1993, s. 46) Proto se nelze divit tomu, když téměř ve všech recenzích nalezneme věty, jimiž jejich autoři přiznávají víru v „plodnou budoucnost“ tohoto mladého básníka. Jednalo se o kritiku spíše pozitivní, která měla tendenci v průběhu času oceňovat Hálkovu poezii stále víc a zdůrazňovat Hálkovo básnické vyzrání. Dobová kritika si na

Hálkových dílech cenila nejvíce jeho básnických obrazů a vylíčení nálady.²⁸ Také se neobešla bez kritických poznámek, přičemž téměř všechny mířily převážně k básnické a jazykové formě. Zdá se, že většina kritiků uváděla tyto výtky zejména proto, že věřila v Hálkovy básnické schopnosti a chtěla ho pomocí objektivní kritiky vybudit k ještě svědomitějším a lépe propracovaným básnickým výkonům. Je ovšem zřejmé, že nikdo z nich u Hála nepočítal s tak krátkou kariérou, která skončila v jeho devětatřiceti letech, kdy byl básník na vrcholu své tvorby.

3.1 Charakteristika jednotlivých recenzí

O Hálova díla byl v dané době velký zájem, ať už se jednalo o dramata, básnické sbírky nebo povídky. Autory následujících recenzí byli (až na několik výjimek, kdy autor není uveden či je jeho jméno skryto pod pseudonymem) tehdy významní literární kritici, mezi nimi i Hálovův přítel, kolega redaktor a umělecký souputník Jan Neruda. Dále se tu setkáme s recenzemi Ferdinanda Schulze, Františka Zákrejsa a Josefa Durdíka. Durdíkovy kritické soudy vyřčené k básním *V přírodě* jsou považovány za velmi cenné z důvodů zmíněných v předchozí kapitole. Jedině v případě Durdíkovy recenze můžeme hovořit o čistě estetické literární kritice – zabývá se dílem do hloubky a snaží se postihnout jednotlivé roviny básnické sbírky.

3.1.1 Alfred

Ač se jednalo o jeho prvotinu, lyricko-epickou skladbou *Alfred* (1858) si Hálek už tehdy získal uznání a popularitu spolu s výsadním postavením mezi českými básníky. „V Alfredovi vystupuje literát, který okusil hlad. Titulní hrdina je pak básník, který v touze po slávě zavrhne milenku, ona v opuštěnosti zabije dítě a je popravena. Alfréd nakonec žije mezi mnichy, nejsmutnější z nich. Elegické smutnění nad hroby obětí a zmařených lásek má v této lyricko-epické básni protějšek v úvahách, jež vyjevují drastičnost vražd a věčných výčitek.“ (Janáčková J., 1998, s. 273)

O básni *Alfred* se dovídáme z jediné recenze v *Časopisu českého Muzea* (1858) od J. Čejky skrytého pod pseudonymem Č. Z tohoto článku je patrné, že autor cítí Hálovův básnický potenciál a věří v něj. Báseň se mu líbí, považuje ji za jednu ze zdařilejších

²⁸ My dnes ještě více oceňujeme písňovost a melodičnost jeho veršů.

v onom roce, ale právě vzhledem k tomu, že v Hálkovi vidí mladého talentovaného básníka, nemůže si odpustit několik kritických poznámek týkajících se především formy jazyka. „Slova naše týkají se principu a směru, nikoli jednotlivé křehkosti.“ (Čejka J., ČČM, 1858) S výhradami k jazykové a básnické formě se pak Hálek setkával po celou dobu své tvorby.

Zásadním problémem ohlasu Alfreda je však otázka původnosti tohoto díla. Jedná se totiž o žánr tzv. byronské povídky, tedy o žánr původně cizí, který Hálek napodobuje jen nedostatečně, zvláště porovnáme-li ho s Máchou. Janáčková (1998, s. 273) tuto skutečnost shrnuje slovy: „Daný útvar, zvaný též byronská povídka, pěstoval tento autor z májovců nejsoustavněji a odvážně (Dědicové Bílé hory, 1869; Děvče z Tater, 1871). Nedostalo se mu však za to uznání. Poměřován Májem jevíval se jako pokračovatel nepravý. On zatím učinil krok ke sblížení slavného objevu romantiků s všedností, s níž se vyrovnávala poezie od padesátých let všeobecně.“²⁹ Velmi ostře se k lyricko-epické tvorbě V. Hála později postavil J. S. Machar.³⁰

Podobné soudy o nepůvodnosti a napodobování cizích vzorů se objevily již těsně po vydání této básně. Čejka však Hála před touto kritikou hájí. Chápe, že mladý básník se lehko zamiluje do veršů autorů již „zasvěcených“ a inspiruje se v nich. Tvrdí, že pokud z oněch vzorů čerpá inspiraci pro nová, osobitá díla, pak je vše v pořádku. Přiznává, že látka není nová, ale je podle něj nově zpracovaná. Dnes však již víme, že tento směr Hálkovi nepřinesl velkou životnost v české poezii, nicméně to neumenšuje jeho zásluhy o rozšiřování nových žánrů v české literatuře přesně tak, jak si jeho doba žádala.

3.1.2 Večerní písně

Večerní písně (1859) jsou Hálkovou první lyrickou sbírkou, která byla provázena velmi kladnými kritickými ohlasy. F. X. Šalda (1959, s. 86) o nich napsal toto: „Od svých prvních knih je (Hálek) miláčkem národa, ani jeho „Alfred“ ani „Večerní písně“ nenarazily na odpor, tím méně na nepřátelství nebo nepochopení. Vladařil bez soupeře na tehdejší Parnase.“ V této lyrické sbírce Hálek na pozadí obrazu jarní přírody opěvuje lásku,

²⁹ Podobně soudí též Jiráč V., 1948, s. 165

³⁰ „Nesamostatnost a nepůvodnost tkví na většině prací Hálkových. Obnovenému kultu Máchovu platilo první jeho dílo: „Alfred“, báseň lyricko-epická. Stíny „Máje“ zkřivené a zkarikované tančí po každé stránce. Popisy přírodní, legie kostlivců, rozpory duševní jsou matným a nezdařeným napodobením většího vzoru. Při čtení neubráníte se pocitu, že básník pohybuje se nejistě na poli cizím, jeho vloze neodpovídajícím. A kolikrát se takový faux pas opakoval, než Hálek sám sebe poznal a našel!“ (Machar, Naše doba II, 1894)

harmonické mezilidské vztahy a vznešený úděl básníka. (Křivánek V., Pešat Z., In: Forst V. a kol., 1993, s. 46) Zároveň s tím jsou prožitky zamilovaných přirovnávány k bohoslužbě a modlitbám, ale slovník i věta mají hovorový ráz v duchu tehdejšího kultu všednosti. Panuje tu převážně nálada večera a noci. Často se tu setkáme s motivy (hvězdy, měsíc, slavík, růže, srdce, aj.), které vedle milostného tématu připomínají starší sentimentální poezii. (Janáčková J., 1998, s. 271)

Večerním písním se věnují dvě dobové recenze. První byla uveřejněna v časopise Lumír v roce 1858 v článku Z Prahy a z venkova, její autor však není uveden, o druhé kritické posouzení se postaral Jan Neruda v Obrazech života (1859). Na první pohled vidíme, že každá kritika je zcela jiného rázu. Recenze v Lumíru je oproti kritice Nerudově značně pozitivní, ačkoli její autor též činí drobnou výtku a to na účet Hálkovy jazykové formy. Vzápětí je však ochoten ony jazykové „zvláštnosti“ přehlédnout díky hloubce obsahu básnické sbírky. (Pozdější studie už Hálkovi myšlenkovou hloubku nepřiznávají.³¹) Na Večerních písních oceňuje tento kritik především krásné myšlenky, půvabné obrazy a zvláště hluboký cit básníkův. Kouzlo jeho tvorby spočívá dle něj v bezprostřednosti: „vane z nich dech tak přirozený a původní, že se nikde s dělaným kvítím nepotkáváme.“ (Lumír, 1858) Autor článku vyzdvihuje Hálkovo nadání oslovit široké masy i přesto, že se jedná o poezii osobní, intimní. Považuje ho za básníka, který je blízký lidem a dokáže zapůsobit na jejich srdce i na jejich mysl. Doslova píše: „Jestliť to značná přednost povolanych básníků, že i tam, kde jen o sobě pějí, činí to, jakoby ve jménu lidstva zpívali.“ (Lumír, 1858) Dle slov tohoto kritika se Hálek již Alfredem zařadil mezi významné osobnosti tehdejšího českého básnictví a stejně jako mnozí i on věří v básníkovu plodnou budoucnost.

Neruda je k Hálkově sbírce kritičtější, vytýká jí už samotné téma. Přesněji řečeno vytýká přílišné básnění na jediné téma, které dle něj vede k monotonii. V tomto bodě si obě recenze protirečí. Kritik v Lumíru Hálek chválí za to, že ač jsou básně zaměřené na jedno téma, kterým je láska, monotonii se básník dokázal vyhnout, jelikož téma vyjádřil mnoha způsoby a rozličnými obrazy. Neruda má ale jiné mínění. K obsahu básnické sbírky se jeho kritika staví dost neúprosně. Ačkoli tu Hálek lásku podává jinak, téma není nové, a tak se Hálkovo dílo může leckomu zdát do určité míry až jako plagiát. (Neruda J., Obrazy života, 1859) Před tak ostrým soudem Neruda Hálek brání, na druhé straně však

³¹ „Neshledáváme se u něho ani s původností myšlenkovou ani s vášní hloubavosti.“ (Jirátko V., 1948, s. 182)

přiznává, že v básních též nenalezl nic nového. Přes tuto skutečnost ale uznává, že básník k tématu přistoupil individuálně, čímž vyplnil požadavek soudobé poezie. Příčinu monotonie Neruda vidí v přílišném obdivu ze strany několika nadšených přátel, kteří bez výjimky uznali za znamenité vše, co Hálek napsal. Tito přátelé o sbírce ihned po jejím vydání psali v superlativech, obdivující především hloubku citů a myšlenek, nové překvapující obrazy, znamenitou mistrovskou formu atd. (Neruda J., *Obrazy života*, 1859) Neruda si je rovněž vědom těchto předností *Večerních písní*, ale tvrdí, že by tyto city a myšlenky stačilo vyjádřit mnohem menším počtem básní.

Nerudova kritika se nám zdá mnohem soustavnější a co do myšlenek lépe uspořádaná než recenze v *Lumíru*. Jasně z ní vidíme Nerudovy postoje k literatuře, jeho názor na to, jakou úlohu má mít básník ve společnosti. Vadí mu také, že mnozí kritici chválí autory za jejich básně jen proto, že jsou české. Vidíme zde jeho snahu začlenit do poezie nějakým způsobem i politiku a veřejný život. Neruda Hálkovi vyčítá nezájem o veřejné dění; žádá po něm básně orientované na širší problémy soudobé společnosti, takové, které by se neomezovaly pouze na intimní lyriku.³²

Neruda si Hálek váží, chová k němu přátelství a i v této recenzi o něm hovoří jako o nadaném básníkovi. Právě proto si ale myslí, že nestačí prostřednictvím poezie podávat stará témata obalená novou formou, ale že je třeba, aby Hálek obohatil své básně i po stránce obsahové. Pokud chtěl Hálek napsat rozsáhlejší básnické dílo, neměl se dle kritika spokojit s tak úzkým tématem, totiž s láskou mileneckou, ale měl pojmout lásku širě, jako všeobecný princip. Jinak jich neměl psát víc než oněch deset, jimiž přispěl do almanachu *Máj*. Neruda připomíná, že jen o málo starší báseň Alfred byla v tomto smyslu napsána s větším rozmyslem, její části byly dobře rozdělené a její délka posloužila vypovědět z obsahu to nejpodstatnější. Nejpodatnější básní *Večerních písní* se Nerudovi jeví báseň číslo VIII, přičemž ostatní považuje spíše za bezvýznamné – „...ostatně jsou všechny takměř nejslabšími celé sbírky.“ (Neruda J., *Obrazy života*, 1859)

Neruda dále nesouhlasí s přirovnáním *Večerních písní* k básním Heineho. Vadí mu názor, že ač se o to ani jeden z autorů nesnaží, jejich písně mají národní ráz. Neruda argumentuje tím, že Heineho básně nelze považovat za prstonárodní a u *Večerních písní* se navíc domnívá, že v určitých básních Hálek národní ráz skutečně (snad mimovolně) napodobuje. (Neruda J., *Obrazy života*, 1859)

³² V této souvislosti Neruda upomíná na dobový evropský trend, vyznačující se nechtíví vůči čistě lyrickým básním. Konstatuje ale, že v Čechách dosud nenabyl přílišných rozměrů.

Ačkoli se na první pohled zdá, že je tato kritika v mnohém ostřejší než předešlé, její autor na závěr připomíná, že upozornil na nedostatky sbírky pouze z přátelství k Hálkovi. Tak o Nerudovi jako o kritikovi Večerních písní soudí i Šalda (1959, s. 88): „...je to vcelku kritik kamarádský. Co vytýká „Večerním písním“, není vlastně nic než nebezpečí opakování motivů a nasládlé sentimentality.“

3.1.3 V přírodě

Básně V přírodě jsou Hálkovou vrcholnou lyrickou sbírkou, jejíž tři cykly vznikaly mezi lety 1872 až 1874 a v mnohém navazují na předchozí sbírku Večerní písně. Hlavním tematickým okruhem těchto básní je příroda, která u Hála nabývá specifických rysů. Nejde tu o zobrazení monumentální romantické přírody. „Příroda je v těchto básních vyjadřována v důvěrné, jakoby sousedské pohodě. Zvýrazňují se především detaily blízkého předmětného světa, mikrokosmos drobných věcí, motivů značně známých.“ „Svět přírody u Hála není budován na kontrastu, nýbrž na variaci.“ (Křivánek V., In: Zeman M., 1989, s. 123) Důvěrného tónu výpovědi dociluje Hálek prostřednictvím zdobnělin, oslovení nebo dialogizace. Typické je pro tuto sbírku také básníkovo výhradní zaměření na jarní přírodu a s tím související užívání (někdy až nadužívání) deminutiv a motivů mláďat. Dalším významným motivem je zde motiv matky, kdy celá příroda je Hálkovi matkou. Zároveň je mu také vzorem, ideálním zákonem, podle něž by měli lidé žít, stejně jako je mu zdrojem vší poezie. Hálkovy názory nejsou nijak nové, ale jeho básnická síla nespočívá v reflexi, nýbrž v bezprostřední básnické obraznosti, ve spontaneitě vytváření obrazů. Jeho obrazy jsou dynamické, jelikož Hálek vnímá přírodu neustále v pohybu. Přesto a možná právě proto se u něj objevuje snaha po zkratkovitém, náznakovém vyjádření, což se v básních projevuje četnými výpustkami, tj. zamlčováním slov, která nejsou nezbytně nutná k pochopení výpovědi, nebo pro tento účel Hálek vytváří vlastní složeniny, např.: stéblokadeřavá, květomluvná, šumosnivá, apod. (Křivánek V., In: Zeman M., 1989, s. 124/125, 128) Mezi třemi cykly sbírky existují jisté rozdíly (hlavně v rozsahu tematických okruhů), nejsou však nijak závažné.

O básnické sbírce V přírodě se dozvídáme z pěti recenzí, z nichž však pouze jedna, Durdíkova, hodnotí sbírku čistě z hlediska estetické kritiky. Ostatní, až na jednu, která je pouhou informací o nově vydaném Hálkově díle, pojmají sbírku v širších souvislostech vývoje českého básnictví, především přírodní lyriky; jsou pro ně důležité okamžiky

předcházející genezi tohoto díla. Toto jsme shledali v recenzích Ferdinanda Schulze a Františka Zákrejse. Zákrejsovy recenze se navíc týkají druhé a třetí řady písni V přírodě, o nichž napsal takto rozsáhlou studii jako jediný, což neopomenul tehdejší literární kritice vytknout.

Rozeberme si nejprve recenze, jež se týkají první řady básní V přírodě. Dozvídáme se o ní velice stručně již počátkem roku 1872 v Národních listech, z anonymního článku, který má spíše informativní ráz. Kritik se o sbírce vyjadřuje jen pozitivně, přičemž v závěru nabízí i ukázkou několika básní. Téma přírody hodnotí jako široce pojaté a dopodrobna vykreslené, a vůbec celé dílo považuje za dokonalé, a proto nepochybuje o tom, že se stane v české literatuře stěžejním. Básně V přírodě považuje za vrchol Hálkovy poezie, kde se mu podařilo dovršit to, co načil v Alfredu i ve Večerních písničkách. „Teď máme Hála co básníka dokonalého. Jeho básně V přírodě jsou zralý plod veškeré jeho duševní dospělosti.“ (Národní listy, 22. 2. 1872) Kritik v Hálkovi vidí průkopníka přírodní lyriky, která dle něj v domácí poezii dosud scházela. Proto vydání tohoto díla chápe jako posun v celém českém básnictví.

Další recenzi nacházíme v časopisu Osvěta (1872), kde Ferdinand Schulz podává poměrně rozsáhlou literárně historickou studii, která pojednává o Hálkově básnické sbírce V přírodě³³ a vůbec o rozvoji přírodní lyriky v české poezii v kontextu dobových evropských změn, které souvisejí s pokrokem v oblasti přírodních věd.³⁴ Dle kritika nastala v lidském myšlení a následně v českém básnictví obrovská změna, jejímž základem je nyní nově láska a úcta k přírodě. Česká poezie se v tomto smyslu musela inspirovat lidovou písni, kde má příroda na rozdíl od písne umělé hluboké kořeny. Schulzovi se ale zdá, že v tomto směru už česká poezie udělala významný pokrok, podíváme-li se na ni od tvorby Puchmajerovy až po tvorbu Hálkovu.³⁵ Nová doba si žádá nový přístup k poezii – měla by

³³ Než kritik přešel k samotnému dílu V. Hála, zamyslel se nad přírodou v historii českého básnictví; dokonce zde rozebírá několik děl starší české literatury, která v sobě už tehdy zahrnovala poezii přírody. (Schulz F., Osvěta, 1872)

³⁴ F. Schulz uvádí, že tento pokrok zapříčinil zásadní změnu v lidském myšlení. Jediná dosavadní filosofie, totiž náboženství, byla nyní nahrazena přírodními vědami; nyní už nestačilo nahlížet na svět pouze z hlediska náboženství a církve, většího významu teď nabylo hledisko humanistické. To se samozřejmě odrazilo i v umění. (Schulz F., Osvěta, 1872)

³⁵ Zde v novočeské poezii rozlišil Schulz tři periody dějin přírody. První datuje od počátků obnoveného českého básnictví (od poslední čtvrtiny 18. st.) do r. 1820, do doby objevu rukopisů královédvorského a zelenohorského a počátku zájmu o lidovou slovesnost. Hlavním cílem poezie tehdy bylo „probouzení citu pro přírodu a popisování přírodní krásy“. Vrcholným dílem tohoto období se dle Schulze stala „Vznešenost přírody“ od M. Z. Poláka. Významným počinem však byl také Jungmannův překlad Chateaubriandovy „Ataly“. Druhou periodu Schulz vymezuje od roku 1820 do roku 1857 a za nejdůležitější tu považuje „oduševňování přírody a přízpůsobování zjevů jejích k účelům lyriky“. Nejvýznamnějšími díly

být více reflexivní. K tomuto pokroku dle Schulze zatím došel především Hálek se svou básnickou sbírkou *V přírodě*. Kritik konstatuje, že Hálek se už od počátku ve své tvorbě věnoval zobrazování přírody, nyní jí však dokáže vyložit, reflektovat.

Kritik posuzuje Hálkovu sbírku velice příznivě. Chválí zejména básnické obrazy, které zprostředkovávají ty nejjemnější krásy přírody. Dokonce tyto obrazy považuje za nejspañilejší v celé světové poezii tohoto druhu, což je chvála už poněkud přehnaná, která však ilustruje dobové naděje, vkládané do českých básníků, a do Hála především. Dle kritika z básní číší krása, nevinnost a vroucnost přírody. Dále také uvádí, že Hálek svými básněmi ukazuje pravdu, když v nich takto krásu přírody vyobrazuje. Všimá si také kultu všednosti, který Hálkova generace počala šířit. Hálkovy básně slovy Schulze popisují to, co je každému člověku blízké, co je všední, co člověka denně obklopuje a zároveň nabádají čtenáře, aby byli vnímavější ke kráse a lásce, které je v přírodě nekonečně mnoho. Zdá se, že Schulz zcela nekriticky přijímá básnickovy názory, nejspíš však proto, že neplnou z jeho osobních úvah, nýbrž jsou obecným majetkem doby.

Následně se Schulz zaměřuje na reflexivní rovinu Hálkovy poezie. Je toho názoru, že Hálek není zastáncem ateismu ani panteismu, ale že v jeho případě jediná možnost poznání boha tkví v poznání přírody. „Příroda jest Hálkovi věčným nevyčerpatelným zdrojem netoliko poezie, ale i náboženství.“ (Schulz F., Osvěta, 1872) Dále kritik uvádí ukázky několika básní, obohacené o vlastní stručnou interpretaci, v níž vysvětluje základní poselství dané básně. Např.: „V přírodě uloženy jsou zákony, a toliko jedny, jimž všechn život duševní i hmotný podroben.“ nebo „Theorie „panství“ člověka v přírodě zavlekla člověka toliko k provozování a k trpění nevýslovných hříchův proti přírodě.“ (Schulz F., Osvěta, 1872) O jedné básni se dokonce vyslovuje, že je plna humoru a umělecké dokonalosti. V závěru studie se ale přece jen objevila drobná výtka a to ta, že myšlenkám obsaženým ve sbírce zatím chybí systém. Kritik však věří, že se dostaví.

Schulz při posuzování Hálkova díla ani tak nehledí na jazyk a formu jeho poezie, zajímá se více o dílo jako součást literárně historického vývoje přírodní lyriky v českém

tohoto období jsou dle něj básně F. L. Čelakovského a K. J. Erbena. Dokonce se v tomto odstavci zmiňuje i o Máchově Máji, přičemž ho brání před kritikou, jež mu byla uštědřena z důvodu nepřijetí romantických rysů jeho poezie, které tehdy stály v protikladu vůči klasicismu. Konečně od r. 1857 po svou současnost kritik vnímá další periodu, pro kterou je příznačná hlavně humanitní reflexe přírody a za jejího hlavního představitele označil právě Vítězslava Hála. (Schulz F., Osvěta, 1872)

básnictví.³⁶ Obírá se výhradně obsahem, tj. přírodou, a humanistickou reflexí přírody v básnické sbírce. Celkově lze říci, že Schulz pojímá dílo v širších souvislostech nejen literárně historických, ale i filosofických a společenských. „Není lze rozeznat, víceli poezie nebo filosofie mají v sobě Hálkovy básně V přírodě.“ (Schulz F., Osvěta, 1872)

Další, velmi významnou kritikou sbírky V přírodě je stať Josefa Durdíka³⁷, která vyšla také roku 1872 v časopise Světozor. První část nám však o sbírce V přírodě neřekne nic konkrétního. Durdík zde pouze rozlišuje dvě základní hlediska literární kritiky, umělecko-historické a estetické, a základní rozdíly mezi nimi. U kritiky estetické zmiňuje nutnost oddělit od sebe dílo a jeho autora a posuzovat pouze dílo samotné. Durdík je přesvědčen, že estetická kritika básní V přírodě zatím nebyla podána, proto se o ni pokouší sám.

Další Durdíkův příspěvek už je, co se týče Hálkovy sbírky, mnohem konkrétnější. Ačkoli na začátku uvádí širší souvislosti, týkající se rozvoje přírodní poezie (zmiňuje několik zahraničních autorů (Byron, Shelley, Goethe, aj.), vedle nichž vyzdvihuje i Máchův Máj), dále už rozebírá samotné Hálkovo dílo podle měřítek estetické kritiky, která si dříve vymezil.

Příroda je podle Durdíka velmi široké téma, proto považuje za nutné rozdělit Hálkovy básně na dvě skupiny, kterým se pak blíže věnuje. První skupina básní dle něj líčí náladu, která vzniká v člověku během vnímání přírody, zatímco základem druhé skupiny básní je hlavně rozjímání a často v nich nalezneme káravý tón. Čtyři do těchto dvou skupin nezařazené básně Durdík označuje jako „výlevy básníka o vlastních i jiných písniích“ a další dvě jako balady. (Durdík J., Světozor, 1872)

První vymezená skupina básní líčí hlavně jaro a náladu s ním spojenou, což dokazují nejen básnické obrazy, ale i časté užívání deminutiv. Slovy Durdíka zde převládají něžné, ukojené až idylické city. Durdík těmto básním přiznává jejich přednosti, (uvádí je však prý jen „kategoricky a všeobecně“, proto dále nemá potřebu je blíže specifikovat). Hálkovo nadání vidí zejména v síle a výrazu nálady i myšlenek, stejně jako v obrazech, jež líčí pravou skutečnost, jsou plny života a pravdy a dokážou nám zprostředkovat smyslové vnímání.

³⁶ Podobným způsobem dílo V přírodě posuzuje také F. Zákrejs v Osvětě (1873 a 1874).

³⁷ O Durdíkovi coby kritikovi V. Háлка píše F. X. Šalda ve své studii Několik poznámek o Vítězslavu Hálkovi.

Naopak jeho výtky jsou již konkretizovány na příkladech jednotlivých básní. Jako hlavní nedostatek se mu jeví nadbytečnost některých veršů, a to hned z několika důvodů. Někdy se kritikovi zdají verše nadbytečné samy o sobě, píše o nich jako o prozaických a triviálních, jindy dle něj zapříčiňují nejednotu nálady, čímž ruší harmonii básní, jež v důsledku toho ztrácejí na hodnotě, nebo jsou nadbytečné z důvodu své nesrozumitelnosti. Poměrně ostré kritiky se dočkala báseň č. 10 „Vyběhla bříza běličká“, která je dnes jednou z nejznámějších. Dokonce i sám Durdík upozornil na to, jakému kladnému ohlasu se již tehdy těšila, jemu však při pozornějším přečtení unikl její smysl. Zvláště neúprosně zhodnotil samotné obrazy: „Běhající bříza jest obraz nepodařený, poněvadž běhající strom vůbec jest něco příliš absurdního a protipřírodního.“ (Durdík J., Světozor, 1872) Celkově se mu tyto verše zdají rozdrobené a nazývá je „lehkým zbožím“. Vytýká to, že místo aby si jednotlivé obrazy byly blízké, nacházíme mezi nimi nesoulad. „Tyto a podobné jsou vesměs poklesky proti vkusu, proti správnosti celku a čistotě uměleckého díla.“ (Durdík J., Světozor, 1872)

Nejprve se zabývá prozodií. Určitou toleranci projevil vůči nepravidelnostem v přízvučném verši, které občas mohou sloužit k ozvláštňení, ovšem na jeho vkus je jich až příliš. Přitom by podle kritika stačila malá úprava. Pro tuto sbírku je příznačný jambický verš, což je pro Durdíka dalším důkazem toho, že čeština na tento typ verše svými prostředky stačí, byl by však rád, kdyby se v české poezii tvořily i jiné typy veršů. Zároveň v básních V přírodě postrádá rozmanitost ve formě slok, ty jsou vždy pouze čtyřveršové. Tento způsob tvoření slok je možná jednoduchý, zato má menší účinek na čtenáře. Z toho důvodu jsou básně poněkud náchylné k monotonii myšlenek i zvuků a nepomůže tomu ani obměna v rýmu.

K rýmu samotnému Durdík zaujímá kladný postoj, nachází zde všechny typy rýmu, nejčastěji rým střídavý či přerušovaný. Vnímá je jako rozmanité a pečlivě sestavené, proto je ochoten omluvit místa, kde rým nedosahuje plné dokonalosti, (např. „prýštilo“ a „nechtělo“). Po krátké úvaze o českém rýmu vyslovuje kritik nutnost přehodnotit prozodická pravidla. „V celku mne píše „V přírodě“ přese všechny rýmy své opět přesvědčují o nutnosti, aby se zákonodárství o českém rýmu zjemnilo, tím více však, aby hledělo se plynosti a lahody jazyka samého.“ (Durdík J., Osvěta, 1872) Co se Durdíkovi v básních V přírodě nelíbí, je hromadění sykavek ve značném množství veršů. Takový ani jiný nelibozvuk by se neměl v básních předního českého autora objevit, má-li svou tvorbou konkurovat světové poezii. Žádá na Hálkovi, aby svou mluvu trochu upravil, zjemnil.

„Básnická mluva má zde svůj zvláštní Hálkův ráz; jest energická, bezprostředná, bezohledná, vzata z lidu, samorostlá, někdy hranatá: toliko větší píle, aby z těch pokladů vyvinula se uhlazená, lepá dikce.“ (Durdík J., Osvěta, 1872) Navrhuje např. užívat určitá slova v jiné formě, opravit gramatické chyby (např. „napájejí, místo napájí“), redukovat deminutiva a často se opakující slova, jež dle Durdíka stejně tvoří pouze nenázorné a mdlé obrazy. Týká se to především slov píseň (opakuje se asi třicetkrát a to kritik nepočítal slova blížká, jako báseň, zpěv, verš, poezie, aj.) a pták. Časté opakování jednoho slova vede k tomu, že čtenáři obraz zevšední, neustálé rozvíjení jednoho motivu budí dojem rozdrobenosti a nejednotnosti básně.³⁸

Na druhé straně však věří, že tyto jednotlivosti se dají napravit, a zřejmě proto se jimi zabývá tak podrobně. Podotýká zde totéž, co naznačil Schulz v Osvětě, tedy to, že třebaže jsou v básních krásné obrazy, nebyl jim dán systém, tudíž se celek jeví jako nejednotný. „Básník energickým způsobem svým nahromadil obrazův, ale nedodal jim ladné souvislosti. Toť jest vada jeho vniterné formy, kterýmžto slovem vyrozumívám uspořádání představ v celek co možná jednotný.“ (Durdík J., Světozor, 1872) U některých básní Durdík postrádá také jednotu ve zvukové rovině, rytmus, melodii a vnitřní hudebnost. Žádá v Hálkově poezii více plynulosti. Myslí si, že se básník mohl více věnovat kompozici jak po stránce myšlenkové, tak po stránce zvukové. Vytyká mu také „pohodlnost“ ve způsobu tvoření veršů, zejména tvoření jambických veršů pomocí spojky a, které je značně frekventované. Proto na Hálda apeluje, aby se v budoucnu více věnoval vnější formě svých básní. Přes všechny výtky si je Durdík vědom Hálkova talentu, který přirovnává k Burnsovi, Uhlandovi nebo Heinemu.

Myšlenkový základ druhé skupiny Durdíkem vyčleněných básní nabádá čtenáře k uctívání zákonů přírody, k opětovnému přilnutí k přírodě, v níž člověk může nalézt vše – lásku, spásu, naději... Tyto básně jsou reflexivní a nezřídka v nich cítíme káravý tón, který se obrací proti všemu, co je proti přírodě. (Durdík J., Světozor, 1872) I když Durdík oceňuje myšlenky ve sbírce obsažené, opět není spokojen s jejich formou, domnívá se, že se dají vyjádřit hlouběji, velkolepěji a jemněji. Cítí mezi myšlenkovým obsahem a formou

³⁸ V. Jirát (1948, s. 176/177) později Hálda hájí před tak přísným soudem: „Píseň je mu drahým symbolem domova.“ ...„Je-li představa písně tak pevně zakořeněna do básnickovy mysli, lze pochopit, že se k ní stále a stále navrácí, až to působí jednotvárnost motivů, obrazů a slovníku...“ ...„ale na druhé straně to dopomáhá k svěžím a původním obrátům a přirovnáním, jako třeba: „My byli jedna rodina, jak v písni podařená sloka“.“

doslova neshodu, jelikož forma se mu pro tyto myšlenky nezdá „dosti důstojná“. Hálkův přirozený talent se podle něho neshoduje se způsobem básnění, jaký si zvolil. Durdík přiznává Hálkovi talent v lyrice přírodní, o jeho schopnostech na poli reflexivní lyriky ale přesvědčen není. Vytýká mu, že se nerozhodl pro jeden celistvý filosofický náhled, že vedle sebe pěstuje optimismus zároveň s nihilismem. Tuto nerozhodnost kritik vnímá tak, jako by se Hálek vzdával odpovědnosti podat odpovědi na obecné filosofické otázky. Proto dochází k názoru, že „pak nesmíme básně ty zváti filosofickými – pak jsou jen výrazy různých nálad.“ (Durdík J., Světozor, 1872) Dle něj dokonce „sklesají na stupeň písní náladních“, přesto podotýká, že o nich platí to, co doposud řekl, tedy, že mají své krásy i své vady. Durdíkova hlavní výtká zní: „K hloubce filosofické v písních „V přírodě“ Hálek nedospěl. Určitého jednotného názoru světa tam není – příležitostně se kloní nyní k tomu, pak k onomu, ač si oba odporují.“ (Durdík J., Světozor, 1872) Dále však podotýká: „Výtka tato neplatí Hálkovi co básníkovi, nýbrž platí spíše těm, kteří písně jeho unešení půvabem jich vydávati chtějí za básně váhy filosofické.“ (Durdík J., Světozor, 1872)

Naopak velké chvály se dočkaly samotné básnické obrazy, v nichž Durdík vidí sílu Hálkova nadání. „Obraz tu na obraze a skoro vždy názorný, průhledný, důrazný a vzat z nejbližší skutečnosti.“ (Durdík J., Světozor, 1872) Ovšem opět se ocitáme u problému formální stránky. Durdík konstatuje, že nestačí vršit obrazy jeden za druhým, byť by byly sebekrásnější, důležité je rovněž, aby byl každý z nich na správném místě. Kritik shledává, že si některé obrazy překážejí, nebo si dokonce odporují, ale on hlásá v lyrice „příbuznost obrazů“. Jiným básním vytýká, že vyznívají příliš dětinsky, a to především kvůli častému užívání deminutiv. Jinde kritizuje neustálé variování jednoho obrazu, jelikož je toho názoru, že ač je stejný obraz vylíčen jinými slovy, stejně častým opakováním zevšední. Opět mu zde vadí nesrozumitelnost a nesoulad myšlenek. Své výtky dokládá na některých ukázkách z písní V přírodě a doporučuje básníkovi neúprosně vynechávat mnohé takto nesrozumitelné, neladné, dětinské a jinak nedokonalé verše.

Konečně se dostáváme k poslednímu Durdíkovu článku, kde kritik cítí potřebu vyjádřit se ještě k četným reminiscencím. Zaujal k nim chápavé stanovisko a jejich výskyt obhajuje třemi důvody. Za prvé dle něj některé myšlenky zcela zobecněly, za druhé uznává možnost, že dvěma různým autorům vyvstane v mysli podobná, nebo dokonce stejná myšlenka či obraz a posledně nevidí nic špatného na tom, když se básník nechá inspirovat uměním básníka jiného. Navíc podává důkazy, kdy se tomu tak stalo a dílu to na umělecké

hodnotě nijak neubralo, ba naopak.³⁹ Hálkovo dílo navzdory reminiscencím považuje za původní. „Přese všechny reminiscence jest básnění Hálkovo vůbec originální, ano mám pevně za to, že vloha tak svoje, tak samorostlá v básnické literatuře české posud se nezjevila, nikoho nevyjímaje ani z nových, ani ze starších.“ (Durdík J., Osvěta, 1872) Skutečným originálem je Hálek pro Durdíka v líčení přírody.

Při závěrečném shrnutí své kritiky bere Durdík v úvahu, že má Hálek mnoho obdivovatelů, kteří jsou jeho poezií ohromeni tak, že v ní vady nevidí. Proto tuší, že s ním bude leckdo nesouhlasit. Vyjmenovává zde básně, jež považuje za nejkrásnější, ale většinou dodává, jaký verš by v nich vynechal. Poté jmenuje pro něj nezdařené básně, které by ve sbírce vůbec být nemusely. O zbývajících básních se vyslovuje takto: „Při ostatních týká se půvab i vada pouze jednotlivostí.“ (Durdík J., Osvěta, 1872) Shrnuje zde svou chválu i kritiku. Co se prvního týče, vyzdvihuje zejména: sílu výrazu nálady či myšlenky, množství dojemných rysů z nelíčené skutečnosti, život a pravdu plně obsažené ve verších, i autorovo nadání, které je ze sbírky cítit. Z nedostatků upomíná především na nejednotnost celku, nedostatečnou plynulost a zpěvnost veršů. „Často postrádáme úplného harmonického dojmu; ač jednotlivosti jsou snad skvělé.“ (Durdík J., Osvěta, 1872)

Durdík přesto uznává Hála jako předního českého talentovaného básníka, a právě proto na něm požaduje ještě větší pečlivost a sebekritiku. „Jsme Hálkovi vděční za vše, jestiž on se vším, co mu vytknouti můžeme, „přec jen slavíkem“ – avšak on má a může státi výše, na vrchole básnictví, což bez pečlivého studia, sebekritiky, bez umění nejde.“ (Durdík J., Osvěta, 1872) Pokud má Hálek vytvořit velké ucelené dílo, nestačí, aby se spokojil pouze se svým talentem, který se projevuje v jednotlivostech, musí znát svůj obor i teoreticky, držet se určitých prozodických pravidel. V tom je pro Hála a vůbec pro další rozvoj českého básnictví nesmírně důležitá literární kritika.

Vydáním druhé a třetí řady písní V přírodě se zabývá pouze jediný kritik, František Zákrejs, v časopise Osvěta (ročník 1873 a 1874). Článek z roku 1873 se kromě druhé řady básní V přírodě zabývá dalšími výraznými díly, vydanými v onom roce – Bozděchovou dramatickou prací Zkouška státníkova a Knihami veršů od Jana Nerudy. To vše je však vykládáno v širších literárně-historických souvislostech. Než přejde k samotnému výkladu jednotlivých děl, věnuje Zákrejs uznání Nerudovým i Hálkovým zásluhám o rozvoj české poezie. Neruda v jeho očích pozvedl českou literární produkci „na výši doby“ zejména

³⁹ Uvádí tu např. Burnsovo citování celých veršů z národních písní, Byronovy reminiscence na dílo Scotta a Danteho, Shakespearovy upomínky na anglické i jinojazyčné kroniky a italská dramata, apod.

svou literární kritikou, zatímco Hálek svou vlastní tvorbou. V jeho dílech Alfred a Závěš jsou ještě patrné cizí vlivy, ale Večerní písně jsou dle Zákrejse již zcela původní, české a zpěvy V přírodě ryze Hálkovy. Přesto, když se v jednom odstavci kritik zamýšlí nad vlivy zahraniční literatury, cítí v Hálkově poezii vliv anglického básnictví.

Zákrejs vidí v Hálkovi lyrika, především lyrika přírody. Jmenuje zde hlavní přednosti jeho tvorby, jako např. důmyslné vnitřní vztahy v jeho básních, jeho filosofické ztotožňování se s přírodou, nadšenou píli, s jakou čtenáře upozorňuje na krásu světa, jeho pádný humor i odhodlanou rezignaci, která čtenáře naplňuje rozličnými náladami. Co nás dle Zákrejse na Hálkových básních upoutá především, je „ryzá pravda, která z nich vane“, jelikož Hálek píše pouze o tom, co skutečně cítí. Zákrejs Hála tudíž považuje za „básnický charakter“. Pokud by ho měl k někomu přirovnat, tedy raději ke Goetheovi než k Schillerovi, poněvadž dle kritika není Hálek ani tolik básníkem reflexe, jako spíše básníkem bezprostředního citu. To také souvisí s formou jeho básní, kterou kritik označil jako „říznou“: „Málo stop do verše, málo veršů do sloky, málo slok do celé básně.“ (Zákrejs F., Osvěta, 1873)

Obsahu básní se tu Zákrejs věnuje velmi málo, jelikož čtenáři jej znají z první řady sbírky. Říká o něm pouze toto: básně V přírodě nám ukazují tajuplná kouzla přírody a nabádají nás, abychom v ní, stejně jako v rodině, hledali útěchu a naději. (Zákrejs F., Osvěta, 1873) Zákrejs navíc vnímá tyto motivy – přírodu a rodinu, jako základ slovanské kultury. Dále vyjmenovává jednotlivé básně podle jejich obsahového zaměření; nachází zde básně, kde převažují jarní motivy, nebo ojediněle podzimní nálada, básně líčící krásu rána, nebo krásu lesa, básně obsahující veliké myšlenky, básně reflexivní, básně baladické a mnohé jiné, které Zákrejs zastřešuje pojmem básně různých nálad.

Druhou řadu básní V přírodě cení Zákrejs ještě víc než onu první a zároveň si je jist, že třetí řada bude opět ještě lepší. Dokonce věří, že se básník více přizpůsobí také požadavkům teorie, především v oblasti básnické formy.

Roku 1874 Zákrejs v Osvětě podává stručnou revuální úvahu, která se zabývá nejnovějšími českými básnickými díly, v případě Vítězslava Hála druhým vydáním výpravné básně Černý prapor a třetí řadou básní V přírodě. Kritik se však nezaměřuje na

hodnocení díla jako celku, spíše se snaží přiblížit čtenářům, co nového mohou najít v jednotlivých básních této třetí řady.⁴⁰

Příroda podle Zákrejse znamená jednu bytost, v níž se ovšem snoubí mnoho vlastností; ty vyvstávají v jednotlivých básních, přičemž Zákrejs jednotlivé z nich vyjmenovává. V některých básních nalezneme přírodu bohorovnou, všemocnou, jinde rozdávající krásu, mladost, blaho nebo radost, jinde je původkyní myšlenek, pravdy, lásky, rovnosti, nové víry atd. Zároveň v básních na pozadí přírody vidí mnoho obrazů lidské činnosti. (Zákrejs F., Osvěta, 1874) Také konstatuje: „Hálek pěje co Slovan.“ (Zákrejs F., Osvěta, 1874) Podobnou narážku jsme zaznamenali již v Zákrejsově předešlé recenzi. Vnímá v Hálkových básních starý národní mýtus.

Několika básním kritik též vytýká jednotlivé nedostatky, např. jedné básni dle něj schází síla, tu zase naráží na špatnou srozumitelnost či na nedokonalou básnickou formu, v jiných básních shledává divné myšlenky, které naopak nastiňují jakousi nerovnost v přírodě, některé dokonce „zavání novoaristokratstvím“. (Zákrejs F., Osvěta, 1874) Celkové Zákrejsovo hodnocení básnické sbírky je až na tyto drobné výtky kladné. Zákrejs má ze sbírky radost a považuje ji za krásnou a významnou.

3.1.4 Pohádky z naší vesnice

Pohádky z naší vesnice (1874), drobné epické básně baladického rázu, jsou posledním básnickým dílem Vítězslava Háлка, který se jejich vydání už nedočkal, neboť náhle zemřel. Sbírkou si krátce přiblížíme slovy Jarmily Janáčkové (1998, s. 272/273): „V těchto sociálních a psychologických baladách předvedl Hálek smysl pro paradox, nápodě, pointu.“ „Oproti nekonečným prostorům přírody, v nichž se pohybovala Hálkova reflexivní lyrika, má drobná epika Pohádek z naší vesnice prostory zúžené a všední – návsi, dvory chalup a světnice s teplým krbem. Pohádkově, jako svorná pospolitost, je vesnice představena jenom v rámcových číslech sbírky, jinak většinou jde o antipohádky. Ve zdánlivě klidné a přehledné vsi se žijí propastné strasti, zrady a neštěstí, zklamání, jež

⁴⁰ Zákrejs se zde věnuje i dílům jiných autorů, mimo jiné se zmiňuje o básních Gustava Dörfla a jeho zásluze, že v Německu uveřejnil překlad většiny Večerních písní od V. Háлка. Někdy si s překladem sice počínal dosti volně, někdy až libovolně, ale i tak se Zákrejs domnívá, že tento překlad bude Hálkovu poezii v cizině dobře reprezentovat. Zákrejs je toho názoru, že by si Hálkovo umění zasloužilo uznání rovněž v zahraničí. V Čechách jsou Večerní písně totiž tak oblíbené, že se těší již třetímu vydání.

ústí v pomatení mysli, v pomsty a v puklá srdce.“ „Písničkář, vžitá role Hálek básníka, je v Pohádkách z naší vesnice představen jako všemi uznávaná instituce, jako mluvčí všech.“

K této již posmrtně vydané básnické sbírce se za těchto okolností poněkud elegicky vyjadřují dva kritikové – Jan Neruda v Národních listech (1874) a František Zákrejs v Osvětě (1875), i když Zákrejsova recenze je citově o dost chladnější. Pochopitelně! Hálek pro Nerudu nebyl jen básníkem, ale i kolegou a přítelem. Nerudova recenze jde také více do hloubky, všimá si obecnějších rysů Hálkovy poezie, vedle toho Zákrejs nás spíše jen seznamuje s jednotlivými básněmi této Hálkovy poslední sbírky.

Nerudova kritika Pohádek z naší vesnice je mnohem shovívavější a příznivější než jeho kritika Hálkových Večerních písní. Neruda píše recenzi „Pohádek“ bezprostředně po Hálkově smrti, proto je v ní výrazně patrný smuteční tón: „Nebude čtenáře, aby nebral Hálkovy „Pohádky“ do rukou s pocitem elegickým.“ (Neruda J., Národní listy, 1874) O Pohádkách z naší vesnice praví, že se v nich značí Hálkova dozrállost. „Zde je Hálek Hálkem celým, zde podal důkaz, že se vymanil ze všech, o sobě třeba brilantních pokusů, že došel nejplnějšího vědomí umělecké své individuality, že dozrál.“ (Neruda J., Národní listy, 1874) Neruda dokonce vnímá jeho dílo jako schopné dostát úrovní světové literatury.

Znovu zde slyšíme, že Hálek byl cele básníkem lyrickým a že lyrika prostupuje celé jeho dílo, které Neruda stručně připomíná. Jmenuje Hálkovu prvotinu Alfred, Večerní písně, o nichž se zde vyjadřuje s mnohem větším obdivem a uznáním, než v recenzi z roku 1859. Doslova zde píše, že jimi Hálek slavil svůj „vjezd triumfální co lyrik čistě subjektivní“. (Neruda J., Národní listy, 1874) Připomíná jeho dramatickou tvorbu i povídky, v nichž vyzdvihuje zejména plastičnost citu. Za vrchol Hálkovy tvorby však považuje lyrickou sbírku V přírodě: „...konečně poznal zvláštnost a sílu subjektivitu své – a Hálek nám napsal své čistě lyrické, nepřekonatelné písně V přírodě.“ (Neruda J., Národní listy, 1874) Neruda zde také naznačuje fakt, že Hálek byl oním básníkem bezprostředního citu, tzv. přirozeným básníkem, proto je zároveň shovívavý k tomu, že se jeho dílo více neobírá společenskou problematikou.

Zákrejs úvodem rovněž věnuje vzpomínku Hálkovu odkazu. Vyzdvihuje množství myšlenek a pocitů, kterými básník a jeho dílo oplývali, stejně jako připomíná básníkovu nadání pro zkratku a náповěď. „Jak mnoho uměl Hálek říci málo slovy.“ (Zákrejs F., Osvěta, 1875) Především však oceňuje Hálkův národní cit a lásku k lidu, díky nimž je snadné odpustit mu i některý nepodařený verš. Toto básníkovu sejetí s lidem je patrné

také v jeho poslední sbírce, v Pohádkách z naší vesnice; příkladem je již první báseň sbírky – Naše vesnice. Významně zde Zákrejs oceňuje Hálkovu schopnost umělecky povznést i méně vznešená témata, jako např. život šumařů.

Neruda na Pohádkách z naší vesnice zase oceňuje to, že básník rozšířil tematický okruh lásky z lásky čistě milenecké na lásku v širším pojetí. Dále upomíná na Hálkův typický subjektivní cit pro líčení přírody. V „Pohádkách“ se dle Nerudy Hálkovo umění dovršilo, jelikož dokáže subjektivně vyjádřit svou lásku k domovu, k rodné vsi, k vlasti, lidu a národu, stejně jako je schopen vyjádřit i společenské neshody a sociální problémy, témata náboženství a boha. Zároveň dle kritika Hálek básní originálně, ryze česky, přesto moderně, čímž se řadí mezi světové autory. „Jeho poezie má týž ráz, jaký má český kraj a český lid“ (Neruda J., Národní listy, 1874). Neruda však „Pohádky“ neoznačuje za básně národní, nýbrž za básně různého druhu – najdeme zde básně lyrické, pověst, baladu, romanci, humoresku, líčení šumařského a cikánského života, reflexivní básně, apod. Podobně na tyto básně nahlíží i Zákrejs, kdy se zastavuje u jednotlivých z nich, aby je stručně vystihl. Pro sebe si básně ve sbírce strukturoval podle tematických okruhů, jako je láska k domovu a k lidu, láska rodinná, láska milenecká, obrázky z vojenského života, smrt, sociální tematika, humor a úloha básníka.

Krátkou poznámku tyto recenze věnují i Hálkově básnické formě. Žádná z nich mu teď ale nic nevytýká, naopak. Neruda píše: „Forma je forma Hálkova: lehká, plynná, zvonivá, jasná“ (Neruda J., Národní listy, 1874). Dle našeho názoru také Nerudovo označení uvedených veršů za prostomilé v sobě ukrývá chválu Hálkovy schopnosti spojit prostou mluvu s řečí vázanou. Lichotivou poznámku mu v tomto směru věnoval i Zákrejs (Osvěta, 1875), když se zastavil u básně s názvem Návštěva: „Návštěva, balada, vykazuje děj s tak pádnou úsečností a s tak působivým stupňováním účinnů zosnovaný, že zrovna při ní nejvhodnější příležitost se naskytuje, ukázati na uměleckou virtuosnot, jakou Hálek zevní básnickou formu tak často uměl ovládati.“ Hálek se pochvaly za formální stránku svých básní dočkal až po své smrti.

3.2 Závěrem o kritických ohlasech Hálkovy poezie

Hálkova básnická tvorba ve své době rozhodně nezůstávala bez povšimnutí, ba naopak, zabývali se jí tehdy významní představitelé literární kritiky. Ke každé Hálkově básnické sbírce v průměru najdeme tři recenze. Z celkového počtu dvanácti recenzí byly čtyři z nich součástí rozsáhlejších studií, které se kromě Háalka zajímaly i o jiné autory, osm článků se pak věnovalo pouze Hálkovým básním. Úvahy věnované Hálkovu dílu zabíraly v periodikách značnou část místa, průměrně měla každá recenze rozsah necelých dvou stran.

Co se týče obsahu recenzí, jejich společným rysem byla víra v Háalkův talent, tudíž když něco vytýkaly, vždy pouze s touto záštitou: Děláme to z úcty k básníkovu talentu! Aby jeho díla byla ještě dokonalejší, svědomitější a jeho místo na básnickém výsluní ještě zasloužilejší. Všechny recenze společně hlásaly, že všechny chyby, jichž se Háalk dopustil, se dají napravit. Výtky se týkaly především básnické a jazykové formy. Nejhlouběji se tímto problémem zabýval J. Durdík, Háalkovi radil více dbát na prozodická pravidla a kompozici, jak po stránce obsahové, tak po stránce zvukové. Durdík mnohé verše shledal jako nadbytečné, považoval je buď za prozaické, nesrozumitelné, příliš dětinské a rozněžnělé (za což mohlo také nadbytečné užívání deminutiv), nebo mu vadil nelad myšlenek, nálady a obrazů. Upozornil také na prohřešek častého opakování jednotlivých slov a celých obrazů, stejně jako se mu nelíbilo lidové pojetí básnického jazyka. Pochopení pro Háalkovu jazykovou formu projevíli teprve autoři pozdějších recenzí, F. Zákrejs v Osvětě z roku 1873 a 1875 a J. Neruda v Národních listech z roku 1874. Oni dali Háalkovu básnickou a jazykovou formu do souvislosti s obsahem jeho básní, které byly psány v duchu tehdejšího kultu všednosti.

Recenzenti se také neshodovali v otázce monotonie. Recenze v Lumíru (1858) chválila básníka, že se dokázal monotonii vyhnout, ačkoli básnil na jediné téma, Neruda v Obrazech života naopak za totéž básníka kritizoval; téma bylo dle něj příliš úzké na to, aby se básník monotonii při tak velkém počtu básní dokázal vyhnout. Na nebezpečí monotonie upozornil i Durdík, když varoval před častým opakováním slov a obrazů i před pohodlným způsobem tvoření veršů, jehož důsledkem mohl být menší účinek na čtenáře.

Velké pochvaly se svorně dočkaly Háalkovy básnické obrazy, dále pak způsob vylíčení nálady, hluboký cit a krásné myšlenky. (Ojediněle i další rysy např. důmyslně propracované vnitřní vztahy jeho básní, humor a rezignace, zprostředkování smyslového

vnímání, zobrazování nejbližší skutečnosti apod. Mnozí také zmínili Hálkův cit pro lid a jeho nadání oslovit široké vrstvy.) Na tuto všeobecnou chválu reagoval po svém Neruda v kritice *Večerních písní* (*Obrazy života*, 1859), kde na jedné straně uznal uvedené přednosti Hálkových básní, ale podotkl, že by stačilo tyto krásné obrazy a myšlenky vyjádřit stručněji, tj. menším počtem básní. Zároveň vůči Hálkovi vznesl požadavek na širší tematický záběr, měl by dle něj zaujmout postoj k soudobému dění i ve své básnické tvorbě, měl by se více obírat společenskými problémy. Velebena byla také Hálkova bezprostřednost a přirozenost a jeho individuální přístup; i když v některých případech téma jeho básní nebylo nové, mnozí kritici oceňovali, že je nově zpracované. Neruda však tvrdil, že podávat staré látky obalené novou formou nestačí. V recenzi k básním *Pohádky z naší vesnice* (*Národní listy*, 1874) se ovšem k tomuto Hálkovu zaměření Neruda postavil mnohem shovívavěji. Pochopil zde typ Hálkova básnického nadání, uznal ho jako tzv. přirozeného básníka a rovněž sám přehodnotil svá stanoviska. Navíc v *Pohádkách z naší vesnice* i Hálek projevil zájem o sociální problematiku.

Všichni kritici si Hála věžili předně jako básníka lyrického, zatímco na jeho umění reflexivní padlo několik výtek, hlavně od J. Durdíka. Ten Hála nepovažoval za básníka reflexivního, nýbrž pouze za básníka různých nálad, jelikož v jeho básních neshledal jednotný filosofický názor. Recenze v *Národních listech* z roku 1872 a recenze F. Schulze v *Osvětě* z roku 1872 naopak vyzdvihly Hála jako básníka humanitního, průkopníka humanitní reflexe přírody v české poezii. Schulz navíc Hálkovy názory přijal s naprostou samozřejmostí, plynuly totiž z myšlenkového ovzduší doby. Co však bylo Schulzově i Durdíkově recenzi společné, obě podotýkají, že básním *V přírodě* zatím chybí systém. Schulz ho postrádal v oblasti myšlenek, Durdík viděl nesoulad mezi jednotlivými myšlenkami a obrazy, stejně jako ve zvukové stránce básní. Naši poslední poznámkou ke kritickému ohlasu Hálkových básní je to, že již v těchto dobových recenzích jsme se mohli setkat s názory, že básnická sbírka *V přírodě* je Hálkovo zralé, vrcholné dílo.

4 KRITICKÉ OHLASY NERUDOVY POEZIE

Než přejdeme k samotným dobovým kritikám, stejně jako v případě Vítězslava Háška si stručně shrneme základní rysy Nerudovy poezie. Ačkoli, jak píše Jirátek (1948, s. 194): „Obecnými hesly se mu nedostanete na kůži: rostl zcela po svém a žádá si být měřen jenom sám sebou. Postřeh nejvýstižnější nevystihne ho natolik, aby vyloučil pravdu opačnou.“ Jan Neruda byl nejen básník, ale také prozaik, dramatik, literární a divadelní kritik; Haman (In: Opelík J., 2000, s. 493) píše: byl to „autor zpovědní lyriky směle odhalující vlastní nitro a zasazující svůj život do rámce osudů národa a lidstva, v epice využívající podnětů folkloru a náboženského mýtu k postižení sociální a lidské situace soudobého člověka“. Jakožto jedna z vůdčích osobností májové generace s sebou přinášel nový, moderní pohled na literaturu a s ním spojené požadavky na ni, které prosazoval zvláště v mládí velmi důsledně. Mezi tyto požadavky patřil např. kontakt české literatury se světovou tvorbou, nebo orientace na tehdejší společenské, zejména sociální problémy. Mezi vrstevníky své generace se Neruda vyjímal jako hořký ironik a skeptik (Janáčková J., 1998, s. 286), který reflektoval tyto nové sociální skutečnosti plebejským pohledem zdola a podával je s osobní citovou účastí. (Haman A., In: Opelík J., 2000, s. 494) Jeho dílo je zaměřené na celospolečenské problémy, zabývá se všedností, zároveň je ale prostoupeno jistou dávkou subjektivity. Toto zaměření na každodenní skutečnost vyplývá z nově pěstovaného kultu všednosti v české poezii, s nímž souvisí i proměna básnického jazyka. Neruda se snažil o jeho prozaizaci. To ho zároveň dlouhou dobu přibližovalo moderním autorům, kteří v jeho verších ještě na počátku 20. století nacházeli inspiraci. Později se v Nerudově poezii objevuje národní a folklorní tón a to tím více, čím zklamanější byl z nenaplnění svých mladických ideálů, o osobním životě ani nemluvě. V jeho poezii je jasně vidět tento vývoj směrem k národu; podle Jirátky (1948, s. 210) se Neruda přibližoval ponenáhlu duši národa, postupně se odvracel od křiku současnosti k tichému hlasu rodné země a rodného plemene – nikoli tedy protože byl národní, nýbrž protože se národním (a vlasteneckým) stával. Na jeho díle nás dodnes fascinuje smělá kombinace motivů zapříčiňující bohatství nálad jeho veršů. Na druhé straně jsou jeho gnómičké verše po okraj nabitě obsahem.

Jan Neruda se dožil o něco vyššího věku než Vítězslav Hálek, proto jeho básnická tvorba také skýtá více děl. My se v této práci budeme zabývat všemi jeho básnickými sbírkami, tedy nás bude zajímat Hřbitovní kvítí, Knihy veršů, Písně kosmické, Balady a romance, Prosté motivy a posmrtně vydané Zpěvy páteční. Na sbírce Hřbitovní kvítí je

nejvíce zajímavé asi to, že nebyla dobovou kritikou téměř zaznamenána, i přestože čelila mnoha soukromým dehonestujícím poznámkám. Opravdový zájem o tuto sbírku přinesla až další generace v čele s Vrchlickým, která původně chystala vydání almanachu na počest Hřbitovního kvítí. O Knihách veršů už toho soudobá kritika napsala víc, ale velké uznání Nerudovi zatím nepřinesla. Skutečný úspěch slavil o mnoho let později, když vydal Písně kosmické. Další generace naopak k tomuto dílu začaly přistupovat s určitou rezervou a více si cenily pozdějších Nerudových sbírek. Ty byly i dobovou literární kritikou přijímány s mnohem větší samozřejmostí a úctou, včetně posmrtně vydaných Zpěvů pátečních.

4.1 Charakteristika jednotlivých recenzí

Nikdo to snad ve své době neměl těžší, co se týče uznání, než Neruda. Více než dvacet let trvalo, než se jeho poezie dočkala nadšeného ohlasu. V novinových článkách o Janu Nerudovi o tom píše např. Vítězslav Hálek, Jakub Arbes nebo K. V. Rais⁴¹. Zatímco okolo každé Hálkovy básnické sbírky nastal radostný šum, každá Nerudova sbírka měla svůj vlastní osud na poli literární kritiky, jak je psáno v předchozím odstavci. Neruda prožil o něco delší život, a tudíž i jeho tvůrčí období trvalo déle než u Hála, proto v jeho tvorbě zaznamenáváme také jeho osobní básnickou proměnu, která je patrná v linii, kde na prvním místě stojí Hřbitovní kvítí, z něhož je cítit rozervanectví, a kde na posledním místě stojí ryze vlastenecké Zpěvy páteční. Podle toho se také proměňovaly soudy literární kritiky. Díly Jana Nerudy se tehdy zabývalo mnoho významných literárních osobností, z nichž můžeme pro příklad jmenovat F. Schulze, V. Hála, K. Sabinu, F. Zákrejse, J. Arbese, J. V. Sládka, T. G. Masaryka, F. X. Šaldu a další.

4.1.1 Hřbitovní kvítí

Nerudova prvotina Hřbitovní kvítí (1858) obsahuje intimní lyriku a reflexivní básně, v nichž autor vyjadřuje tragickou životní zkušenost, osobně podbarvenou a táže se po základních otázkách lidského života. (Moldanová D., In: Zeman M., 1989, s. 106) „Objevuje městskou ulici s pohřebním průvodem, neveselou scenerii pražského hřbitova a duši osamělce, jenž nahlíží pod povrch věcí a všecko „svaté“ včetně lásky, poezie,

⁴¹ Hálek, V.: Jan Neruda, Květy 1868, č. 16, s. 126; Arbes, J.: Jan Neruda, Světozor 18. 10. 1878, s. 525; Podhůrský, K. H. (Rais, K. V.): Jan Neruda, Posel z východních Čech 1879

rozumu i citu zbavuje svatozáře. Fascinován prudkým tokem času, zmaru a změn ironizuje lyrický mluvčí v Hřbitovním kvítí i sebe sama.“ (Janáčková J., 1998, s. 287) Motiv smrti, hrobů a hřbitovů tu byl znám již dříve ze sentimentální poezie, kde ale byly tyto motivy pojaté vážně a elegicky; Neruda svým ironizujícím pohledem napadal tuto literární konvenci. (Janáčková J., 1998, s. 287)

„Opravdžlivá prvotina neznámého rouhavce byla přijata se soukromými pošklebky a mrazivým tichem v tisku.“ (Janáčková J., 1998, s. 287) Znamé jsou odmítavé výroky Palackého, Mikovce, Šmilovského či Pflegra. Dokonce i Sabina nebo Frič, kteří sympatizovali s Nerudou jako s mluvčím nastupující generace, pro tuto sbírku nenalezli pochopení, básnická realizace Nerudových teoretických postulátů i nové pojetí poezie jim zůstalo cizí. (Moldanová D., In: Zeman M., 1989, s. 108) Hřbitovní kvítí je uvědomělou kritikou starší poetiky, jež ztotožňovala poezii s idealizací, je to sbírka uvědoměle revoluční, která sama provokovala kritiku k odsouzení, k němuž ale veřejně (tj. v tisku) nedošlo⁴². (Vodička F., 1969, s. 201) „Nerudovo Hřbitovní kvítí zůstalo dlouhá léta bez konkretizace, jež by stanovila místo tohoto díla v souboru literárních hodnot.“ (Vodička F., 1969, s. 201) Na přelomu roku 1857/1858 sice vyšlo několik kratičkových recenzí, ale básnickou sbírku mnoho nepřiblížily. O vážnější kritiku Hřbitovního kvítí se postaral jen Karel Sabina, jeho článek byl však z rukopisu vydán až v polovině 20. století.

Přesto je pro nás Sabinova recenze zajímavá a důležitá. Ačkoli neměla vliv na prvotní recepci tohoto díla, podává nám obraz doby, v níž se tato sbírka objevila. Hřbitovní kvítí tu hodnotí spisovatel, který sice sympatizoval s Nerudovými názory, ale který už tak snadno nepřijal jeho moderní pojetí poezie. Sabina si v úvodu recenze pochvaluje omlazenou literární scénu, hlavně v oblasti básnické tvorby, která dle něj třeba ještě nenabízí plně vyzrálá díla, ale přece tu jsou práce mladistvé, svěží a mnoho slibující. (Sabina K., In: Grebeníčková R., 1954, s. 125) Z článku je patrné, že si Sabina Nerudova talentu váží, je si vědom toho, že se vypořádal s přežitky panujícími v básnické tvorbě a nastoupil vlastní osobitou cestu. Přesto má k jeho prvotině určité výhrady. Hřbitovní téma kritik hodnotí jako dosti bohaté a pestré, Neruda si z něj však nevybral nejladnější kvítí a ze všech příležitých mu směrů si vyvolil ten nejméně příznivý účelům básnickým – pouhou negaci. (Sabina K., In: Grebeníčková R., 1954, s. 126) Kritik uznává, že mladí

⁴² „Dílo se zařadí pevně do souboru literárních hodnot aktuální tradice literární jen tehdy, byla-li jeho konkretizace popsána, tj. prošla-li kritickým hodnocením. Nedošlo-li ke kritickému zhodnocení a ustálení konkretizace, působí dílo sice svými vlastnostmi v imanentním vývoji literární struktury, ale nemá svého pevného postavení v souboru hodnot literatury daného období.“ (Vodička F., 1969, s. 201)

autoři jeho doby svými prvotinami většinou tíhnou k výstřednostem, jejichž jednotlivé podoby dále vyjmenovává. U Nerudy jmenuje především jeho snahu uvést v posměch to, co se veršem a sarkasmem překonat nedá. (Sabina K., In: Grebeníčková R., 1954, s. 126) O této Nerudově snaze však smýšlí takto: „...neodvází se ovšem s ironií svou na velké otázky společenské, leč na neméně důležité, ale skromnější zjevy životní...“ (Sabina K., In: Grebeníčková R., 1954, s. 126/7)

Smrt a hřbitov je hlavní osou této sbírky. Sabina nastiňuje její začátek, kdy básník hledá na hřbitově hrob svého přítele, který zemřel na srdce puklé nešťastnou láskou, o čemž pak kritik dále píše: „Pathologickým tímto momentem naladěn stopuje pak básník zjevy života, na něž zračí závojem smrti, a zjevy světa, v němž vidí jen hřbitov. Ano, smrt tu není přechodní částkou života, aniž hřbitov tichým koutkem světa, alebrž obráceně. Svět jest mu hřbitovem, pravda, krása a dobro v něm pochováno.“ (Sabina K., In: Grebeníčková R., 1954, s. 127) Jednoduše řečeno Sabina vyjadřuje svůj nesouhlas s ideovým zaměřením sbírky. Nechápe, proč je básník tak jednostranně zaměřen pouze ke smrti, aniž si uvědomuje, že smrt je součástí koloběhu, v němž ze smrti opět povstává nový život. Stejně tak nedokáže spolu s básníkem vidět poezii a lásku již umírat; jemu obojí připadá věčné. Sabina Nerudovi také vytýká, že se někdy tak urputně drží ironie a skepse, až jeho básním občas unikne hlubší myšlenka⁴³. „Nepochybujeme, že básník hlubokou nějakou myšlenku do řádků těchto vložit zamýšlel, jisté jest, že ji tam nevložit aneb tak nebásnický vyjádřil, že ji tam žádný nenajde.“ (Sabina K., In: Grebeníčková R., 1954, s. 128) Příčinu toho vidí Sabina v přehnané subjektivnosti: „Nikde nám nejeví se předmět, všady jen básník v oustrety nám vystupuje, v jehož zakalených hledech svět a život trudně se zrcadlí.“ „On nechce viděti než právě to, co vidí, nikoli život v smrti, alébrž smrt v životě.“ (In: Grebeníčková R., 1954, s. 128/129) Dle kritika se básník sám nad sebe nepovzněl, a i když líčí v básních obrazy někdy pravdivé, zaměřil se v nich pouze na ty stránky, které prý poukazují na rozladěnost jeho mysli. Ulpívá zde pouze na malicherných nezpůsobech, zatímco to vznešené či úchvatně hrozné, co s sebou toto téma přináší, mu zůstává cizí. I přes všechny zmíněné vady, vycházející především z převládající subjektivnosti sbírky, tu Sabina nachází krásné básně, které si zaslouží pozornost. Prý se v nich básník povzněl

⁴³ „Souměrná skepsis provívá básně Nerudovy, trpká ironie způsobu Heineova upoutala mysl básníkovu někdy tak, že se některým lístkem účelu svého docela mine a někdy, místo co by strhnouti s sebou měl obrazivost čtenářovu do proudu zanícení aneb třeba i zanevření svého, k pozastavení ji donucuje, nikoliv obdivem, alebrž podivením nad nepovedenou aneb aspoň neprovedenou zajisté myšlenkou...“ (Sabina K., In: Grebeníčková R., 1954, s. 127)

na tak ladné obrazy a rázné myšlenky, že mu čestného místa mezi českými básníky nelze odeprít. (Sabina K., In: Grebeníčková R., 1954, s. 131)

Přibližme si nyní ony kratičkové recenze, které vyšly bezprostředně po vydání sbírky. První a nejkratší z nich vyšla anonymně 18. 12. 1857 v Pražských novinách. Jedná se o téměř nic neříkající článek, který podává pouze informaci o tom, že tato sbírka vyšla, kolik obsahuje básní a komu je věnována, včetně doporučení, že se díky svému kapesnímu formátu dobře hodí jako dárek. O uměleckých kvalitách sbírky tu není ani zmínka, autor článku přehlíží dokonce i její revoluční zaměření. Tím pádem Hřbitovnímu kvítí nijak nespílá, ale ani ho nechválí. Další velmi krátká recenze vyšla v lednu 1858 v Poslu z Prahy a podepsán je pod ním V. Přestože je tato recenze také velmi stručná, zmiňuje se alespoň o základním zaměření sbírky, o stěžejním tématu a o způsobu, jakým je sbírka napsaná, tj. povšimla si, že předmětem básnění je ona všední zkušenost i se svými nepěknými stránkami, stejně jako neopomněla vyzdvihnout prolínání různých tónů a nálad (např. satira, lehký úsměv, trpká slza, prolitá o samotě). Recenze se jeví celkem příznivě, avšak dílo nerozebírá nijak do hloubky. Větší prostor věnuje Hřbitovnímu kvítí G. (Gustav Pfleger) v pražském německém deníku Tagesbote aus Böhmen již 24. 12. 1857. Pfleger se nevyhýbá kritickým poznámkám, dobře vytušil, že Neruda sám sebe svou sbírkou staví do konfrontace proti tehdejšímu způsobu básnění. Přiznává sbírce její umělecké cíle, ale rozhodně odmítá hodnotit ji jako vyztřelé dílo: „...lehce se rozplývající povzdechy na hřbitovech, a jest je potřebí chápat spíše jako chvíle trpké nálady než jako uzrálé plody ponurého velkolepého světového názoru.“ (G., Tagesbote aus Böhmen, 1857) Pfleger zde upozorňuje na základní optiku díla: „Básník upřel zraky na hroby a vidí život hranolem smrti.“ (G., Tagesbote aus Böhmen, 1857) Vidí zmírat poezii pod vlivem realismu, dle něj již ztratila své ideály, i s láskou je nakládáno podle rozumu. Pfleger téma hodnotí jako výstižně podané (smrtí se nic nezměnilo, „země nic nesrovnala“, „pohřbená pýcha i tam potřebuje mnoho místa“, „ješitnost pokrývá svou prácheň tesaným kamenem“ a „bída jenom změnila své špinavé doupě“) a „protkané jímavými myšlenkami, jež svědčí o pozorování a zkušenosti“, přesto nepřiznává sbírce větší význam pro českou poezii. „Ale princip neúkojného idealismu, jenž šíří svou vůni z těchto hřbitovních květin, není s to, aby obohatil poetické ovzduší.“ (G., Tagesbote aus Böhmen, 1857) Nakonec však dodává, že básník má talent, který stačí na díla životnější, ale toho prý může dosáhnout, pokud se vymaní „ze soumravné sféry“. Že to Neruda neudělal (nebo alespoň ne zcela), z něj však dělá Nerudu, jak ho nyní známe.

„Česká literární historie ve shodě s dobovou kritikou tradičně považovala Hřbitovní kvítí za nezralou juveniliu. Neruda sám význam této sbírky vyzvedl tím, že se k ní vrátil ve formě Lístků z Hřbitovního kvítí, zařazených do Knih veršů (1868 a 1873).“ Přičemž „nebyl oslaben deziluzivní charakter sbírky ani její hořce ironické vyznění. V tomto směru nijak nerespektoval mínění kritiky a přátel. Tyto tóny, později přitlumené či nadlehčené humorem, zůstanou pak základní notou jeho poezie.“ (Moldanová D., In: Zeman M., 1989, s. 112) Novější literární studie poukazují na význam této sbírky nejen v rámci poezie Jana Nerudy, ale i v kontextu vývoje české poezie 19. století. (Moldanová D., In: Zeman M., 1989, s. 112)

4.1.2 Knihy veršů

Další sbírku vydal Neruda až v roce 1868 jako výsledek svého desetiletého básnického úsilí. Sbíрка je rozdělena do tří celků – Kniha veršů výpravných, Kniha veršů lyrických a smíšených a Kniha veršů časových a příležitostných – které se dále člení na jednotlivé cykly. Kromě známé skepse a trpkého výsměchu se tu objevuje také tichá zpověď (v cyklu Otcí, Anně) i vroucí vyznání (v cyklu Matičce). (Janáčková J., 1998, s. 287) „Neruda jednak zobrazoval sociální napětí své doby, jednak zachycoval sebe ve svých vztazích k lidem i k společenskému dění.“ (Vodička F., In: Neruda J., 1951, s. 555) Poetika pochmurného rozervanectví je tu ale postupně překonávána folklorní inspirací a prosvítají zde i vřelé projevy básníkovy zájmu o úděl národa. „Ve druhém vydání sbírky (1873) k tomu přibyly i verše trpké, leč mužné životní bilance.“ (Haman A., In: Opelík J., 2000, s. 494) V této sbírce také Neruda přehodnocuje žánr balady, kdy v baladickém příběhu oslabuje moc přírodních sil a iracionality a motivy mytologické nahrazuje pohnutkami sociálními a existenciálně psychologickými. (Janáčková J., 1998, s. 287)

Knihami veršů už se literární kritika zabývala o něco více. K jejich prvnímu vydání existují tři recenze od poměrně významných literárních osobností – Ferdinanda Schulze, Vítězslava Háalka a Karla Sabiny. Druhému vydání Knih veršů (1873) věnuje pozornost František Zákrejs. Všichni tito autoři společně vyzdvihují Nerudovu básnickou individualitu a originalitu. Vyjma Zákrejsovy kritiky, která se nezabývá dílem do hloubky a místo estetických kvalit pouze vyjmenovává do sbírky nově zařazené básně, všechny ostatní úvahy věnují náležitou pozornost Nerudově reflexi. Sabina a Schulz navíc shodně

oceňují prolínání reflexivního tónu s lyrickým. Dále Sabina (podobně jako Zákrejs) vyzdvihuje českost, vyvěrající z Nerudových básní. Sabinova recenze vůbec mezi ostatními vyniká, za první svou délkou a za druhé svým nepřehlédnutelným zaměřením na sociální myšlenky obsažené ve sbírce. Schulzova recenze se zase vymyká tím, že se jako jediná vyslovuje k dílu také kriticky a to ohledně jeho jazykové formy. V následujících odstavcích si jednotlivé recenze charakterizujeme blíže.

Recenze od Vítězslava Háška je sice kratičká, o to více v ní ale najdeme uznání a přátelského zájmu. Velmi kladné hodnocení sbírky najdeme hned v úvodní větě: „Knihy veršů staví před nás vzácné nadání básníkovo v světle nejpříznivějším.“ (Hálek V., Květy, 1867) V Knihách veršů vyplouvá dle Háška na povrch celá Nerudova poetická individualita plynoucí z jeho desetileté práce, zračí se zde Nerudova básnická mnohostrannost a celistvost. Hálek vnímá Nerudu jako reflektivního lyrika, u nějž reflexe nad lyrikou převažuje. Pomocí reflexe pak Neruda nejčastěji popisuje každodenní strasti života, způsobené nerovnými poměry. Hálek tu Nerudu brání, poněvadž, ač se jeho verše zdají někdy příliš trpké, ač je v nich někdy více reflektivnosti na úkor lyriky, Nerudova poezie je natolik individuální, zajímavá a v hloubce pravdivá, že si je Hálek jist, že tyto verše zaujmou nejednoho čtenáře. „Knihy veršů dobudou si mnohých srdcí a básníkovi daleko více přízně, než čítal druhdy nepřátel.“ (Hálek V., Květy 1867, s. 211)

V jiné, o něco delší recenzi, která je rozdělená do dvou čísel Národních listů, se její autor F. Schulz, věnuje rovněž obecněji básníkovi múze, stejně tak ale blíže charakterizuje jednotlivé části Knih veršů. Hned první větou Schulz taktně naznačil, že se od Nerudy po desetileté odmlce v podstatě vydání další sbírky očekávalo. To, že básník na sbírce pracoval tak dlouhou dobu, ale jistě ukazuje na jeho kritický přístup k vlastní tvorbě. (Neruda sám to potvrzuje v předmluvě k prvnímu vydání této sbírky.) Schulz vyzdvihuje Nerudovu básnickou individualitu; Knihy veršů nám prý nabízí rozličné básně, které jsou zároveň velmi originální. Kritik označuje Nerudu za básníka reflexe (shodně s Háškem), ale i přímého citu: „Máť Neruda mezi lyrickými básněmi svými v knize veršův mnoho takových, kteréž něžností a dětskou ryzostí citu až uchvacují srdce naše.“ (Schulz F., Národní listy, 12. 12. 1867) Popisu básnickovy reflexe, která se pohybuje v širokém rozmezí od elegie až po satiru, věnuje Schulz celý odstavec, jelikož ji vnímá jako pokrok v české poezii, v kontextu samotné Nerudovy tvorby pak jako něco, co je mu nejvíce vlastní. „Tato reflexe, někdy klidná, někdy bouřlivá; někdy něžná, někdy ostrá; dle povahy umělcovy nejčastěji smutná, ale vždy důmyslná ano často geniální, staví Nerudu

v písemnictví našem na stanovisko zvláštní, posud nikým neobsazené a nikoli postranní a nízké.“ (Schulz F., Národní listy, 12. 12. 1867) Schulz si rovněž všímá všednosti, která prostupuje Nerudovu poezii. „Neruda jest spíše básníkem života nežli lásky; život svůj i život náš prostudoval až do nejtajnějších záhad a propastí; v básních jeho jest rovněž mnoho pravdy jako poezie.“ (Schulz F., Národní listy, 12. 12. 1867)

V následujících odstavcích Schulz přibližuje jednotlivé básnické cykly Knih veršů. Veršům výpravným věnuje velmi uznalou poznámku, ač je dále blíže nerozebírá: „V básních výpravných Neruda umí rovněž obratně a šťastně vládnouti způsobem národně epickým jako moderně reflektivním; plastika osob i děje při obou způsobech jest stejně zdařilá.“ (Schulz F., Národní listy, 12. 12. 1867) Velmi vysoko kritik hodnotí i básně lyrické; kdyby prý zde Neruda vynechal některé básně (Anně, N. N., Z divokých lásek), byla by to nejdokonalejší část sbírky. Zalíbení Schulz našel zejména v básních Matičce: „...jsou sice kratičké, ale vroucností a krásou citu, jakož i nehledanou ozdobou slova skutečné perly lyrické.“ (Schulz F., Národní listy, 12. 12. 1867) Schulz se stručně zabývá všemi cykly z Knih veršů lyrických. Celkem obsírně se rozepisuje o cyklu Ohlasy italských národních písní, což doplňuje charakteristikou základních rysů tradiční italské poezie (italská poezie má jen dva zdroje – lásku a přírodu, jsou to básně prýstící ze srdce). (Schulz F., Národní listy, 12. 12. 1867) Neruda dle něj zdařile napodobil tyto verše a rozšířil a obohatil tím tak české písemnictví. Společně Schulz hodnotí oddíly Vnitřní život, Starý dům, Mé efemérky a Lístky hřbitovního kvítí jako básně Nerudovi nejvlastnější: „...jsou melodie jedné kovové struny na lyře Nerudově. Na této struně Neruda pro sebe sama hraje nejraději; na této struně reflexe i cit jeho pronikají, spojují a zesilují se na jediný mocný a plný zvuk života. Že tento zvuk jest častěji truchlivý a bouřný, nežli radostný a jemný, tím jest vinna struna – kovová!“ (Schulz F., Národní listy, 13. 12. 1867) Z dalšího kontextu se nám tato poznámka jeví spíše jako kousavá. Na závěr Schulz upomíná též na Knihu veršů časových a příležitostných, kde Neruda „mužným slovem o potřebách vlasti a národa zdravě a pravdivě, ač někdy dosti trpce a směle se pronáší“ (Schulz F., Národní listy, 13. 12. 1867) Z této poznámky je zřejmé, že už i Nerudovi současníci si u něj všímali rysů tzv. mužné poezie. Třebaže se tato kritika celkově jeví jako velmi pozitivní, jednu výtku si Schulz na závěr neodpustil. Svou kritiku namířil proti některým jazykovým zvláštnostem, jež nazval poklesky proti jazyku. Nelíbily se mu především některé tvary slov a slovních spojení a též upozorňoval na časté odbíhání od přítomného času k času budoucímu kvůli rýmu.

Oproti těmto dvěma kratším recenzím stojí velmi rozsáhlá, podrobná studie od Karla Sabiny, která se ale věnuje pouze Nerudově epice, tj. Knihám veršů výpravných. Na základě ukázek tu Sabina podává interpretaci tří básní této sbírky: Divoký zvuk, Kolovrátek a O Šimonu Lomnickém. V počátečních obecnějších úvahách zvažuje míru pokroku, které v poslední době české básnictví dosáhlo na půdě lyrické, v porovnání s menším zájmem o epiku. Nyní se ale podle Sabiny česká poezie změnila, protože už má své výpravné básníky, mezi nimi Jana Nerudu a jeho Knihy veršů výpravných. „Jsou to pravé květy nové poezie, nového názoru života.“ (Sabina K., Český obzor literární, 20. 5. 1968) Také Sabina vidí Nerudovu epiku jako plnou reflexe, která je zároveň prostoupena lyrikou. Epické momenty vnímá pouze jako rámec básně pro rozebírání základních lidských hodnot jako je pravda, krása a dobro života. Postavy dle něj pouze ilustrují celek, ale jádro celku leží v myšlence. V tom je dle Sabiny největší Nerudova síla. Hůře je to u něj prý s básněmi, kde přemítá sám o sobě, tj. v intimní lyrice.

Dále se Sabina pouští do interpretace zmíněných básní. O básni Divoký zvuk píše, že je plna hudby a rozličných citů a nálad. Jako výtku však dodává, že dvě balady, které jsou součástí této rozsáhlé básně, se jaksi vymykají z celku, a ruší tak jeho jednotu. Krátce, avšak s velkým uznáním se Sabina věnuje básni Kolovrátek. Charakterizuje ji jako prostý, přitom celistvý obrázek lidského života, který je dle jeho slov proveden s uměleckou pílí a s obzvláštním naladěním. Považuje Kolovrátek za jednu z nejlepších českých básní a zvláště oceňuje prolínání epického živlu s lyrickým. Celý zbytek poměrně rozsáhlého textu Sabina věnuje podrobné interpretaci básně O Šimonu Lomnickém. Konstatuje, že v této básni vyprávění ochabuje, epické mizí vedle reflexivního a reflexivní často ustupuje popisu.⁴⁴ Vidí tedy zařazení básně mezi verše výpravné jako poněkud problematické. Proč se však Neruda odchyluje od epiky, Sabina nechápe. Z tohoto hlediska charakterizuje Šimona Lomnického: považuje ho za pouze za trpnou postavu, která jen pozoruje, reflektuje okolní dění. Jistou výtku také činí vůči tomu, že autor nezaložil svou báseň na historickém životopisu básníka Šimona Lomnického: „...vyhnuv se všemu ději popsal jen dojmy, jakéž činí zlé osudy a život vůbec na chudého starého básníka, jenž minulosti své pyká a s přítomností se rozpadl, aniž bychom věděli proč, kdyby vám životní trampoty

⁴⁴ „Obrázky, v nichž dřímající Lomnický jest toliko stafáží, nejsou ovšem výpravné čili historické, dle běžného významu slova toho, neboť nestřídá a nevyvinuje se tu žádný vnější děj, nejeví se tu nijaká činnost či vůle k činnosti, a Lomnický sám jen co trpná osobnost tu vystupuje, jež o osudu svém přemítá a jej s jistými zjevy života vůbec porovnává. Avšak v tomto přemítání a porovnávání leží kus dějin života vnitřního, část historie duše a srdce lidského.“ (Sabina K., Český obzor literární, 20. 5. 1968)

starého Lomnického odjinud známy nebyly.“ (Sabina K., Český obzor literární, 20. 5. 1968)

Sabina si však všímá Nerudova vlastního poetického směru, jež spatřuje v jeho nadání pro reflexi. „Takovýto ráz předpokládá též zvláštní směr, a v směru tomto leží Nerudova hlavní síla. Zdá se nám, že básník náš si méně zakládá na básnickém líčení zjevů životních než na naznačení odsvitů jejich v mysli lidské.“ (Sabina K., Český obzor literární, 20. 5. 1968) Sabina v Nerudovi vidí básnickou individualitu: „Však ovšem co tu básník pozoruje a kterak to projevuje, v tom jest síla jeho, tím osobnost jeho liší se od jiných.“ (Sabina K., Český obzor literární, 20. 5. 1968) Vše popisuje a zobrazuje pouze skrze člověka, „i ta příroda jej poutá jen, pokud lze porovnat ji se zjevy života lidského“. (Sabina K., Český obzor literární, 20. 5. 1968) Od přemítání nad životem nemá ale básník daleko k přemítání nad konečností, pomíjivostí života, nad smrtí. Z toho dle Sabiny můžeme nabýt dojmu, že si básník libuje v nihilismu. Názor na život, který z básně vyplývá, hodnotí kritik jako smutný. Přesto však právě v tom spatřuje básníkovu individualitu, jelikož skrze poezii dokáže nahlížet na běžné útrapy života sociálního. „Zde přicházíme k oné stránce individuality Nerudovy, že uznává ano i vyslovuje sociální význam poezie. Jedině básnickým pojmáním jsoucnosti jeví se mu život půvabným a zajímavým, bez pojmutí takového jest mrtvý, málo významný, nestálý a věčnými přechody unavující.“ (Sabina K., Český obzor literární, 20. 5. 1968) Sabina hodnotí Nerudovy názory obsažené v básni ze svého osobního stanoviska, skrze své vlastní politické a názorové smýšlení, které bylo ve své době dosti výrazné.⁴⁵ Sám však dodává: „Básníkovi ovšem nejde o směry, spíše o zjevy života.“ (Sabina K., Český obzor literární, 20. 5. 1968) Sabina je toho názoru, že báseň O Šimonu Lomnickém mohla pro českou poezii znamenat velký pokrok, kdyby Lomnický skutečně byl výpravnou básní a kdyby byl „dolíčen“ s onou plastičností, jaká je příznačná pro menší básně Nerudovy, „hlavně proto, že živel výpravný zde spolu proniknut jest myšlenkou sociální.“ „Že básník naň (na sociální směr) myslel, jest patrné, však zdá se, že z úmyslu neužil všech náležitých barev k dolíčení toho, co chtěl, domýšleje se, že naznačením psychických hnutí základní myšlenka jeho dostatečně se podá.“ (Sabina K., Český obzor literární, 20. 5. 1968) Mimoto čtenáře poutají Nerudovy básně svým tónem, velmi přirozeným a plynulým, který připomíná české národní písně.

⁴⁵ Sabina byl jedním z představitelů radikálně demokratického proudu, který měl určitý sociální podtext. Již tehdy hlásal myšlenku socialismu.

Při rozboru básní myslí Sabina i na jejich formu, za niž se od něj Nerudovi dostalo pochvaly: „...pohybuje se v rozmanitých formách s úspěchem, že osobní svůj ráz přece nikde nezapíraje.“ (Sabina K., Český obzor literární, 20. 5. 1968) Sabina si uznale všímá prolínání různých nálad, např. elegického tónu s humorným. Celou stať uzavírá pro Nerudu velmi příznivě („oplývá i fantazií i citem a básnickým názorem,“ „jest myslí tvůrčí,“ „právem se staví do řady povolaných básníků českých“), přičemž naznačuje, že je zároveň přirozené, že se básníková individualita může někomu protivit.

Recenze F. Zákrejs se věnuje druhému, rozšířenému vydání *Knih veršů*. Úvodem kritik píše o proměnách společenského, a tím i literárního života od let padesátých. Neruda prý již tehdy věděl, jakým směrem se má česká literatura ubírat, pokud chce dosáhnout světové úrovně. Zákrejs tvrdí, že Neruda také dbal o to, aby české písemnictví bylo zároveň slovanské. Byl dobře obeznámen se světovou literaturou, ale jeho největší inspirací byl německý básník Heine. Zákrejs srovnává, co je oběma společné: veliká bohatost různých látek, smysl pro nejvytříbenější, nejuhlaženější formy, humor, atp. „Heine bude vždy počítán mezi nejduchaplnější, nejvtipnější spisovatele. A Neruda je českým Heinem.“ (Zákrejs F., Osvěta, 1873) Krátce také představuje Nerudu jako autorskou osobnost; píše, že je pln reformních myšlenek, že je tvůrcem epiky i lyriky, cestopisů, kritik a fejetonů. Stran rozšířeného vydání sbírky však podává jen několik málo poznámek, např. že jsou Nerudovy básně důmyslné a on že je i přes všechny vlivy i svou individuálnost českým básníkem. Vpravdě se recenze omezuje jen na pouhý výčet do sbírky nově zařazených básní.

Přestože vidíme změnu, co se týče zájmu o Nerudovy básně ze strany literární kritiky, v tuto dobu Neruda, ještě stále zastíňovaný lahodnějšími písněmi Hálkovými, neměl jako básník v české literatuře stabilizovanou pozici. Důkazy o jeho nesnadné cestě za uznáním podává V. Hálek v časopisu *Květy* (1868). Považuje Nerudu za jednoho z nejzajímavějších českých autorů, a právě proto poukazuje na tuto skutečnost slovy: „Snad nikdo u nás neměl tak pernou práci s uznáním jako Neruda; ano někdy dokonce bylo, jakoby se proti němu jednalo o skutečnou válku křižáckou.“ (Hálek V., *Květy*, 1868) Dokonce uvádí tři důvody, proč tomu tak bylo. Prvně tu proti Nerudovi stojí zastánci „staré“ poezie, tzv. ožuvavci, „kteří si myslí, že s jejich vrstevníky aneb s nimi básnictví české vzniklo a skončí“ a uznávají tedy jen ty, co kráčí v jejich šlépějích. (Hálek V., *Květy*, 1868) Pak jsou tu ti, kteří okouzlení díly světové literatury čekají na českého Puškina nebo Mickiewicze. A posledně se některým Nerudovy verše zdají být na čtení moc

složitě, plně myšlenek. Ani jeden z názorů však Hálek nezastává, naopak dále vyzdvihuje Nerudův přínos pro českou poezii.

Podobnou poznámku stran nelehkého osudu Jana Nerudy v českém literárním prostředí vyslovil ještě o deset let později Jakub Arbes v časopisu Světozor (1878). Provázejí nás průřezem jeho posavadní tvorby, nejen básnické, zastavuje se také u Knih veršů. Uvádí již známé skutečnosti, např. že se jedná o reflexivní, mužnou poezii, z níž prosvítá Nerudovo skvělé nadání, že i zde Neruda kráčí po své cestě, i to, že sbírka poutá hloubkou etických myšlenek. Arbes se dále vyslovuje také k dobovým kritickým ohlasům této sbírky, které se mu nejví zrovna nejpříznivěji. „První úsudky o Nerudově „Knihách veršů“ zněly jaksi odmítavě. Posouzení vyšle z péra, tehdejší za kompetentní pokládáné, vytklo Nerudovi „kovovou strunu“ a mezi řádky dalo mu najevo, že nalézá se na scestí, že verše jeho nejsou pravou poezií.“ (Arbes J., Světozor, 1878) Takto o Knihách veršů píše J. Arbes s desetiletým odstupem, v době, kdy si Neruda konečně vydobyl zasloužené uznání vydáním básnické sbírky Písně kosmické.

4.1.3 Písně kosmické

O dalších deset let později Neruda vydává svou třetí sbírku, Písně kosmické (1878), které jsou oproti jeho počáteční tvorbě až překvapivě optimisticky laděné. Neruda zde poeticky zpracovává vědecké poznatky o vesmíru, přičemž ale stojí na rozhraní vážného a humorného tónu. Vesmír je člověku přibližován pomocí personifikace nebeských těles a funguje také jako paralela k běhu lidského života. Zároveň je však koncepce díla založena „na protikladu naivně antropomorfizujícího pohledu na vesmírné dění a poznatků soudobé vědy“. (Haman A., In: Opelík J., 2000, s. 494) Na tomto podkladu se Neruda vyjadřuje i k osudu vlastního národa; svými verši vyzývá národ k hrdosti a k boji o lepší a svobodnější svět, doslova zde národ burcuje k aktivitě a vytýká mu přizemní a zbabělé chování.

Sbírkou Písně kosmické teprve teď Neruda dosáhl plného uznání jako český básník, jak ze strany čtenářů, tak literární kritiky. Plně to dokazuje fakt, že pro velký zájem o tuto sbírku došlo hned po čtrnácti dnech k její reedici. Pozdější osud Písní kosmických ale nebyl tak šťastný: „...básníci dalších pokolení (počínaje už devadesátými lety) začali jejich optimistické ladění zpochybňovat.“ (Janáčková J., 1998, s. 289) „Velebena Krásnohorskou

a F. V. Krejčím, byla (sbírka) odmítána Vrchlickým, Albertem, Karáskem, Novákem⁴⁶. Písně kosmické se zatím objevily jako dílo, jehož plný umělecký účinek měl omezenou dobu trvání.“ (Vodička F., 1969, s. 210/211) Bezprostředně po vydání sbírky vyšlo hned několik recenzí, většinou opět od předních literárních osobností oné doby; je to článek v Lumíru od J. V. Sládka, článek v Politik od Jakuba Arbese, recenze B. Čermáka v České včele, hodnocení v Osvětě z pera F. Schulze, anonymní článek v Pražském deníku, recenze H. Babičky v časopisu Koleda, a posledně recenze od J. Kubíčka v časopisu Obzor. Všechny jsou velmi pochvalné; v tomto momentě se názor odborné veřejnosti shodl se čtenářskou obcí.

O první kritický ohlas se postaral básník J. V. Sládek, který hned v úvodu charakterizuje dosavadní stanovisko české literární kritiky vůči Nerudovu dílu: podle něj je Neruda úkazem v literatuře tak ojedinělým, že si s ním kritikové nevedí zcela rady.⁴⁷ Sládek Nerudu nazývá básníkem mužů a jeho poezii považuje za zralou už od jeho básnických počátků. „Každý básník u nás má za sebou své „prvotiny“. Neruda jich nemá.“⁴⁸ „Ta samá mužná dozrálost jevící se v posledních spisech jeho hledí na nás již z prvních jeho veršů.“ „V Písních kosmických zazvučela struna ta nejmocněji.“ (Sládek J. V., Lumír, 1878)

Z dnešního pohledu se nám jeví, že Neruda byl tak dozrálý, nebo lépe působil jen tak dozrálé, jak mu přikazovala jeho doba.⁴⁹ Nerudova mladistvost z prvotních sbírek čiší právě pro ono neokázalé básnění o hřbitově a smrti. Mladý člověk přistupuje k těmto motivům s jinou vážností, někdy je dokonce nadužívá. A to je případ Nerudova mládí. Z Hřbitovního kvítí a ještě i z Knih veršů je cítit zatvrzelost, s níž Neruda básnicky zpracovává své rozumové představy (májové ideály). Postupně své zaujetí hřbitovní

⁴⁶ Všichni shodně píší, že se v těchto písních Neruda zpronevěřil svému citu a více než srdcem psal sbírku rozumem, ta proto působí strojeně, programově. Karásek s Novákem navíc zastávají názor, že poezie má být zaměřena na výraz vnitřního života básníka a i to v Písních kosmických postrádají. (Vodička, F., 1969, s. 209)

⁴⁷ „Neruda se za svého živobytí sotva dočká o svém literárním působení úsudku, jenž by vyvážil celou tíhu a hloubku jeho tvůrčího ducha. Výlučné, osamotnělé stanovisko, které z vlastní vůle i síly v naší literatuře zaujal, činí jej mrazivě nepřístupným lehkomyšlné kritice denní a literární historik, byť již dnes viděl před sebou celou činnost Nerudovu tak jednolitou a ostře ohraničenou jako vskutku jest i každá jednotlivá črta jeho, rozpakuje se přistoupit k dílu svědomitému, dokud ještě každý den může přinést novou barvu v základní, nezměnitelný tón básnickovy podstaty.“ (Sládek J. V., Lumír, 1878)

⁴⁸ Podobně hodnotí Nerudovo dílo i B. Čermák v České včele (1878), jak si ukážeme později. Ten doslova píše: „U Nerudy nebylo sčestí,“ na rozdíl v porovnání s jeho básnickým soupeřem V. Hálkem, který se na cestě ke svým vrcholným dílům teprve hledal. (Čermák B., Česká včela, 1878)

⁴⁹ „Tvář nyní zdobí vousy, důkaz to, že minula doba, kdy mladost byla nejžádoucnějším obdobím životním a efeb ideálem člověka. Chce se teď vyhlížet usedle, vspěle, důstojně, solidně.“ (Jiráček V., 1948, s. 171)

tématikou přehodnocuje. Nadneseně řečeno: čím blíže k vlastnímu hrobu má, tím opatrněji okolo něj chodí. Smrt v jeho básních později není vytržena z celku, ale je součástí života, ke kterému neodmyslitelně náleží.

Sládek považuje Písně kosmické za Nerudovo vrcholné dílo. Seznává tuto sbírku coby „zlatý plod Nerudova velkého ducha“, (Sládek J. V., Lumír, 1878) je to dle něj kniha myšlenkově hluboká, opravdová každým citem a mužná každým slovem. Navíc oceňuje básníkovu přirozenost a prostotu vyjádření myšlenek. Ve verších nám Neruda předkládá myšlenku, že celý svět je propojen, tedy i člověk a tělesa vesmírného prostoru mají spolu nějakou souvislost. Sládek oceňuje básníkovu vnitřní sílu, která donutila ke spojení i to, co se zdá být na první pohled neslučitelné. Všimá si oné paralely vesmírného dění k lidskému životu i nabádavého tónu, který hlásá: „Nepodléhej!“ Zdůrazňuje skutečnost, že básník prostřednictvím Kosmických písní jasně vyslovil všechny pocity, své i obecně lidské, za sebe i za druhé. Z veršů vyvstávají krom jiného takové city, jako je mateřská láska i nenaplněná láska milenecká, stejně jako nehasnoucí láska k vlastnímu národu a vlasti. Každá myšlenka těchto písní dle Sládka hovoří sama za sebe, a proto nemá cenu je vykládat, lépe je si básně přečíst. V této ryze kladné kritice se neobjevuje jediná pochybnost o umění Jana Nerudy. Sládek chválí celé jeho dílo od začátku až po Písně kosmické, které však staví na nejvyšší místo.

Další kritické posouzení Písní kosmických vychází z pera Jakuba Arbesa (2. 11. 1878 v Politik), který do svých úvah zahrnul i hledisko literárně historické, jelikož pro pochopení Nerudovy tvorby je dle něj nutné sledovat také vývoj českého básnictví. Připomíná zde Čelakovského, Erbena a zastavuje se u Máchy, jehož reflexivní lyrika prý byla zatlačena do pozadí, a jehož básnický světobol byl tehdejší poetizující společností cizí. Dlouho jí stačilo spokojit se s naivním názorem na svět a tvůrčí duch musel ustoupit tradici. V té době vyšlo Nerudovo Hřbitovní kvítí, a přestože tehdy sklidilo kritiku, Neruda si, jak Arbes píše, vybojoval cestu k samostatnému tvoření. Kritik tuto básníkovu prvotinu hodnotí velmi kladně a Nerudu nazývá reformátorem moderní české poezie. Písně kosmické pak porovnává s Hřbitovním kvítím – v obou sbírkách se dle něj jeví táž cituplná a myšlenkově bohatá básnická individualita, ale v Písních kosmických si Neruda vyvolil vyšší stanovisko. Základem obou děl je podobná bolná myšlenka, podobné filosofické otázky, podobně hravý humoristický tón, ale Písně kosmické jsou dílem zralejším, prohloubenějším; je to pravé umělecké dílo. Arbes vidí Písně kosmické jako „triumf

reflexivní lyriky“, která tímto (od doby K. H. Máchy) slaví své znovuzrození. Navíc je pro něj vyjádřením nesouhlasu proti absolutismu naivního básnického názoru na svět.

Dále píše Arbes přímo o Nerudovi jako o sebevědomém, nadaném básníkovi – humanistovi, který má přehled o tendencích moderního světa. A právě v tom je prý jeho dílo výjimečné, že zpracovává sice látku původní, ale zato nesmírně křehkou, protože se mnohým zdá vesmír nepoetický. Neruda skrze ni přesto uplatnil svůj talent. Věda poezii neumrtvuje, ale ukazuje jí nové světy, nový směr. Nejenže tak Neruda přinesl nový žánr, ale rozřešil i jednu z nejtěžších poetických otázek moderní doby. Na Nerudovu sbírku, respektive na celé jeho dílo, hledí Arbes stejně jako Sládek nekriticky a s patřičnou úctou.

Příloha Pražského deníku přináší informaci o nových dílech české literatury. Mezi prvními se skví jméno Nerudovo s jeho Písněmi kosmickými, na které se v těchto několika málo řádcích také píše jenom chvála. Autor článku připomíná, že tyto básně, vycházející v posledních dvou letech v časopise Lumír, vyvolaly u čtenářů jistou senzaci, proto všichni uvítali jejich knižní vydání. Básně jsou zde chváleny za originalitu myšlenek a za duchaplné obraty; přímo jsou zvány geniálním plodem ducha Jana Nerudy nebo dokonce básněmi všesvětovými. Neruda je zde oceňován jako moderní básník, který zahájil v českém básnictví novou dobu a zároveň se vyrovnal požadavkům světové literatury. „Neruda se tu objevuje v plné síle reformátorského svého ducha, kterým byl novou dobu v básnictví českém zahájil, tak že totéž nyní bez ostychu s literaturou světovou v zápas vejíti může, nemajíc ničeho více s uplynulou hejčkanou dobou neustálého miliskování se s vlastní, strastí a slastí.“ (Pražský deník, 3. 11. 1878)

Další kratička, pro Písně kosmické ale pochvalná recenze vychází v roce 1878 v České včele. To, co je na ní zajímavé, je skutečnost, že v úvodu její autor Bohuslav Čermák, porovnává básnickou cestu Jana Nerudy s vývojem Vítězslava Háška: „Hálek, než dospěl k písním „Z přírody“ a oné perle českého básnictví, již nazval „Pohádky z naší vesnice,“ bloudil dlouho různými směry, hledaje sebe. U Nerudy nebylo scestí. Léta na verše méně plodná dala nám celou řadu pěkných genrů a causerii.“ (Čermák B., Česká včela, 1878) Čermák upomíná, že Neruda byl vždy originální a šel svou vlastní cestou, tento pokrok se však výrazněji projevil v jeho básnické formě. Kritik si všímá básníkova pevného zaměření na slovo: „...aby totiž slovo neslo všechn pel, všechnu barvitost, sílu, jemnost, hloubku a vřelost koncepce, aby zejména citovou nuancí souhlasilo s ní.“ (Čermák B., Česká včela, 1878) Také zde upozorňuje na neobvyklou látku, která se stala předmětem sbírky, ale nemyslí si, že by byla z hlediska poezie na závadu, jelikož tyto

písně vyvěrají z citu a sdělují důležitější věci, než jaké jsou na první zdání skrze vesmírné téma patrné. „Pravá cena jejich neleží tudíž v myšlence o kosmu vůbec, ale v tom, že jsou poetické, že vyzněly bezprostředně z citu⁵⁰.“ (Čermák B., Česká včela, 1878) V závěru podobně jako ostatní recenzenti porovnává Písně kosmické s Nerudovou předešlou sbírkou. Kniha veršů v jeho očích ale zdaleka nedosahuje takové dokonalosti, zvláště proto, že nejsou sjednoceny jedním ústředním tématem. Čermák k Písním kosmickým přistupuje s menším nadšením než např. Schulz nebo Sládek, ale rozhodně je čtenářům doporučuje. „Shrneme-li vše, máme před sebou zdravý, milý plod, jenž působí, jako dobré víno rozehřívá, povznáší a sílí.“ (Čermák B., Česká včela, 1878)

Schulzova kritika Písní kosmických zní naopak od prvního odstavce velmi nadšeně, (ačkoli jeho předešlé soudy o Nerudově tvorbě byly mnohem chladnější). Zpočátku dává najevo svou radost z toho, jaký pokrok udělala česká poezie i přesto, že se ještě před pětadvaceti lety zdálo, že je u konce svých sil. Právě v té době začal tvořit Jan Neruda, zakladatel nové poezie, který prý svými Kosmickými písněmi přináší opět něco nového. Tím je myšleno především téma veršů. Schulz vyvrací domněnku, že by snad toto téma bylo méně lákavé a nepopulární. „Neobvyklost předmětu, nepopulární látka! Jak to možno tvrditi o měsíci, hvězdách a o slunci? Vždyť básnictví všech věkův a národův jest právě v té stránce velmi bohato.“ (Schulz F., Osvěta, 1878) Přisvědčuje však, že Neruda toto téma podává úplně po svém: „To jest jiný měsíc a jiné slunce, to jsou jiné hvězdy, než jaké jsme v poezii dosud vídali vycházeti a zacházeti, zářiti a blednouti!“ a popisuje Nerudův básnický měsíc hned v několika jeho rolích („ten stříbrovlasý kmet, jenž ze své hlavy vypřádá tajemnou síť na utkání našich srdcí,“ „ten věrný strážce milencův, jehož bolem unylá tvář nešťastné lásce jest vzorem i útěchou,“ „onen smutný mnich, jenž se své vysoké galerie s utajeným dechem a se zaroseným okem naslouchá nedostižně slastnému „ano“ mladých snoubencův dole u oltáře,“ atp.) (Schulz F., Osvěta, 1878) Za originální považuje Schulz i básníkovu pojetí slunce a hvězd a na jednotlivých příkladech ukazuje, jak básník přibližuje vesmírné dění lidskému životu.

Schulz zde také ozřejmuje básníkův záměr, jímž je podle něho přiblížit běžným čtenářům vědecké poznatky o kosmu. Za to, jak skvěle se mu to povedlo, hodnotí kritik Nerudu jako opravdového mistra, který dokázal spojit na první pohled dva odlišné, ne-li

⁵⁰ Tím se názorově shoduje i s F. Schulzem, ten totiž také hodnotí tyto básně předně jako poetické a teprve potom hledí na téma.

protichůdné obory – vědu a poezii. „Písně kosmické jsou mistrným rozřešením jednoho z nejdůležitějších problémů lidského ducha, uvesti poezii ve shodu s vědou, a spojit je obě v jedinou, nejvyšší činnost našeho života.“ „Ve skutečné vědě jest už samo sebou mnoho poezie⁵¹ a opravdový básník najde ji všude, kamkoliv vzhledne, i v pravdách na pohled nejsuchopárnějších.“ (Schulz F., Osvěta, 1878) Ačkoli je základní téma vědecké, Neruda nám podává opět jen čistou poezii. K tomu dle Schulze „bylo ovšem potřeba básnického génia té síly, jakou nadán jest Neruda.“ (Schulz F., Osvěta, 1878) Ze všech předností této sbírky Schulz pak na nejvyšší místo postavil její „praktický výsledek pro poezii,“ který spatřuje ve skoncování s básnickým světobolem. „Nuže, Neruda, proti němuž tenkrát ostřím takových slov nejvíce se mířilo, svými Kosmickými písněmi udělal onomu světobolu, pěstovanému vždycky více od nebásníkův než od básníkův, velmi krátký konec.“ „Neruda vyslovil poetickou formuli pro rozřešení světobolu, a to jest pro poezii veliký praktický zisk.“ (Schulz F., Osvěta, 1878) Nejvýše v tomto směru Schulz hodnotí básně XXXV. až XXXVIII.: „Zde rozplývá se světobol v nejmužnější uspokojení, s kterým máme pohlížeti na život svůj i na život všeho míra.“ (Schulz F., Osvěta, 1878)

V následujícím roce vychází jedna z posledních recenzí, a to v časopise Koleda. Její autor H-a (H. Babička) o sbírce hovoří rovněž pochvalně. Chválí zejména autorův humor a vynikajícího sloh. Úvodem Babička předesílá, že se nyní vyrojilo mnoho děl, která stojí za povšimnutí. Mluví o tzv. literárním dualismu – sporu kosmopolitního křídla s národním – avšak myslí si, že oba směry mohou českou literaturu jen posílit, zvláště když obě křídla zastupují velmi talentovaní literáti, jako Neruda, Jirásek, Holeček, Pokorný, Vrchlický, Arbes, Zeyer, Čech a Stašek. Každému se kritik snaží věnovat alespoň kratičkou poznámku. O Nerudovi píše, že se již před dvaceti lety zasadil o moderní ráz české literatury svou básnickou prvotinou Hřbitovní kvítí, jež je charakterizována především světobolem, a později sbírkou Knihy veršů. Je znát, že od jejich napsání do vydání zatím poslední sbírky uběhl jistý čas, během něhož měl autor možnost se vyvíjet. Babička v Písních kosmických vyzdvihuje především autorův humor, který připodobňuje k humoru Karla Havlíčka Borovského. „Hlavním rázem sbírky jest božský humor, ten roztomilý, někdy řízný, někdy měkký a dojemný český humor, jaký provívá v literatuře české jen ještě z písní Havlíčkových.“ (Babička H., Koleda, 1879) Dále pak oba autory porovnává: Havlíček halil humorem i tu největší bolest, zatímco Neruda jím zahaluje svou reflexi

⁵¹ Tento poněkud idealistický pohled na vědu (plnou poezie) je zatížen tehdejšími dobovými představami.

o vesmíru. Za vynikající vlastnost sbírky považuje také řeč a tak vytříbený sloh, že je těžko mu najít rovného. V tom Babička opět vidí jistou podobnost s Havlíčkem, ale i s Čelakovským a Koubkem.

Poslední recenzí, která se k Písním kosmickým váže, i když jen vzdáleně, je stať Josefa Kubička, která ovšem vyšla až v roce 1881. Její autor je rozhořčen, protože se z článku Emila Bukovského v německém časopise *Neue Illustrierte Zeitung* dozvěděl, co si Němci myslí o českém národě, (např. „Národ český ještě nedostoupil výše vzdělání vědeckého.“ (Bukovský E., In: Kubiček J., *Obzor*, 1881)) Tímto rozhořčením je zatížena celá recenze. Kubiček se prvotně o Nerudovo dílo sám nezajímá, spíše reaguje na zmíněný článek, který ve volném překladu celý reprodukuje. Bukovský v něm pojednává především o Nerudových Písních kosmických, jež byly v roce 1881 G. Pawikovským přeloženy do němčiny. Připomíná, že do nynějška se ve světové literatuře o Česích téměř nic nevědělo. Nerudovu sbírku chválí, článek ovšem prokládá svým nevalným míněním o příslušnících českého národa,⁵² např.: a tu nemohli jsme pochopiti, proč země tak velmi pokročilá, ovšem z návodu německého (!) a národ tak neúnavně duševně činný absolutně není s to, aby zrodil velikány duševní, jimiž by jiným vyrovnal se národům.“ (Bukovský E., In: Kubiček J., *Obzor*, 1881) Jako velikána této úrovně však udivení Němci vidí Jana Nerudu, jehož moderní duch se jim velmi zamlouvá. Přestože je Bukovský toho mínění, že slovanské národy, pokud něco vytvořily, vždy pouze napodobovaly literaturu cizí (např. Turgeněva, Balzaca), Neruda je od začátku původní – jak básnickou formou, tak i výrazem. Přesto ale i on musel sáhnout do ciziny, aby uplatnil svůj záměr; musel nejprve prozkoumat německou vědu, aby mohl na téma vesmíru napsat své verše. Češi mají být Nerudovi vděční, protože jemu se povedlo dříve než mnohým politikům upoutat pozornost vzdělaného světa. Bukovský vidí Nerudu jako člověka, který se vymyká, který přerostl svůj národ, ačkoli ještě nedošel pravého uznání. Po pětadvaceti letech opět píše poezii, aby rozšířil vzdělanost svého národa. Bojuje tak prý proti nerozumu a zlovůli. „Čtete jeho spisy, zvl. Písně kosmické a cit hlubokého smutku rozčeří poklid váš duševní, poněvadž talent takový zadal se boji proti nerozumu a zlovůli.“ (Bukovský E., In: Kubiček J., *Obzor*, 1881) Doslova Čechy nabádá, aby se obrátili k novému, původnímu dílu Jana Nerudy a pyšnili se právě jím, jelikož prý vyniká nejhlubší ryzostí básnickou. Bukovský je přesvědčen, že tímto počinem zajistil Neruda Čechům vstupenku do světové literatury.

⁵² Bukovský si dokonce troufá mluvit zde o Rukopisech. Píše, že doposud byli Češi nejvíce hrdi na Rukopis královedvorský, ale že nyní už celý vzdělaný svět ví, že se jedná o padělek, pocházející z roku 1817.

Pokud se zaměříme pouze na to, co tu bylo řečeno o Písniích kosmických a jejich autorovi, zjistíme, že kritika je, stejně jako všechny předešlé, velice kladná. Pisatel si váží Nerudy jako někoho, kdo jde, i přes veškeré překážky, svou vlastní cestou a svým dílem se může řadit mezi světové literáty.

Všem uvedeným kritikám je společný zejména velmi kladný úsudek o Nerudově tvorbě, o Písniích kosmických především. V žádné z kritik jsme nenašli jedinou výtku – naopak, např. recenze J. V. Sládka a E. Bukovského opět narážejí na Nerudovu uměleckou nedocenenost. Všechny svorně prohlašují Písně kosmické za ryze původní, naprosto originální, naplněné moudrými myšlenkami a citem, některé chválí i autorův vytříbený básnický styl. Upomínají čtenáře také na Nerudovu předchozí tvorbu, přičemž ale Písně kosmické považují za jeho nejlepší básnické dílo, které může dokonce obstát mezi díly světové literatury.

4.1.4 Balady a romance

Balady a romance (1883) je sbírka, jež mnohé prozrazuje už svým názvem. Zde žánr balady, (od počátku Nerudou hojně pěstovaný dle velkého vzoru K. J. Erbena⁵³), dosáhl svého vrcholu. Zde se prý podle Šaldy mají hledat klasické kusy Nerudovy baladistiky. „Ale dlouhá a klikatá cesta vede k tomuto vrcholu baladistického umění Nerudova: první balada Nerudova byla uveřejněna r. 1854 v Mikovcově Lumíru, je to Oběšenec a je to tedy 30 let hledání, usilování, experimentování.“ (Šalda F. X., 1993, s. 336) Ale již v Knihách veršů Neruda žánr balady dokázal posunout o kousek výš. „Etické zušlechtění balady je první plod reformní snahy Nerudovy; a již v šedesátých letech dobral se tu Neruda tak ryzích a lidsky výsostných tónů, jako jsou Mrtvá nevěsta a Matka.“ „Ale jeho nejlepší balady jsou tvořeny spíše metodou goethovskou ze žhavého lyrického jádra písňového, na něž se soustřeďují, nebo spěním za překvapující pointou...“ (Šalda F. X., 1993, s. 336/337) Žánr balady a romance je v této sbírce do značné míry aktualizován tím, že Neruda zcela nerespektuje jejich základní znaky, ale uzpůsobuje je nově svým potřebám. „Pozdní Neruda pak uvedl baladu do těsné blízkosti romance, pochmurné propojil s rozmarným, obecně lidské, evropské a křesťanské s tradičně českým.“ „Rozdíl mezi „rozmarností“ romance a „vážností“ balady Neruda respektuje jen

⁵³ „Hned v Hřbitovním kvítí, v básni XXI. přihlásil se Neruda k Erbenovi jako k svému nedostížnému vzoru v tvorbě baladické...“ (Šalda F. X., 1993, s. 337)

zčásti. Dává tak najevo prostupnost veselého a vážného, zvraty „jasného“ v „temné“ v životě a naopak.“ „Takto svými Baladami a romancemi přiblížil žánr probuzený romantiky k prahu moderní poezie.“ (Janáčková J., 1998, s. 291)

Balady a romance sestávají z osmnácti epických básní zaměřených na tyto tři tematické okruhy: Jsou ohlédnutím k lidové paměti a jí uchovávaným příběhům z národních dějin (Romance o Karlu IV., Balada o duši Karla Borovského, Romance o jaře 1848, Balada česká, Balada o polce, Romance o Černém jezeře), představují zdůvěřující parafráze biblických motivů (Balada pašijová, Romance štědrovečerní, Balada tříkrálová, Balada o svatbě v Kanaán), nebo se týkají soudobého světa s jeho zápasy politickými, s vášní pro bohatství (Romance italská, Romance helgolandská), se starostmi a strastmi věčnými (Balada horská, Balada dětská, Balada zimní, Balada stará – stará!, Balada májová, Balada rajska). (Janáčková J., 1998, s. 291) Haman (In: Opelík J., 2000, s. 494) upozorňuje na Nerudovo pokračování ve snaze, započaté již v Písniích kosmických, vyslovit novodobý humanitní mýtus prodchnutý individualitou českého ducha. Programově se tu Neruda zaměřuje také na prostotu básnického jazyka, aby napodobil lidovost národních písní. „Balady a romance, které byly pracovány touž metodou prozaizace tradičního tématu, tentokrát náboženského, přesto, že nebyly přijaty obecně s takovým ohlasem jako Písně kosmické, udržely si životnost daleko déle, a to jak v období objektivního hodnocení, v letech devadesátých, tak v období subjektivního hodnocení po r. 1900.“ („To platí i o Prostých motivech a Zpěvech pátečních.“) (Vodička F., 1969, s. 211)

Ke sbírce Balad a romancí vyšlo poměrně velké množství kritických ohlasů, možná také proto, že byla součástí edice Poetické besedy.⁵⁴ Kritiky se tudíž vyjadřují i k tomuto novému literárnímu podniku Jana Nerudy, tlumočí zejména jeho hlavní účel.⁵⁵ Např. V. Š. Silván o Poetických besedách smýšlí takto: „Myšlenka vydávati periodickou sbírku básní lidu přístupnou jest rozhodně dobrá, u nás nová.“ „Zdá se, že sbírka bude nejen dobrým prostředkem, jimž bude lze obeznámiti lid s nejlepšími našimi básníky,

⁵⁴ Tyto útlé knížečky začal vydávat Jan Neruda v r. 1883 pravidelně několikrát do roka. Obsahovaly většinou výpravné básně od určitého autora, první číslo však náleželo Nerudovým Baladám a romancím.

⁵⁵ „Poetické besedy mají hlavně dvojí účel. Předně, aby prospěly samé básnické produkci české, jížto nakladatelstvo české sotva již stačí. Pak aby českému básnictví klestily cestu a získaly obliby v národních kruzích nejširších. Poslednějšího chceme docílití hlavně výpravným obsahem sešitů či svazků svých a rovněž poměrnou lácí jejich.“ (Literární obzor, 1883)

dobrym pramenem ušlechtilé lidu zábavy, nýbrž i znamenitým obohacením básnické literatury české.“ (Moravská orlice, 1883)

Téměř všechny z celkového počtu osmi kritik se shodně zabývají mottem Balad a romancí, které prozrazuje základní zaměření sbírky, a které zní: „Volím slovo prosté, chci tu báji vypravovat, z úst jak lidu roste.“ (Neruda J., 1951, s. 395) Jednotliví recenzenti zvažují, do jaké míry se Nerudovi povedlo tento záměr naplnit. Mokry píše: „Věren heslu, jež položil v čelo svých veršů, odívá Neruda v dojemné roucho svého verše řadu prostých motivů epických, jež poskytla mu bohatá zkušenost životní, bystrý a hluboký názor v tajuplnou dílnu bezděčného tvoření básnické mysli lidu a podivuhodný umělecký takt, který dovede hledati a nalézti zlatý kámen poezie i tam, kde kryje jej drsný povrch všedního života.“ (Časopis Muzea království českého, 1883)

Chalupa (Ruch, 1883) též uvádí motto sbírky, avšak dodává, že projevit národního ducha se Nerudovi podařilo již v básnické sbírce Knihy veršů: „...přesvědčíme se, že v prvních letech již svého básnického tvoření hleděl formou básní svých a namnoze i duchem přiblížiti se duchu básnictví prostonárodního, jehož hlavní pramen uložen u nás v písních lidu.“ Oceňuje Nerudu za to, že ve svých básních dokázal skloubit humanitní myšlenku, myšlenku volnosti rovnosti i bratrství, spolu s národní individualitou. A dle Chalupy „každého velkého génia básnického jest známkou i spojencem toto posvěcení národní“. „To neznamená snížení se k lidu v nějakém nepěkném smyslu slova, toť koná se za tím účelem, aby vytlumočena byla bytost národa, která jinak v životě jeví se rozdělenou na veliký počet jednotlivců, která tu a tam jeví se již dosti patrně, nebo tu a tam tají se v lůně národa jako dítě v lůně matčině.“ Chalupa míní, že v tomto směru mají básníci ze všech umělců největší úlohu.

J. V. K. v Literárních listech (1883) také upomíná na zmíněné motto, které se mu zdá nejlépe prakticky provedeno v Baladě horské a v Baladě dětské. „Z básní těchto, k nimž látka vzata jest z tradice lidové, vane vykrystalizovaný duch čisté poesie národní.“ Kratičká recenze ve Světozoru (1883) vnímá tento přístup jako novinku, kterou Neruda těmito básněmi do české poezie přináší: „On totiž podle hesla, jež postavil na čelo knížky, zpracoval rozmanité, všelidské motivy v tónu písní prostonárodních, i podařilo se mu to duchem i formou tak znamenitě, že v čtenáři ozývá se přání, aby básník na této sbírce nepřestával, ale stále a stále ji rozhojňoval.“ Za nejlepší v tomto směru považuje kritik těchto sedm básní: Baladu horskou, Baladu dětskou, Baladu zimní, Baladu rajskou, Romanci štědrovečerní, Baladu o duši Karla Borovského a Baladu o polce, „z nichž

vesměs vane svěží duch poezie národní, vytříbený vkusem uměleckým“. V. Š. Silván v Moravské orlici (1883) rovněž oceňuje, že básník dostal tomuto svému mottu. A posledně k Nerudovu mottu přistupuje i kritik v Obzoru literárním (1883): „A skutečně básník vypravuje slovem prostým, jasným, srozumitelným, formou skutečně balladickou a to národně balladickou, tak že by písně ty mohly se zalíbiti lidu a státi se jeho majetkem.“ Z těchto úvah vyplývá jediné: všichni svorně uznávají, že Nerudův záměr napodobit prstonárodní poezii se zdařil.

Podívejme se nyní podrobněji na jednotlivé recenze. E. Miřiovský v Lumíru na začátek znovu připomíná Nerudovu básnickou cestu, která nebyla vždy jednoduchá. Samotné Balady a romance charakterizuje jako baladizované legendy, kterým však nechybí moderní básnický názor ani duchaplný komentář. To se prý týká především těchto tří originálních balad – Baldy pašijové, Balady tříkrálové a Balady o svatbě v Kanaán⁵⁶. Dále Miřiovský stručně popisuje strukturu sbírky dle tematiky básní. Rozeznává tu především básně, které mají národní ráz⁵⁷ (Balada horská, zimní, májová, Balada o polce a Balada stará – stará) a básně věnované vlasti (Balada česká, Balada o Karlu IV., o jaře 1848, o duši Karla Borovského, Romance o Černém jezeře). Miřiovský upomíná na Nerudův pestrý humor i smysl pro satiru, stejně jako zde nezapomíná vyzdvihnout „vroucí a hluboce procítěný humanismus,“ směr tehdy velmi moderní. Naposled je prý pro sbírku charakteristická již v dřívějších letech vděčně pozorovaná a také právem vychválená českost, které u Nerudy nelze pominout. (Miřiovský E., Lumír, 1882/83) Miřiovský není sám, kdo Nerudovy verše pokládá za ryze české, ale projevuje za to Nerudovi velké uznání: „Vládněť veršem, slovem, formou, duchem jako ryzí Čech.“ (Miřiovský E., Lumír, 1882/83)

Recenze O. Mokrého v Časopisu Muzea království českého (1883) se kromě Balad a romancí zabývá dalšími dvěma čísly Poetických besed, Heydukovou idylou Oldřich a Božena a báchorkou Petrklíče od S. Čecha. Nerudovy Balady a romance hodnotí Mokřý velmi vřele, jako vyspělé dílo: „V Baladách a romancích jeví se nám Neruda v plném lesku své tvůrčí síly básnické, vytříbené na svrchovaný stupeň umělecké lahody, vyspělé v absolutní soulad myšlenky a formy.“ (Mokřý O., Časopis Muzea království českého, 1883) Ačkoli je recenze poměrně stručná, Mokřý sbírku vystihl v jejích základních

⁵⁶ Miřiovský nijak nekritizuje nové, poněkud nekonvenční pojetí biblických motivů. Opačně je tomu v případě kritiky v Obzoru literárním nebo v Literárních listech.

⁵⁷ Při této zmínce Miřiovský opět dává Nerudu do souvislosti s Erbenem.

obrysech a to navíc s velkým uznáním vůči básníkovi. Celý článek se nese v pozitivním, téměř nadšeném duchu. Mokřý obdivuje Nerudovu schopnost vznešenou a vytříbenou formou vyjádřit i ty nejprostší věci, prý je z jeho veršů cítit bohatá životní zkušenost i hluboký životní názor; vůbec v jeho díle shledává množství různorodých hlubokých myšlenek. Dále Mokřý ozřejmuje tematiku básní, přičemž básně pro tento účel rozdělil na ty, jež se zakládají na náboženském mýtu, na básně opírající se o dějinné a národní události a básně čerpající z cizích námětů. Stejně jako před ním Miřiovský i Mokřý oceňuje českost Nerudových veršů, která je jim všem společná. Dle něj nám právě to činí Nerudovu poezii „tak zvláště milou“. Velké pochvaly se dočkala i Nerudova básnická forma; Mokřý ji označil za vytříbenou a vyhraněnou do nejjemnějších odstínů, ocenil stručný a plastický výraz slova, konciznost děje prostou zbytečné epické šířky a tzv. „bleskové šlehy řízné pointy“. (Mokřý O., Časopis Muzea království českého, 1883)

O Poetických besedách a Baladách a romancích stručně pojednává i F. Schulz v obširné stati na téma české básně. Schulz píše, že Neruda je tvorbou balad a romancí proslulý, jimi jako mladý začínal svou básnickou dráhu a nyní se k nim vrací, obohacuje je o křišťálovou vytříbenost životní zkušenosti a vyspělou formu. To vše dohromady dle něj způsobuje tak mocný estetický dojem. Z těchto výpravných básní, různých po stránce látky i nálady, si Schulz vybírá právě básně obsahu domácího a národního a krátce naznačuje pointu některých z nich. Jmenuje i básně, v nichž se Neruda obrací k náboženskému a přírodnímu mýtu. Zde Schulz neopomenul upozornit na to, jak Neruda zachází s náboženskou látkou, vzápětí ale vyzdvihuje jeho humor, který prý tyto netradiční postoje vyváží. „Zpracování látek biblických ovšem místy valně odchyluje se od zbožné obvyklosti; ale co v tomto směru schází, básník hojně nahrazuje svěžím humorem, tak že záměna světského za nebeské není na újmu básnického dojmu, a na tom přece při každé látce nejvíce sejde.“ (Schulz F., Osvěta, 1883)

Odlišný názor na pojetí biblického tématu mají recenze v Literárních listech a v Obzoru literárním. J. V. K. v Literárních listech zpočátku začíná chválou těch básní, které i po stránce tematické napodobují lidové písně. Za nejkrásnější z těchto balad a za nejkrásnější české básně vůbec považuje Baladu dětskou a Baladu horskou. S velkým obdivem jmenuje pak i další balady, přičemž se snaží několika slovy vystihnout jejich základní obsah (mateřská láska, vlastenecké motivy, atd.). O chvíli déle setrvává u Balady o duši Karla Borovského, v níž se básník inspiroval moravskou národní písní O hříšné duši a panně Marii. Napodobil ji dle kritika velmi šťastně. „Básník ponechal

národní píseň téměř v plném znění původním, jen verše a rýmy uhladil a okulatil a na místo nejmenované hříšné duše písně národní postavil hříšnou duši Havlíčkovu.“ (J. V. K., Literární listy, 1883) Menší přízeň však kritik projevuje básním s biblickým námětem a v důsledku toho zaujímá ambivalentní postoj k Nerudovu básnickému humoru. V některých básních je jím potěšen, např. v Baladě májové, nebo v Baladě o duši Karla Borovského, o níž píše: „Právě toto věrné napodobení písně národní i její základní ideje o nesmírném milosrdenství Božím působí zdravým, přirozeným a ethicky významným humorem.“ (J. V. K., Literární listy, 1883) V jiných básních se mu ale naopak zdá, že Neruda překročil jistou hranici, meze slušnosti,⁵⁸ za což si od něj vysloužil poměrně ostrou kritiku, v níž kritik tyto básně označuje za neestetické a nepoetické.

Poměrně dlouhou studii věnuje Poetickým besedám, tedy i Baladám a romancím časopis Obzor literární, v němž se vedle pochval objevuje také velmi ostrá kritika a to z podobných důvodů jako v recenzi předešlé. Jak bylo řečeno výše, kritik si cení toho, že Neruda dostal svému mottu, napodobit prostým slovem národní píseň. Ale dostal mu podle něj pouze po stránce formy, ne vždy po stránce obsahové. „Avšak zdali také všechn obsah takový jest, aby mohl vyrůstati ze srdce našeho lidu a mohl mu k srdci přirůsti a k duhu jíti – toť otázka jiná, na kterou nelze nám při mnohých básních této sbírky uspokojivě odpověděti.“ (Obzor literární, 1883) Problém kritik vidí především u básní s náboženskou tematikou.⁵⁹

Ve sbírce shledává deset básní, jež se dotýkají náboženského tématu, „aneb aspoň náboženských předmětů křesťanských“. Kritik pak hodnotí, jak básník k tomuto tématu v jednotlivých baladách přistupuje – a shledává, že velmi nestejně. „Některé pojal v té milé, naivní prostotě, která duchu křesťanských legend zcela odpovídá a proto jímají nás půvabem pravé poesie.“ (Obzor literární, 1883) Tak se mu jeví např. Balada horská, Balada dětská či Balada pašijová. „Tak se má i může pěti obecnstvu jak nejužšímu tak nejširšímu.“ (Obzor literární, 1883) Jinak už ale smýšlí o baladách dalších. Např. Romance

⁵⁸ Neruda svým pojetím některých témat, především náboženských, silně napadal dobovou konvenci.

⁵⁹ „Jest podivno, že u nás, kde všechno, co jen zdaleka pozitivně náboženskou tendenci prozrazuje, předkem již do kritické klatby se dává, spisovatelé přece tak rádi o náboženské předměty se otírají, tak že ta „kostelnická“ poezie, jak ji kdosi nazval, stane se v naší literatuře charakteristickou. Náboženské předměty naší kritikou jen tentkráte nejsou zapovězeny, když básník nějakým způsobem najevo dá, že předmětu svému pozitivní víry a ceny nepřikládá, nýbrž jen za vhodnou figurinu považuje, na kterou podle básnického vkusu svého všelijaké nápady, výmysly a po případě i nesmysly věší, podobně s předměty víry křesťanské nakládaje jako asi s mythologií pohanskou, jen že s nepoměrně menší pietou a slušností. To se pak nazývá poetickou pravdou bez tendence.“ (Obzor literární, 1883)

italská dle něj postrádá pravou poezii a má velmi slabou pointu. Balada zimní prý až zaráží svou příšerností, avšak nelze jí upřít síly a mocného dojmu. Balada o svatbě v Kanaán zase nezná míry a slušnosti, zvláště se prý nehodí, aby Spasitel mluvil takovýmto způsobem.⁶⁰ Nejostřeji pak kritik posuzuje Baladu tříkrálovou, Romanci štědrovečerní a Baladu rajskou. „Docela zavrhnouti však jest nám způsob, jakým líbilo se básníku v „balladě tříkrálové“ učiniti z příběhu biblického již o sobě tak poetického satiru zrna dosti hrubého.“ „Z té příčiny také „romance štědrovečerní“ působí odporně. Napodobení naivní valašské koledy stává se u básníka umělého až cynickým.“ (Obzor literární, 1883)

Nekompromisně soudí kritik i Baladu rajskou za její obsah, kde se pochybuje o věrnosti českých žen. „Pamatujeme se, že po odchodu Prušáků z Čech r. 1866 projevovala v novinách našich veliká i oprávněná nevole, že se opovážil jakýsi vychloubavý ničema napsati o ženách českých, že se měly k pruským hostům velmi – galantně. A hle nyní podobnou poklonu českým ženám skládá český básník ovšem hyperbolizovanou a v pěkné verše složenou!“ „Tohle francouzské býlí bohda ani žertem z úst lidu našeho neroste!“ (Obzor literární, 1883) Do protikladu k Baladě rajské staví kritik Baladu o duši Karla Borovského, která na něj působí mnohem pěknějším dojmem – „docela jinak působí vtipným obratem a pěkným tónem národním.“ (Obzor literární, 1883) Z ostatních básní se kritikovi líbí Romance o Karlu IV. pro říznou dikci a vtipný obrat. Závěr kritiky však pro Balady a romance opravdu není nejpříznivější. Kritik zde rozhodně nesouhlasí s tím, že by takové básně mohly vyrůstat z lidu a mohly lid nějak dále obohatit, ač prý by si mnohé básně chválu zasloužily. „dosti jasně snad jsme naznačili, proč nám nelze spřáteliti se s myšlenkou, že by vše, co se v prvním sešitu „poetických besed“ podává kruhům nejširším mohlo býti také zdravým, chutným a skutečně potřebným pokrmem duševním našemu lidu.“ (Obzor literární, 1883)

Zbylé recenze už opět nahlížejí dílo pozitivně, ne-li s nadšením. V kratší recenzi v Moravské orlici její autor V. Š. Silván hodnotí Balady a romance jako Nerudovo nejvyzrálejší dílo. „Jest to sbírka, v níž genius Nerudův nejpatrněji se jeví; básně plny síly tvůrčího ducha jeho, výtěžek zralého vtipu básníka muže.“ (Silván V. Š., Moravská orlice, 1883) Celkově básně Silván hodnotí velmi kladně: „Vesměs jsou to plody vybroušené, zaokrouhlené, známkou zralosti opatřené.“ (Silván V. Š., Moravská orlice, 1883)

⁶⁰ S tím se shoduje i názor kritika J. V. K. v Literárních listech (1883): „...Kristus pozývá muzikanty, aby spustili tuš, a počíná si vůbec jako nějaký selský šohaj u muziky. Obé jest nepřirozeno, nepravdivo a proto i neaethetické a nepoetické!“

Upozorňuje také na charakteristické rysy sbírky, kterými jsou „prostá dikce“ a „řízné pointy“⁶¹. Dále chválí básně pro to, jak srší vtípem a překypují humorem. Na ukázkou sem pak vkládá Romanci o Karlu IV., která se mu zdá být zvlášť význačná. Na základě toho Silván přirovnává Nerudovy básně k českému vínu a českému lidu. S tímto přirovnáním jsme se již setkali, (možná právě díky této romanci), např. v Jirátově studii o Janu Nerudovi.

Naposled chceme zmínit článek Františka Chalupy. Na něm je pro nás nejzajímavější Chalupovo srovnávání Nerudovy poezie s poezií Hálkovou. Chalupa hodnotí Balady a romance jako prosté, jednoduché, úsečné (ale v tom nejlepší slova smyslu), které nám prý hloubkou myšlenek mohou připomenout některé „rozkošné“ Hálkovy písně V přírodě nebo jeho básně a balady z Pohádek z naší vesnice. „Nebudiž nám nedobře rozuměno! Chceme tím říci pouze, že původní ráz těchto básní – jak Nerudových tak Hálkových – má mnoho podobného a příbuzného – a toto podobné a příbuzné – můžeme jinak říci: specificky české!“ (Chalupa F., Ruch, 1883) Všechny básně se Chalupovi líbí, proto by ani neradil jedinou z nich vynechat. Kdyby je měl charakterizovat, musel by prý jen opakovat všechny již vyřčené pochvaly určené Nerudově poezii. Velmi také oceňuje formu těchto básní. „Formu volil básník prostou, na první pohled velice jednoduchou a snadnou, ale jenom zdá se tak, jelikož forma tato při hotové básni těsně přiléhá k myšlence...“ „Prostičkou, ale velmi pěknou a uhlazenou formou čtenáře přilákají nejnovější tyto práce Nerudovy, krásné pak myšlenky, myšlenky vysoké ceny básnické přispějí valně k jich znárodnění.“ (Chalupa F., Ruch, 1883) Kritik vyzdvihuje zejména následující přednosti: Všechny motivy svědčí o tom, že Neruda umí vybírat s elegancí a vkusem. U některých básní oceňuje rozkošné humoristické pointy, další pokládá za velice krásné a vážné (např. Baladu o Karlu IV.). V závěru pak nabádá čtenáře k vlastnímu přečtení: „...čtenář sám se musí přesvědčiti, jak myšlenka pěkně splývá s formou a jaké to rozkošné básně předloženy obecnstvu...“ (Chalupa F., Ruch, 1883)

Při sledování dobového kritického hodnocení Balad a romancí jsme se setkali s obrovským zájmem o toto dílo a zaznamenaly jsme množství velice kladných připomínek. Časté chvály se dočkala forma básní i to, že Neruda obstál ve svém předsevzetí vytvořit básně v duchu písní národních. V několika kritikách jsme se dokonce

⁶¹ Termín „řízná pointa“ se vyskytoval shodně hned v několika recenzích hodnotících tuto básnickou sbírku.

setkali s vyzdvihnutím českosti Nerudových veršů. Uznání také došly myšlenky v díle obsažené, Nerudův humor, básnický důmysl a ony „řízné pointy“. Vedle toho ovšem dvě recenze dílo označily za neestetické a nepoetické a ostře kritizovaly básníkův postoj k náboženské a biblické tematice. Na toto téma se názory jednotlivých kritiků lišily, proto měly i odlišný postoj k básníkovu humoru, který tuto tematiku oproti konvenčnímu pojetí poněkud znevažoval. Neruda k ní přistupoval jako k dalším jiným tématům po svém, prozaicky, bez ohledu na to, zda s ním bude jeho okolí souhlasit.

4.1.5 Prosté motivy

Sbírka *Prosté motivy* (1883), vydaná v Poetických besedách ve stejném roce jako *Balady a romance*, je oproti nim zaměřena trochu jiným směrem. Jedná se totiž čistě o sbírku osobní lyriky. „Předmětný svět se v nich stal zrcadlem niterných stavů i výrazem krajinných přírodních dojmů.“ (Haman A., In: Opelík J., 2000, s. 494) Podobně jako v *Písních kosmických* i v této sbírce Neruda hledí na úděl člověk v řádu přírody, nyní ale pod jiným úhlem pohledu. (Janáčková J., 1998, s. 289) „Skromněji a pokorně, s omezením rétorických gest a zesílením zámlky. V *Prostých motivech* se nahlíží jednotlivý lidský úděl v proměnách čtyř ročních dob od jara do zimy.“ (Janáčková J., 1998, s. 289) Zajímavá je i stylizace lyrického subjektu, která nese autobiografické rysy. „Je to osamělý městský člověk, stárnoucí muž; zápasí s příznaky stáří a nemoci, ožívá v něm naděje v rodinné štěstí a vzdává se jí, smiřuje se s perspektivou vlastní smrti.“ (Janáčková J., 1998, s. 289) Co se týče jazykového zpracování, Neruda i zde pokračuje v prozaizaci básnického jazyka.

K této básnické sbírce vyšlo celkem šest recenzí spíše kratšího rozsahu. Dvě z nich jsou anonymní, za dalšími většinou stojí kritici nám již známí – Miřiovský, Mokrý, Dlouhý a Zákrejs. Nejčastějšího ocenění se dočkaly myšlenky sbírky, básníkův cit a skvělá básnická forma. Často také recenzenti *Prosté motivy* srovnávali se sbírkou *Písně kosmické*. Co je však pro naši práci ještě zajímavější, v recenzi F. Zákrejse jsme narazili na přirovnání *Prostých motivů* k *Hálkovým písním V přírodě*. Nyní si jednotlivé kritiky rozebereme podrobněji.

Miřiovský je *Prostými motivy* velmi potěšen. Jelikož se jedná o sbírku čistě lyrickou, zaměřuje se v recenzi na tuto oblast Nerudovy tvorby, která podle něj byla často provázena svárem rozumu a citu. „*Prosté motivy* ukazují Nerudu v celé jeho individualitě lyrické: *Kosmické písně* učinily náběh k té centralizaci veškerých žilek básnického života

Nerudova, ale tyto Motivy jsou již žhavým centrem ducha i srdce jeho. Ducha i srdce pravím s důrazem: není' druhého básníka u nás, v němž by se zobrazoval plastičtěji onen boj mezi duchem a srdcem, mrazu chladného, mužného rozmyslu s výhni vroucích pocitův, nadšeného mládí.“ (Miřiovský E., Lumír, 1883) Miřiovský chápe tematické rozdělení sbírky na čtyři roční doby jako metaforu k tomuto vnitřnímu boji básníka: „...chvílemi šlehá z toho boje rozmar, jinde plamen hluboké bolesti, která v posledních Zimních, zvláště v čísle XII. až na pesimismus hraničí...“ (Miřiovský E., Lumír, 1883) Ale i tyto básně se kritikovi líbí: „Ostatně i v těchto elegických náladách jsou čísla nevyrovnaně krásná: zvláště myšlenka, že by básník měl upadnouti v zapomenutí u potomstva...“ (Miřiovský E., Lumír, 1883) To je myšlenka, kterou básník vyslovil již dříve, např. v Písniích kosmických. Další básně označuje kritik po stránce nálady za živé a svěží. Všimá si básníkovy zaměření k přírodě, kterou prý líčí mistrovsky. Miřiovský zvláště oceňuje to, jak forma básni přiléhá k jejich obsahu: „Zde přiléhá ku zjevu přírodnímu slovesný šat tak těsně, že je neodlučný a působí hudební skladbou neodolatelně.“ (Miřiovský E., Lumír, 1883) Nerudova básnická forma se od Miřiovského vůbec dočkala velké pochvaly: „Tak náležitě, případně a působivě neužil u nás posud nikdo daktylu, jako Neruda.“ (Miřiovský E., Lumír, 1883) Jednu výtku kritik ale přece má: „drsnosti, jak je shledáváme v V. „jarním“ a X. „podzimním motivu“, rádi nevidíme ani při Nerudovi.“ (Miřiovský E., Lumír, 1883) Přesto pro něj touto sbírkou Neruda dostoupil vrcholu ve své básnické tvorbě, jak dodává, vedle Písnií kosmických.

V několika řádcích nám Prosté motivy dále představuje velmi krátká anonymní recenze v Národních listech. Kritik rovněž staví tuto sbírku vedle Písnií kosmických, které dle jeho názoru Nerudu pobídly k tomu, aby pokračoval v přírodní lyrice. Tato recenze Prosté motivy jenom chválí a to jak z hlediska obsahu, tak i z hlediska formy, ačkoli sbírku nerozebírá příliš do hloubky. Příkladem je tato věta: „Pěvec obral si tentokrát naši zemskou kouli samu o sobě a na střídavý postup čtvera ročních dob upjal reflexe a obrazy z vlastního života, obsahem tak výtečně poetického a formy umělecky tak dokonalé...“ „Pod skromným jménem Prosté motivy tají se vysoce důležité pravdy o životě lidském, zjevy nelíčené, mocně působivé krásy lidského srdce.“ (Národní listy, 1883) Posledně kritik vyzdvihuje Nerudovo nové, originální pojetí motivů čtvera ročních dob a jejich poměru k člověku.

Na několika málo řádcích se k Prostým motivům a následně k dalším číslům Poetických besed vyjadřuje F. Dlouhý (pod pseudonymem F. A. Tichý). Pro sbírku tato

kritika vyznívá velmi příznivě. Dlouhý píše rovněž, že tyto básně musí jistě zapůsobit přímo na srdce čtenářů, jimž dílo vřele doporučuje. Důležité je tu ale především Dlouhého přirovnání Prostých motivů k Písňím kosmickým; přirovnání, s nímž jsme se setkali již v předchozích recenzích. „Prosté motivy jsou mistrným pendantem Kosmických písni, nejpádňším dokladem, kterým básník sám vyvrací slova svá: „...co teď ret slabý pje, víc se přes hrob nepřenes.“ Kritik je přesvědčen, že „z těch zpěvů mnohý také přes hrob zvučet bude;“ – „budouť zajisté Prosté motivy jako Kosmické písňe řaděny povždy k nejkrásnějším lyrickým básním literatury naší.“ (Tichý F. A., Literární listy, 1883)

Další pozitivní hodnocení obsahuje stať O. Mokrého v Květech. Po obecnějším úvodu seznamuje čtenáře s mottem⁶² sbírky, které podle něj Prosté motivy dokonale splňují. Dle jeho slov tyto básně míří přímo k srdci, vzrušují a povznášejí teplým dechem myšlenek, vyjádřených prostou, ale elegantní formou. (Mokřý O., Květy, 1883) „Myšlenky působí tu samorostlou, bezprostřední svou silou i plastickým výrazem krásného slova, v němž jsou oděny, celku pak dodává zvláštního rázu dojemný jakýsi elegický přidech,“ (Mokřý O., Květy, 1883) který však Mokřý spojuje s osobním rozpoložením autora, sužovaného vleklou chorobou. Mokřý řadí Prosté motivy k Nerudovým nejzdařilejším dílům pro jejich originalitu a zvláštní sladkobolný humor.

Ryze pochvalná je i kratinká anonymní recenze ve Světozoru, kde kritik rovněž chválí Prosté motivy z hlediska obsahového i formálního, což dokládá i ukázkou z jedné básně. „Motivy tu ovšem prosté, ale co v nich hlubokého citu a co vážných myšlenek! Neruda neplýtvá oslňujícími obrazy, v nichž si někteří naši básníci libují na úkor obsahu, jeho forma jest úsečná a stručná, jako lapidární písmo do mramoru vryté, a při tom rozmanitá a vždy na myšlenku jako ulitá.“ (Světozor, 1883)

Následujícího roku promlouvá o jednotlivých číslech Poetických besed F. Zákřejs v Osvětě, kde líčí také obsah a náladu jednotlivých částí sbírky. Co se týče jejího kritického posouzení, kladně pohlíží na myšlenky v díle obsažené, i na způsob, jakým básník přistupuje k přírodnímu tématu. V této souvislosti přirovnává Prosté motivy k Hálkovým písňím V přírodě. „Jaká to bohatá pestrost základních idejí, a jaké množství

⁶² „Dám vám to, jak to v sobě mám.
Mnohé se k sobě nehodí –
Však co mi po tom! Radím vám,
vy zpěvy, hled' si každý sám,
jak u koho kde pochodí.“
(Neruda J., 1951, s. 437)

jiných sdružených myšlenek vedlejších se vyznačuje z nich! Příroda koná i v Prostých motivech svou básnickou povinnost, obrazíc speciálně básníkovo a tím také všeobecně lidské nitro, ale Prosté motivy jsou zcela zvláštní, zcela nové básně V přírodě.“ (Zákrejs F., Osvěta, 1884) Prolíná se zde totiž velký optimismus s ještě větším pesimismem, ale dle Zákrejs tak, jako by jedno bylo zárodkem druhého. K básnické formě Prostých motivů se Zákrejs vyjadřuje jen krátce: „Formu jejich nazval bych nejráději formou lyriky plastické.“ (Zákrejs F., Osvěta, 1884) Kritik sbírku považuje za národní, i přesto že se zde silně projevuje Nerudova básnická individualita a sbírka je v mnohém originální.

Všechny kritiky jsou i přes svou stručnost velmi kladné. Jejich autoři chválí Nerudovu lyriku, která se projevila trochu jiným způsobem už v Písních kosmických, s nimiž Prosté motivy srovnávají. Prosté motivy z toho ale vycházejí dobře, jsou vnímány jako sbírka plná hlubokých myšlenek, stejně jako hlubokého citu a zejména lahodné, dokonalé formy. Výtka, a to ještě nepatrná, se objevuje pouze v jediné recenzi (v Lumíru, 1883).

4.1.6 Zpěvy páteční

Poslední básnickou sbírkou Jana Nerudy jsou Zpěvy páteční (1896), které vydal až z pozůstalosti nedlouho po jeho smrti Ignát Herrmann ve spolupráci s Jaroslavem Vrchlickým. Díky jejich poměrně včasnému vydání (jen pět let po básníkově smrti) se Zpěvy páteční stihly plně zařadit do Nerudova básnického odkazu. (Osud další posmrtně vydané sbírky, Knihy epigramů, už tak šťastný nebyl. K jejímu vydání totiž došlo až o mnoho let později, v roce 1956 péčí Felixe Vodičky.) Janáčková (1998, s. 291) ovšem vyjadřuje pochybnost, zda by Neruda vůbec chtěl Zpěvy páteční v této podobě vydat, jelikož se v těchto básních vyjadřuje velmi niterně o bezútěšné národní situaci. „Jestli by Neruda tyto básně vůbec vydal knižně, navíc v tak citlivých místech sbírky, není jisté. Zpěvům pátečním, vydaným z pozůstalosti, ovšem dodávají tato čísla na povzbudivosti. K podobnému účinku míří také pořadí básní uvnitř sbírky.“ (Janáčková J., 1998, s. 291) Takto básně dle svého vlastního citu uspořádal Jaroslav Vrchlický.

Ke Zpěvům pátečním vyšly recenze od tří autorů, od T. G. Masaryka, F. V. Krejčího a F. X. Šaldy, významných představitelů nastupující mladé generace. Tradiční recenzenti Nerudovy poezie se k této jeho poslední sbírce veřejně nevyjádřili. První dvě recenze jsou poněkud kratší, Šalda však napsal dokonce dvě verze své stati co do

délky velmi rozsáhlé. Všechny kritiky jsou ale velmi kladné, vyjadřují své nadšení z této útlé sbírky vlastenecké poezie, která dle nich může být vzorem příštím básním tohoto žánru.

T. G. Masaryk pod pseudonymem Z vydává v časopise Naše doba rozsáhlý článek o literatuře, kde věnuje několik řádků také Zpěvům pátečním od Jana Nerudy. Zabývá se zde především jeho pojetím vlastenecké poezie. Klade tu vedle sebe dvě základní ideje sbírky – vlastenectví a lidskost, ale vlastenectví u Nerudy vnímá jako přední z těchto dvou pojmů. „Čteš-li, vidíš, jak vše v této knize zhušťuje se v pojmu vlasti, láska k tomuto symbolu – to vůdčí hvězda, náboženství básníkovo. Zná ovšem i náboženství lidskosti, ale tento vyšší pojem v Pátečních zpěvech úplně je vnořen v pojmu onoho užšího vlasteneckého náboženství, tj. vlast zkonkretňuje mu jaksi onen širší pojem lidstva: miluj vlast, bojuj a pracuj pro vlast – tak miluješ lidstvo a sloužíš lidstvu, bojuješ a pracuješ i pro lidstvo.“ (Masaryk T. G., Naše doba, 1896/97) Masaryk je přesvědčen, že sbírka Zpěvů pátečních bude „pevným základem“ pro další básníky mužné vlastenecké poezie.

O něco větší pozornost věnuje Zpěvům pátečním F. V. Krejčí (Kj.) v Rozhledech. Krejčí nazval vydání těchto deseti vlasteneckých básní doslova událostí v české poezii, jelikož vyšly v době obecného odklonu od nacionalismu a vlastenecké poezie. V této době došlo k jejímu velkému přehodnocení: nepřinesla prý dosud žádné hluboké básně, naopak pro ni byla typická rétoričnost, nekritičnost a mělkost. A právě v této době vycházejí Nerudovy Zpěvy, píše Krejčí, jako by chtěly říct: „Taková má být vlastenecká poezie! Takový má být nacionalismus!“ (Krejčí F. V., Rozhledy, 1896/97) Onen nacionalismus Krejčí u Nerudy vnímá jako základní kořen celé jeho bytosti, o němž píše, že mohl být objeven a uznán jako základní prvek celé Nerudovy tvorby až tehdy, když se jeho poezie oprostila od humoru a erotické lyriky. Krejčí velebí tuto sbírku jako takovou, „kde vlastenecká lyrika je labutí písní duše zralé, hluboké, kde vyvěrá ne z laciného opojení, národních slavností, ale z intimních bolestí a smutků, kde každý zpěv je temněrudou kapkou vlastní básníkovy krve, ronící se ze srdce těžce a bolestně.“ „Těžké mraky stáří a samoty vrhly však na jeho vlastenectví svůj stín, zabarvily je chmurně, a tak povstala tato pašijová poesie, slavící Velký pátek národa a splétající symboly jeho utrpení s obrazy utrpení Kristova.“ (Krejčí F. V., Rozhledy, 1896/97) Spojení těchto dvou motivů dle Krejčího připomíná polskou vlasteneckou poezii. Ta je ale o něco více fantastická, zatímco česká vlastenecká poezie je konkrétnější, drsnější a reálnější povahy. Z toho podle kritika vyplývá i Nerudův postoj k národnímu utrpení: „...ne sen a utopická naděje, ale mužný boj

a práce jsou zde výslednými hesly.“ (Krejčí F. V., *Rozhledy*, 1896/97) Vedle těchto básní rozlišuje Krejčí i takové, z nichž prosvítá entusiasmus. Umělecký vrchol sbírky pak kritik vidí v básni *Ve lví stopě*: „Myslím, že nikdo ještě nevystihl dějinnou velikost husitství tak malým počtem veršů, obrazy tak úžasně plastickými a vzněcujícími.“ (Krejčí F. V., *Rozhledy*, 1896/97) Na úplný závěr se Krejčí zastavuje u Nerudovy básnické formy, která je podle jeho názoru stejně originální jako ostatně všechno u tohoto básníka. „Výraz jeho je místy drsný, od obvyklých rhetorických šablon odchylný, ale tím právě jen ukazující, že zde hledal výraz svůj. Nejlépe se to jeví tam, kde se pouští do rhetoriky (na př. v *Moje barva červená a bílá*) – jak hladce a obratně protancoval by se takovým thematem Vrchlický nebo Eliška Krásnohorská, jak nezvykle vyjímá se tu Neruda, jak násilné jsou jeho obrazy, jak se octne každou chvíli na samé hranici přehánění! Ale právě i v tomto nedostatku ulízané virtuosity ukazuje, jak hluboce tvoří ze svého.“ (Krejčí F. V., *Rozhledy*, 1896/97)

Poslední kritické zhodnocení Zpěvů pátečních podává F. X. Šalda v *Literárních litech* a v časopise *Čas*. Jedná se v zásadě o dvě verze téže literární studie. Šalda se zde nejprve zamýšlí nad vlasteneckou poezií obecně, a zaujímá k ní přísné stanovisko. Hodnotí ji povětšinou jako lacinou a neupřímnou a to jak v produkci domácí, tak v produkci zahraniční. „Jak slabé, bídné, vycpané plody! Jaký jalový pathos, jaké falešné triády, jaká naivní až groteskní emfaze! Jaké slabé, churavé, neduživé uměničko, jaký pustý vyvětralý cit!“ (Šalda F. X., *Literární listy*, 1897) V druhé verzi studie vydané v časopisu *Čas* (1897) navíc Šalda porovnává pojetí vlastenectví a vlastenecké poezie v antice a na přelomu 19. a 20. století, přičemž antickému pojetí vlastenecké poezie dává podobné přívlastky jako za okamžik vlastenecké poezii Jana Nerudy⁶³. Naopak velmi kriticky Šalda v tomto směru hodnotí vlasteneckou poezii Elišky Krásnohorské. Kritik nabádá spisovatele k tomu, aby psali „ne o národnostním citu – ale s ním, jím, v něm, z něho, skrze něj“. Tento národnostní cit je podle něj tou „nejspodnější základní temnou vrstvou duševní“. „Cit národnostní je temný, pokojný, prostý a obecný. Nová překážka: jak jej individualisovati, jak jej vyslovit s personelním přízvukem, s osobním individuálním reliefem uměleckým. Dovede to přirozeně jen ten člověk, který opravdu cit ten vášnivě žil, který byl rozeným mystikem národnostním.“ (Šalda F. X., *Literární listy*, 1897) Právě

⁶³ „Tam, v antice, rozumělo se lásce k vlasti jako něčemu samozřejmému, jako tomu, že dýchám a piju vzduch a slunce, jako něčemu, co by nemohlo být ani jinak – a odtud ta plná stručnost, ta pokojná jadrnost a slehlá skoupost – zde, v moderní době, vidíte zcela patrně, není již té primitivní živelnosti, té samozřejmé plnosti citu...“ (Šalda F. X., *Čas*, 1897)

Neruda byl dle něj takovým umělcem, jeho básně jdou do hloubky a jsou individuálně zabarveny, ačkoli z nich všude prosvítá onen národnostní cit. „Žít tímto citem – žít z jeho podzemních, hluboko v nitru ukrytých vod – nalézt v něm direktivu a plán života – žít cit ten tak hluboce a opravdově, aby dovedl nahradit práci rozumovou – to je případ převzácný. Je to případ mystika národnostního.“ (Šalda F. X., Literární listy, 1897) A Neruda byl, jak ukazují Zpěvy páteční, tímto národnostním mystikem. (Šalda F. X., Literární listy, 1897)

Šalda se dále pokouší pomocí ukázek jednotlivých básní charakterizovat tuto básnickou sbírku. Celkově ji hodnotí velmi vysoko, zvláště mezi díly vlastenecké poezie – cení si jí jako vlastenecké poezie opravdové a upřímné. „Poezie národnostní i vlastenecká, libo-li – ale jak opravdová, celá, grandiosní poesie přitom!“ „Poezie těžká, slehlá, jadrná, poezie stručná a sevřená jako jizva, poezie opravdová, temná, náboženská.“ (Šalda F. X., Literární listy, 1897) Náboženská – toho si Šalda velmi všímá. Náboženská mystika („mysterium utrpení, smrti, svobody, vykoupení lidského – pašijové mysterium“) je podle jeho slov základním tónem Zpěvů pátečních. Jako podklad prosvítá v mnoha básních např. v básni Matka sedmibolestná, v básni Ecce homo, „kde básník trpce vyznává zklamání svých liberalistických ilusí světových,“ v básni V zemi kalichu, „kde jsou pojmuty Čechy jako země neustálé a věčné oběti a utrpení,“ i v Ukolébavce vánoční, nábožensko-liberalistické elegii. (Šalda F. X., Literární listy, 1897) Šalda velmi obdivuje toto nezvyklé spojení vlastenecké poezie s náboženskou tematikou. „Jaká zvláštní, neobyčejná, vzácná poesie národní! Jak hluboce a vroucně, teskně nábožensky zabarvená, náboženstvím prosáklá a proniklá! Jak daleko jsme tu od slavného rétorického vlastenčení! Cit vlastenecký, národnostní jak je tu očištěn citem náboženským, jak je prost egoismu, pýchy a výbojnosti! Jak je tu zabrán jen do muk a utrpení a jak je v podstatě jen láska, soucit a hoře – náboženství bolesti.“ (Šalda F. X., Literární listy, 1897) Kromě toho Šalda upozorňuje ještě na další rys, který v sobě Zpěvy páteční nesou – zklamání z liberalistických snah, v mládí Nerudou tolik podporovaných. Nerudův národnostní cit označuje Šalda za čistý a obsažný, lidský, umravňující a etický. Toto básníkovu národnostní pojetí poezie Šalda dokonce přirovnává k humanitní filosofii T. G. Masaryka, která hlásá: „národnost, vlastenectví jsou a musí být prostředky k lepšímu lidskému.“ (Šalda F. X., Literární listy, 1897)

Za nejlepší z této sbírky považuje Šalda báseň Ve lví stopě a Ze srdce, jsou podle něj doslova to nejvyšší a nejsilnější, co česká poezie skýtá. Šalda tu chválí nejen Nerudovu

poezii, ale i Nerudu-básníka a poukazuje na nutnost navázat na jeho dílo. „Vlastenecká národnostní poesie – ale jakého obzoru, jaké hloubky, jak pádná, jadrná, slehlá – nejvzácnější, nejryzejší. Před takovou vždycky klobouk dolů a až k zemi dolů. Není nejmenší pochyby: Neruda je veliký básník a veliký duch a ryze moderní a ryze náš přítom. K němu se musíme, my mladí, připnout, na něho musíme navázat.“ (Šalda F. X., Literární listy, 1897)

Velké chvály se dočkala i Nerudova básnická forma. Šalda hodnotí Nerudův verš jako moderní, neretorický, nevyčpávaný, slehlý, jadrný a sporý. „Jsou v něm slova, která řezou, tak sehnaný, zjizvený, zrnitý je. Člověk v základě vniterný nestaral se o chocholátá slova, o malované fráze, o duhové pěny,“ přesto byl schopen vyjádřit takové množství nálad a to zdánlivě prostými jazykovými prostředky. „Neruda je pravý antipod pompésní a rétorické dikce Vrchlického. Machar i po této stránce je přímý jeho dědic.“ (Šalda F. X., Literární listy, 1897) Ačkoli je tato sbírka velmi krátká a ještě byla zpracovávána po několik let, Šalda ji velmi oceňuje. „Tolik lásky, tolik duše, tolik síly, tolik hloubky – a jak pomalu rostlo těch pár stránček.“ „Sporá, slehlá, zjizvená poesie. A proto tak k smrti teskná a jímavá.“ (Šalda F. X., Literární listy, 1897) V časopisu Čas Šalda tuto sbírku rovněž chválí, ač jinými slovy, ovšem při stejném obsahu.

4.2 Závěrem o kritických ohlasech Nerudovy poezie

Nerudova poezie vzbuzovala ve své době velký zájem literární kritiky, přesto však množství a obsažnost ohlasů není u jednotlivých básnických sbírek stejná. Psali jsme o tom již dříve – Hřbitovní kvítí bylo literární kritikou téměř přehlíženo, naopak velkého uznání se dočkaly Písně kosmické. Dále už se Nerudova popularita držela této úrovně. Největší počet recenzí vyšel u příležitosti vydání básnické sbírky Balady a romance (celkem osm recenzí) o jednu méně jich vyšlo k Písním kosmickým a šest k Prostým motivům. Nejméně recenzí naopak vyšlo k Hřbitovnímu kvítí a ke Zpěvům pátečním, ke každé jen tři, ovšem je tu velký rozdíl v pojetí a obsahu těchto recenzí i v jejich délce. Zatímco kritici Hřbitovního kvítí jen lehce poukazují na existenci této sbírky a velmi opatrně se vyrovnávají s odvážnou prvotinou téměř neznámého autora, Zpěvy páteční hodnotí pozdější veliké osobnosti, jež mají stejně velikou úctu k básníkovi, který touto svou poslední básnickou sbírkou uzavírá svůj odkaz české poezii. Z celkového počtu jedenatřiceti kritických ohlasů jich je pouze osm anonymních, jinak za nimi stojí často významné literární osobnosti druhé poloviny 19. století. Ve většině případů byla Nerudovým básnickým sbírkám věnována samostatná stať, ale v osmi případech se o jeho díle psalo v rámci nějaké delší studie o české literatuře. Délka recenzí se také liší, je mezi nimi třináct opravdu krátkých článků, dvanáct článků většího rozsahu a šest obširných studií.

Zaměříme se nyní na obsah recenzí, na to, v jakých oblastech se názory jednotlivých kritiků lišily nebo naopak shodovaly a na to, co se můžeme o Nerudově poezii skrze dobový ohlas dozvědět. V obecném hodnocení básníka Jana Nerudy často zaznívala poznámka o Nerudově individualitě, originalitě, o tom, že v poezii nastoupil vlastní osobitou cestu. Dokonce ho mnozí nazvali reformátorem české poezie. Tyto přívlastky shledáváme již v reakcích na Nerudovu první sbírku, Hřbitovní kvítí, především v recenzi od K. Sabiny, která ale veřejně v té době nevyšla. Na Nerudově básnické individualitě a originalitě se pak shodují všechny kritiky Knih veršů. V ohlasu Písní kosmických je více vyzdvihován právě Nerudův moderní duch a jeho reformátorské snahy. V ohlasu pozdějších sbírek už na tyto Nerudovy přednosti není tolik poukazováno, jelikož v té době je již Neruda samozřejmou literární osobností. Spíše je vyzdvihováno to, že navzdory Nerudově básnické individualitě jsou jeho básně ryze české, ale zároveň moderní, tudíž schopné vyrovnat se světové literární produkci. Za českost byly oceňovány především Balady a romance, kde kritici rovněž zkoumali, zda Neruda dostal svému předsevzetí

napodobit českou lidovou píseň. Podle většiny recenzí se to básníkovi podařilo. Kritik v *Obzoru literárním* však podotýká, že se básníkovi zdařilo napodobit národní písně po stránce formy, nikoli však po stránce obsahové. Podle něj takto český lid nezpívá, smýšlí jinak a to především o náboženské látce, kterou tu Neruda hrubě řečeno zevšedňuje a podvrací svým humorem.

Dalším vyzdvihovaným rysem Nerudovy tvorby je mužnost. O jeho prvotině sice bylo psáno opačně, ale již *Knihy veršů Schulz* nazval sbírkou mužné poezie. Stejně tak mnozí soudili o *Písniích kosmických* i o *Baladách a romancích*, kde bylo navíc zdůrazněno, že je z těchto básní cítit autorova bohatá, vytríbená životní zkušenost i hluboký životní názor. Také *Zpěvy páteční* všichni kritici označili za vpravdě mužnou, upřímnou vlasteneckou poezii.

Nyní se podívejme na to, jak bylo nahlíženo na obsah Nerudových básní. Typickým rysem Nerudovy poezie je její zaměření na všední každodenní zkušenost.⁶⁴ Zároveň je to novinka, kterou Neruda se svou generací do české literatury přináší. Nejvíce je toto patrné v *Hřbitovním kvítí* a v *Knihách veršů*. Mnozí recenzenti následně chválí myšlenkovou rovinu Nerudovy poezie. Hálek a Schulz dokonce hovoří o pravdě obsažené v jeho verších a Sabina vyslovuje názor, že právě v myšlence spočívá Nerudova největší síla. *Písně kosmické* jsou ve většině případů ceněny už jen proto, že přinášejí nové, neobvyklé téma, téma vesmíru, které je dle mnohých originálně pojaté. Nerudovi se dostalo velkého uznání za to, že tímto počinem k sobě přiblížil vědu a poezii. V postojích k *Baladám a romancím* se už ale názory jednotlivých kritiků různí. Jedni dílo chválí pro jeho hluboké myšlenky, básnický důmysl, humor a řízné pointy, zatímco druzí se o některých básních sbírky vyjádřili doslova jako o nepoetických a neestetických. Důvodem byl Nerudův nekonvenční přístup k biblické tematice.

Poměrně často recenzenti chválili také prolínání různých nálad a tónů v Nerudových básních. V případě *Knih veršů Schulz* i *Sabina* oceňovali prolínání reflexivního tónu s lyrickým. U *Prostých motivů* zase Mokrý čtenáře upozorňuje na zvláštní sladkobolný humor a stejně tak i *Zákrejs* hovoří o prolínání optimismu s pesimismem. Často také vyzdvihovali Nerudův humor, nejčastěji v souvislosti s *Baladami a romancemi*, ale i v souvislosti se sbírkami *Knihy veršů* a *Písně kosmické*.

⁶⁴ Sabina v souvislosti s *Knihami veršů* oceňuje také to, že v nich autor zobrazuje sociální problémy své doby.

Opravdu velkého zadostiučinění se Nerudovi dostalo při kritickém hodnocení jeho básnické formy. Výtek se tu sotva dočkal. Jedinou mu v tomto směru uštědřil Schulz, kterému se v Knihách veršů nelíbily některé tvary slov a slovních spojení a vytýkal básníkovi změny slovesných časů. V ostatních případech byl básník chválen za duchaplné obraty, za své zaměření na slovo, za to jak forma těsně přiléhá k obsahu, za přirozenost a prostotu vyjádření, vytríbený sloh, za to, že dokáže vznešenou, vytríbenou formou vyjádřit i ty nejprostší věci, stejně jako dokáže obrovské množství nálad vyjádřit tak prostými jazykovými prostředky a podobně. Nyní už jen připomeneme slova, jimiž Nerudovu básnickou formu popsal F. X. Šalda (Literární listy, 1897): moderní, nerétorická, slehlá, jadrná, sporá.

Na závěr rozeberme samostatně záporné soudy o Nerudových sbírkách. Největšího počtu výtek se dočkalo Hřbitovní kvítí. Pflieger i Sabina svorně vyjadřují svůj nesouhlas s ideovým zaměřením této sbírky. Sabina navíc upozorňuje na další nedostatky, jejichž příčinu vidí hlavně v přehnané podmětosti a strannosti sbírky. Odsudkům se ale nevyhnula ani pozdější zralá sbírka Balady a romance a to z důvodů již zmíněných – svým přístupem k náboženské látce Neruda napadal dobovou konvenci. Knihám veršů pak byla Schulzem vytknuta jazyková stránka, jinak všechny další kritiky Knih veršů jsou ryze pochvalné. Zcela kladné vyznění měly rovněž kritiky Písní kosmických, Prostých motivů a Zpěvů pátečních. Z tohoto shrnutí je zřejmé, že důvěra v Nerudovo básnění rostla s přibývajícím počtem jeho sbírek.

Pro literární kritiku jistě nebylo jednoduché vyrovnat se s básníkem Nerudova typu. Ačkoli dělal přesně to, co po něm jeho doba žádala, psal kvalitní českou literaturu a zajímal se o veřejný život, dělal to ovšem svým vlastním neotřelým způsobem, který byl v jeho době dosti překvapivý, často se tím dokonce stavěl do konfrontace s dosavadní literární tradicí. Proto si s ním dlouho literární kritika neuměla zcela poradit. Tato opatrnost vůči interpretaci Nerudovy poezie nám nejspíš zůstala dodnes. Opět připomínám citát V. Jiráta, který praví, že i ten nejdůležitější postřeh Nerudu nevystihne natolik, aby vyloučil pravdu opačnou. (Jirát V., 1948, s. 194)

5 HÁLEK NERUDOVI KRITIKEM, NERUDA KRITIKEM HÁLKA

Hálek i Neruda byli umělecky velmi mnohostranní, kromě jiného oba psali divadelní a literární kritiky. Neopomenuli ani vzájemně recenzovat svá díla. Ve třetí kapitole jsme uvedli Nerudovu kritiku Hálkových Večerních písní (Obrazy života, 1859) a Pohádek z naší vesnice (Národní listy, 1874); v kapitole následující pak Hálkovu recenzi Knih veršů od Jana Nerudy (Květy, 1867) a článek s názvem Jan Neruda (Květy, 1868). Zatímco Lexikon české literatury nezaznamenává další Hálkovy kritiky směrem k Nerudovi, Neruda podal o Hálkově tvorbě více referátů, než kolik jsme jich mohli zahrnout do této práce. Znamé jsou Nerudovy kritiky Hálkových lyricko-epických básní⁶⁵ a divadelních her,⁶⁶ k nimž se Neruda pravidelně vyjadřoval. Tento rozdíl v množství kritik, kterými se vzájemně oba autoři zahrnovali, naznačuje na jedné straně to, že Neruda měl větší literárně a divadelně kritické ambice než Hálek a straně druhé poukazuje na skutečnost, že Hálek vydal během 50. a 60. let více literárních děl (nejen básnických) než Neruda. Nerudovo dílo zrál, jakoby každé slovo nejméně dvakrát převážil a přeměřil. Z Hála slova prýštila s mnohem větší lehkostí.

Když nyní máme porovnat, jakými kritiky si Hálek a Neruda vzájemně byli, zdá se nám případ Neruda opět o něco složitější. Je to do značné míry dáno tím, že mezi Nerudovými recenzemi stojí patnáct let, zatímco Hálek psal obě téměř ve stejné době – v roce 1867 a 1868. Mezi Nerudovou kritikou Večerních písní (Obrazy života, 1859) a Pohádek z naší vesnice (Národní listy, 1874) je tedy patrný rozdíl, který ale spíše vyvěrá z vnitřní změny kritikovi, než básníkovi. Je zajímavé, že i kritické články jsou schopné zaznamenat autorův (v našem případě Nerudův) osobní a umělecký vývoj. V roce 1859 za Nerudu z části píše jeho bujně mládí. Má vyhraněný umělecký názor, který v té době působí poněkud kontroverzně, a dává ho ostentativně najevo při každé příležitosti. Možnosti projevit své moderní mínění o literatuře se chopil i zde. Kvalita české literární produkce pro něj byla velice důležitá, proto se nebál vytknout nedostatek, i když se jednalo o přítele. To naznačuje, že byl jako kritik velmi přímočarý a nezaujatý. Sám však píše, že upozorňuje na drobné nedostatky právě proto, že si Hála váží. F. X. Šalda (1959, s. 88) měl tedy pravdu v tom, že Neruda to s Hálkem myslel dobře, když o Nerudovi napsal:

⁶⁵ Mejrima a Husejn (Obrazy života, 1859, s. 237); Goar (Hlas, 11. 10. 1864)

⁶⁶ Carevič Alexej (Čas, 2. 10. 1860); Záviš z Falkenštejna (Čas, 9. a 11. 12. 1860); Král Vukašin (Hlas, 20. 11. 1862); Sergius Catilina (Hlas, 10. 3. 1863)

„...je to vcelku kritik kamarádský. Co vytýká „Večerním písním“, není vlastně nic než nebezpečí opakování motivů a nasládlé sentimentality.“ Ačkoli Neruda mluví o přátelství mezi ním a Hálkem, jeví se, zvláště v mládí, jako chladný a nadmíru upřímný literární kritik velmi prahnoucí po objektivitě, který je zároveň obdařen schopností vyzdvihnout vždy to podstatné, ať už se jednalo o pochvaly či výtky. V jeho tónu nenalezneme ani stopu po dojetí nebo patosu. (Srovnejte např. s kritikami F. Schulze.)

O Pohádkách z naší vesnice referuje Neruda o mnoho vlídněji a shovívavěji. Na tomto místě je jako zralý muž schopen dát otevřeně najevo své city k zemřelému kolegovi a příteli. Upřímně si ho váží a nezastírá své pohnutí nad jeho ztrátou. Dokonce tu nebere v úvahu pouze Hálkovo poslední dílo, ale všímá si obecných rysů jeho poezie, snaží se podat obraz celé Hálkovy umělecké dráhy. Tato recenze je důstojným rozloučením s uměleckým kolegou. Mohlo by se zdát, že Neruda se zde právě kvůli úmrtí básníka zdržuje přísnějších soudů, na místo kterých spíše vychvaluje. Když se však podíváme na jeho vlastní tvorbu, dojde nám, že příčina je v něm samém. Zdá se, jakoby Neruda časem zjihnul, jeho mladická bouřlivost se na povrchu uklidnila a postupně přešla v jakousi rozbouřenost vnitřní, která se projevuje na poli pocitů, kde se mísí melancholie a dávno ztracené naděje s vírou v lepší zítřky, v onen „pokrok“.

Také Hálek zůstává sám sebou i v oblasti literární kritiky. Obě jeho recenze vůči Nerudovi jsou psány v podobném tónu – je z nich cítit, že Hálek Nerudu vpravdě uznává a respektuje a zároveň daleko snadněji tyto své city dává najevo. Jak je vidět, citová bezprostřednost je vlastní nejen Hálkovi-básníkovi, ale i Hálkovi-literárnímu kritikovi. Zdá se nám také, jakoby Hálek Nerudu před ostatními kritiky bránil, což je zvláště patrné v článku Jan Neruda (Květy, 1868), který působí jako obrana básníka a spisovatele Jana Nerudy proti všem jeho na cti utrhačům a staromilcům, kteří nejsou kvůli vlastní pohodlnosti schopní uznat a přijmout vynikajícího básníka, protože by snad museli hloubavě přemýšlet nad tím, co jim svou básní chtěl vlastně sdělit. Hálek, přírodní a milostný lyrik, harmonizátor, se tu vyjadřuje velmi jadrně, působí vášnivě a zapáleně. Jeho ostře mířená slova však nesměřují proti Nerudovi, ale proti jeho kritikům. Hálek cítí jeho velikost, ačkoli ji také ještě nedokáže přesně vystihnout a doložit. Oproti Nerudovým počátečním kritikům se o to ale velmi směle pokusil; nebál se potenciálu, který se v Nerudově tvorbě skrýval a vyjádřil mu svou přízeň v době, kdy mnozí jiní kolem Nerudových sbírek chodili jen po špičkách.

6 SROVNÁNÍ KRITICKÝCH OHLASŮ NERUDOVY A HÁLKOVY POEZIE

V naší práci se věnujeme básním dvou protagonistů májové generace a jejich kritickému ohlasu. Za básněmi ale vždy stojí lidé, jejich autoři, a když porovnáváme dvě lidské bytosti, jsme na konci vždy stejně moudří jako na začátku – každý člověk je svébytnou individualitou a to se zákonitě musí odrazit na jeho konání. Jak Neruda, tak Hálek byli výraznými osobnostmi, každý však po svém: „Neruda a Hálek různili se velmi a velice svými povahami a také literární vkus a směr každého z nich byl jiný. Společnými bylo jenom jejich moderní, novodobé a osvícené nazírání na svět a umění. Jinak byly to individuality ostře vyvinuté a rázově od sebe docela odlišné. Hálek byl vtělená dobromyslnost, jadrná bodrost, prostota a přímost. Neruda byl zase při vší bonhomii a družnosti duch stále kritizující, jako lučavka analyzující, do vtipu a sarkasmu vždy rozpoložený. U něho byl od kousavé satiry k slzám citového vzrušení často jediný jen krok. Hálek mu byl příliš nehybným, příliš sousedským, příliš lokálním, což bylo pochopitelné u muže Nerudovy přirozenosti a literární výchovy, jež byla, abych tak řekl, světová, germánsky-francouzská... (Heller S., in Pohorský M., 1979, s. 42)

Dobový kritický ohlas nám ale o díle může zprostředkovat velmi zajímavé informace. V předchozích kapitolách jsme podrobně popsali jednotlivé recenze vydané k uvedeným básnickým sbírkám Vítězslava Hálka a Jana Nerudy a nyní tudíž můžeme přistoupit k jejich porovnání. V první podkapitole vedle sebe postavíme poznatky o poetické tvorbě V. Hálka a o poetické tvorbě J. Nerudy, které jsme získali z dobového kritického ohlasu. V další podkapitole se pokusíme tyto informace porovnat s tím, co jsme se o Hálkově a Nerudově poezii dozvěděli z pozdější odborné literatury.

6.1 Hálek versus Neruda z pohledu dobové kritiky

Dobová kritika měla zájem jak o díla Vítězslava Hálka, tak o díla Jana Nerudy. Přesto je v recepci těchto autorů mnoho na první pohled zřejmých odlišností. Ačkoli se dlouho poukazovalo na to, že Neruda není literární kritikou dostatečně oceněn, že jeho cesta za uznáním byla dlouhá a nesnadná, jeho sbírky vyvolaly podstatně větší počet

recenzi než sbírky Hálkovy.⁶⁷ Z toho je ale patrné, že Nerudovo dílo nebylo interpretačně jednoduché a některá jeho tajemství proto odhalujeme dodnes. Kritický ohlas Hálkovy poezie je ale co do počtu recenzí ke každé jednotlivé sbírce vyrovnanější. Hálkova díla se už od jeho prvotin považovala za významné, lahodné plody českého básnictví. Na Nerudovy sbírky kritika zpočátku reagovala s menším zájmem, který vzrůstal teprve postupem času s přibývajícimi básnickými sbírkami.

Je jasné, že zaměření recenze do značné míry závisí na charakteru básnického díla, jímž se zabývá. Hálkova poezie je námětově stejnorodá: její jádro tkví v přírodní a milostné lyrice. Básník často opakuje náměty, motivy různě variuje, přičemž myšlenka a záměr zůstávají stejné. Od toho se také odráží kritický ohlas Hálkovy poezie. Většina recenzí poukazuje na tytéž klady a na tytéž nedostatky Hálkových básní, ať už se jedná o jakoukoli jeho básnickou sbírku, ať už byl autorem kritiky kdokoli. Tato jednota však platí jen v případě Hála, nikoli však u Nerudy. V Nerudově díle najdeme milostnou, intimní i přírodní lyriku, básně epické, vlasteneckou poezii, a podle toho se různí i kritiky jeho básní. Literární veřejnosti trvalo déle, než přijala Nerudovo básnické nadání, které bylo zvláště zpočátku silně kontroverzní. Zatímco Hálek harmonizoval a lahodil smyslům i citům obracením se k hodnotám jako je láska, pravda, příroda, atp., Neruda poukazoval na tehdejší společenské nešvary, čímž mnohé spíše rozlítl.

Nejen Neruda, ale celá generace májovců je jakýmsi mostem mezi romantismem a realismem. Spisovatelé se obracejí k všednímu, obyčejnému životu, pěstuje tzv. kult všednosti. U Hála je to ovšem více patrné v jeho povídkách, z básnických děl nejvíce v Pohádkách z naší vesnice. V celém Hálkově díle se však kult všednosti nejvíce projevuje v jazykové rovině, kdy má jeho jazyk silný příděch lidovosti. U Nerudy sledujeme prozaizaci básnického jazyka. Oba básníci tedy míří k podobnému cíli – přenést všednost do poezie, i do její jazykové roviny, ovšem každý se s ním vyrovnává po svém. Hálek používá náměty z lidové poezie, které různě variuje, užívá pravidelný rým a sloku, čím dociluje zpěvnosti veršů. Neruda všednost evokuje spíše svým přímým zaměřením na slovo a jeho význam oprostěný od nadbytečných detailů. Nerudova všednost je vyjádřena gnómicky a stroze. Proto také jeho poezie nejprve lákala méně, než lahodnější, zpěvnější poezie Hálkova.

⁶⁷ K Hálkovým čtyřem básnickým sbírkám vyšlo dvanáct recenzí a k Nerudovým šesti jich vyšlo třicet jedna.

Přístup literární kritiky k Hálkovu dílu byl velmi nadšený, všichni dávali najevo svou víru v básníkův talent a na nedostatky jeho básní poukazovali jen proto, aby dokázali, že Hálkovy básně mohou být dotaženy k absolutní dokonalosti. K Nerudovým sbírkám kritici přistupovali mnohem vážněji, skoro až opatrně. Jistě to rovněž plyne ze samotného obsahu Nerudových básní – Neruda často jen naznačil to, co Hálek řekl přímo a co pak ještě několikrát v jiné podobě zopakoval. Sám Neruda ale také nadšením zrovna nehýřil, jeho pohled byl spíše přísný, a když už užil humoru, v koutku jeho úst přitom byla špetka ironie, nebo se jeho čelo vzápětí svažovalo bolestí. Ani jednomu z básníků však kritika jeho místo v české literatuře neupírala. Ke každému z nich však přistupovala s jinými pocity: Hála nadšeně vyzdvihovala do básnických výšin, Nerudu uznala jako předního básníka tím, že před ním vážně smekla. Literární kritika Hála už od počátku považovala za veliký talent a určila mu výsadní postavení mezi českými básníky, k pochopení Nerudovy tvorby však musela uzrát – Neruda na uznání čekal dvacet let. Nadšené až nekritické úcty, jaké se Hálek těšil od mládí, se Neruda dočkal až na samém konci své básnické pouti, po vydání *Prostých motivů* a po své smrti, po vydání *Zpěvů pátečních*.

Neruda byl v jádru více politický než Hálek. Hálek byl básníkem ze své podstaty. Neruda mnohem déle tvořil v duchu prvotních májových ideálů, které jako myšlenkové vlastnictví celé generace, nikoli jen jednotlivce, vycházely více z rozumu než z čirého básnického citu. Neruda byl snad možná nejlepším mluvčím májové doby, mluvil trpce, jak doba žádala, ale příliš dlouho. Jakoby mu nešlo tak lehko se vzdát bolesti a rozervanectví a jít vstříc s úsměvem novým nadějším, doslova tyto naděje spřádat do veršů, stavět je před zraky čtenářů a ovlivňovat tak jejich mysl jiným, radostným směrem jako to tak dokonale a k potěše svého okolí činil Hálek. Neruda inspiruje se *Májem*, jarem Karla Hynka Máchy, Hálek jarem skutečným.⁶⁸ Proto je v Nerudových písních více bolesti, v Hálkových lehkost a přirozenost. Z počátku Neruda tvořil pro národ, pro ideály. Z pozdějších sbírek dýchá svoboda básnického ducha, která je také národní, vlastenecká, ale už ne proto, že to tak musí být, ale proto, že to vyvěrá z jeho podstaty. Básník tvoří ze svého nitra duševního, neopírá se jen o svůj intelekt, ale zahrnuje ho jako přirozenou součást celku.

Nyní si stručně připomeňme nejčastěji vyřčené pochvaly vůči poezii našich básníků. Kritici Hálkovy poezie nejčastěji chválili básnické obrazy, nálady, krásné

⁶⁸ Takto o Hálkovi smýšlí i Jan Neruda (1890): „Máme toliko jednoho jediného básníka, který dovedl nám zapět skutečně *jarní* písně – Hála!“ (Pohorský M., 1979, s. 97)

myšlenky a hluboký cit. Posuzovatelé Jana Nerudy vyzdvihovali především básnickovy hluboké myšlenky, dokonalou básnickou formu a prolínání různých nálad. (S tím, co bylo dobovou kritikou řečeno stran těchto tří nejdůležitějších rysů Nerudovy poezie, souhlasí odborná literatura dodnes. V případě Hálek se však odborná literatura s názorem dobové kritiky neshoduje v hodnocení jeho myšlenek⁶⁹.) Už z dobového ohlasu lze jasně postřehnout základní rozdíl mezi Hálkovou a Nerudovou poezií: Hálekova síla tkví v jeho obraznosti, Nerudova pak v myšlence.

U myšlenky se ale ještě chvíli zastavme. Myšlenka, základ každého lidského konání, se samozřejmě projevila v díle obou básníků a oba za své myšlenky byli dobovou kritikou oceněni. Hálkovy však kritika přisoudila myšlenky krásné, Nerudovi hluboké. Možná v tom je ten nejpodstatnější rozdíl. Myšlenky krásné jsou pocíťovány jako nekonfliktní, myšlenky hluboké, jinými slovy ne jednoduché, naznačují nějaký konflikt, dilema, vnitřní rozpor. Pojďme si to znázornit na příkladu básní s hřbitovní tematikou, kde oba autoři postupují každý svou vlastní cestou.

VÍTĚZSLAV HÁLEK

(V přírodě)

Nic nejsem víc nežli ta růže,
nic víc, než slavík v podletí;
mé lístky s jarem opadají,
má píseň v jeseň odletí.

Však jako slavík má svou chvíli
a růže v vůni propučí,

tak duch můj k své se chvíli hlásí,
a co je v něm, to zazvučí.

A to mi dosti, v chvíli pravé
že vydechnul jsem nápěvy,
v nichž zaplesal jsem beze stesku
a dotesknul se úlevy.

Pak necht' i zahrajou si větry
nad hrobu mého trávníkem;
já v chvíli své, v mých růží květu
jsem přec jen býval slavíkem.
(Hálek V., 1955, s. 187)

JAN NERUDA

(Hřbitovní kvítí)

Strom květ nese, dokud neuchřadne,
lilje voní, dokud neuvadne,
hvězda svítí, dokud nezapadne,
sopka pálí, dokud nevychladne.
sníh se bělí, než se v vodu shlukne, –
pěvec zpívá, než mu slabá struna,
nebo srdce v úzkých prsou pukne.

Blaha dáno, že až k přesycení,
strastí dáno, že až k nesnesení,
však to přejde, až se ve hrob svinu,
vždyť si také jednou odpočinu.
Na rozcestí roste pěkné kvítí:
„Že nemusí píseň věčně žítí.“
(Neruda J., 1951, s. 74)

⁶⁹ Více na toto téma pojednáme v následující podkapitole.

Zdá se, jakoby Hálek byl v práci s hřbitovní tematikou mnohem vyzrálejší. Při bližším prozkoumání básní však zjistíme, že oba autoři básnili o totožných pocitech a myšlenkách, pouze je jinak zformulovali.⁷⁰ Neruda trpce, Hálek vždy s přidechem naděje. Podle toho byly potom jejich básně literární kritikou a čtenářskou obcí přijímány. Hálek formuloval obecně lidský pocit, který i jemu vytanul na mysli (pomíjivost života a smrt jako jeho přirozená součást). Vnímal smrt takovou, jaká je, tam, kde se má vyskytovat a zasazoval ji do přirozených básnických obrazů. Neruda smrt spojoval s neobvyklými motivy – jednalo se o výraznou básnickou imaginaci⁷¹, která přerostla v celkový postoj básníka. Ten chtěl pomocí motivů smrti poukazovat na nešvary své doby, sloužily mu jako výrazový prostředek. Hálek z duše vypsál představu o životě a jeho pomíjivosti v tradičním duchu, ale jakoby opravdu mluvil ústy všech. Neruda zvolil cestu nanejvýš originální a zejména z počátku nepochopenou. Byl zvláště ve své době nesrozumitelný a jeho představy o smrti působily ne vždy přirozeně. Představám Hálkovým rozuměli všichni, to ovšem nijak nesnižuje kvalitu jeho písní – ba naopak. Jsou přirozené v každém ohledu – v pojetí tématu i po formální, melodické stránce.

Kritika Hálkovy a Nerudovy poezie se asi nejvýrazněji rozchází v oblasti básnické formy. Zatímco ta Nerudova byla hodnocena více než kladně již od Knih veršů, Hálek od napsání své prvotiny až po vydání posledního díla slýchal často výhrady k jazykové stránce svých básní, ačkoli kritici doufali, že tyto nedostatky básník vzhledem ke svému talentu napraví. Značný rozdíl je rovněž v samotném pojetí záporného hodnocení některých rysů Hálkových a Nerudových básní. Hálkovi je jasně vytýkáno několik

⁷⁰ Např.: Hálek: V přírodě, báseň „Já přemnohé již oželel“:

„Jeť přec to trudný žití dar, kdy vnučen nám tak s nelítostí, že v slunci tom, jež sluncem nám, též musí zbělat naše kosti.“

Neruda: Hřbitovní kvítí, báseň „Mnozí chválili, že zpívám o chudobě“:

„Z věnce, který z idejí si mladost svila, každý den v hrob lístek umí pohřbíti, dnové, lístky prchnou – hlína dešť ten vpila – živils se, bys mohl jednou umříti.“

⁷¹ V některých Nerudových básních je patrný výrazný vliv Máchova Máje na volbu tématu a výrazových prostředků. Např.:

„Valí proud se světem bystrý, ostrý,
nekonečna jeho rovná cesta,
jeho pískem zbořená jsou města,
jeho kalem národův jsou kostry.
Vlnek třpyt jsou zhaslých sluncí světla,
zhaslých sluncí dávno zašlých časů –
vlnek lesk, - toť vlna spláchla krásu,
krásu, která po staletí květla.
Proud ten – čas! – jenž nezná břehův okovy!
Jen zde onde užijš jako páru
ostrov plynout nad propastí zmaru,
dávnych myšlének to hřbitovy.“
(Neruda J., 1951, s. 311)

prokazatelných básnických „prohřešků“ a to pravidelně u každé jeho básnické sbírky. Jsou to zejména nedostatky po stránce básnické a jazykové formy a časté opakování slov, motivů a obrazů vedoucí k monotonii. S tím můžeme dnes celkem souhlasit, ačkoli k formální stránce Hálkovy poezie bychom mohli být shovívavější. Toto časté opakování mělo svou funkci, např. v tom, že byla jednoznačně a harmonicky vylíčena nálada básně. Záporné soudy o poezii Jana Nerudy se však neopakují s touto pravidelností, dokonce se zdá, že se Neruda s odsudky potýkal méně často než jeho mladší kolega. S výtkami se u něj setkáváme pouze v případě dvou jeho básnických sbírek, u Hřbitovního kvítí a u Balad a romancí. To, co jim bylo vyčítáno, souviselo předně s Nerudovým nekonvenčním postojem k určité tématice. Proto se také zdá, především v případě Hřbitovního kvítí, jako by se odsudku dočkala úplně celá sbírka. Co však bylo převratné, moderní a odvážné tehdy, není takové dnes. Zdá se tedy, že všechny výtky vůči Nerudově poezii plynuly z toho, že jeho doba ještě nebyla na takové myšlenky připravená, a proto jí déle trvalo, než mohla s klidem přijmout jeho básnický názor. O to ostřeji se však proti Nerudovi kritika stavěla.

Neruda byl už ve své době označován za reformátora českého básnictví, již od svých prvních sbírek se o sobě dočítal jako o básníkovi, který nastoupil vlastní individuální cestu v české poezii. Téměř každá recenze upozorňovala na jeho básnickou originalitu a individualitu, na jeho moderního ducha, což bylo později oceňováno o to víc, když si kritika uvědomila, že i přes svou modernost je Neruda zároveň ryze český. V souvislosti s Hálkem se také psalo o básnické individualitě, ale spíše v tom významu, že básník dokázal nově, individuálně pojmout určité již tradiční téma. Co však Hálkovi nemůžeme upřít ani dnes, to je jeho zásluha o rozvoj přírodní lyriky v naší poezii.

Nyní jsme se přesvědčili, že informace získané pouze z dobového kritického ohlasu nám i dnes mohou o autorech a jejich díle prozradit mnohé zajímavé skutečnosti. Není pochyb o tom, že Hálek i Neruda právem patří mezi významné české básníky. Oba dva měli důležitý význam ve vývoji české literatury. V předchozích odstavcích jsme si to již ukázali. Oba stáli v půli cesty na přechodu od romantismu k realismu, oba se zasadili o výraznou změnu v oblasti básnického jazyka a básnické formy. Hálek dokázal oživit svým individuálním pojetím již tradiční témata, Neruda byl hodnocen z hlediska individuality a originality téměř po všech stránkách. Hálek se stal průkopníkem přírodní lyriky, naproti tomu Neruda reformátorem českého básnictví. Oběma bylo přiznáno jejich místo mezi předními českými básníky. A bylo jim přiznáno právem.

6.2 Porovnání výroků dobové kritiky se současnou odbornou literaturou

Současná literární historie se v názorech na Hálkovu a Nerudovu poezii v mnohém shoduje s dobovým kritickým ohlasem. Hálkovi byl vždy přisuzován význam z hlediska jeho obraznosti a vylíčení nálady, Nerudovo umění tkvělo ve slově, od počátku byl chválen za svoji myšlenku a zejména za způsob jejího vyjádření. Tento základní rozdíl mezi Hálkovou a Nerudovou poezií je patrný již z dobového ohlasu a je nám znám i dnes.

Všimněme si dále spíše těch míst, kde se současná literatura oproti soudové kritice názorově odlišuje. V případě Vítězslava Háška je takových odchylek zdánlivě více než u Nerudy, jelikož se týkají jednotlivých rysů jeho poezie. Předně byla vlivem sporu o Háška otřesena víra v Háškovu tvůrčí dokonalost, v jeho básnický talent. To je něco, s čím se literární kritika potýká dodnes.

Další neshoda se objevuje v názorech na jeho básnické myšlenky. Dobová recepce je často chválila, v pozdějších studiích jim ale není připisován tak velký význam. Např. Jirátko tvrdí, že Háškovi jde především o hlas a přednes – o melodii, ne o smysl básně. Dle něj se u Háška neshledáváme ani s původností myšlenkovou ani s vášní hloubavosti, nevyvaroval se ani nedomyšleností ani protimluvů a jeho názory jsou nejvíce názorem jeho doby. (Jirátko V., 1948, s. 182) Zásadní rozdíl však vidíme zejména ve vnímání Háškova jazyka a básnické formy. Literární kritici Háškovy doby byli stran jazyka a formy dost přísní, často Háška nabádali, aby více dbal na prozodická pravidla a jazykovou stránku svých básní. Mluvílo se tu o monotonii, nadbytečnosti a prozaičnosti některých veršů, o častém opakování slov a obrazů, atd. S výhradami tohoto typu se Hášek konfrontoval po celou svou kariéru. Během 20. století ale došlo, jistě také pod vlivem obecných změn v české poezii souvisejících s nástupem moderních uměleckých směrů, k přehodnocení formální stránky Háškových básní. Nejdůkladněji to provedl J. Mukařovský ve studii Vítězslav Hášek, nebo také V. Jirátko ve studii Hášek. Tyto dřívější slabiny se tak spíše staly přednostmi Háškových básní, staly se něčím, co je pro tohoto básníka typické. Až s odstupem času bylo možné uvědomit si, že svými takzvanými jazykovými zvláštnostmi Hášek přispěl k vývoji básnického jazyka.

U Nerudy došlo během let rovnou k proměně postojů vůči několika jeho celým básnickým sbírkám. Zatímco při hodnocení Háškovy tvorby se dobový ohlas shoduje s pozdější odbornou literaturou v tom, že považuje sbírku *V přírodě* za Háškovo zralé, vrcholné dílo, tehdejší hodnocení Nerudových sbírek se od toho dnešního v mnohém

odlišuje. Jiné stanovisko dnes zaujímá literární historie k Hřbitovnímu kvítí, k Písním kosmickým i k Baladám a romancím.⁷² Hřbitovní kvítí bylo po vydání odsouzeno jako dílo nezralé, neschopné nijak obohatit českou literaturu, zatímco dnes mu literární historie přisuzuje význam nejen v kontextu samotné Nerudovy tvorby, ale i v kontextu vývoje českého básnictví. Už Jaroslav Vrchlický a jeho pokolení se Hřbitovním kvítím nadchli. Opačný osud měly Písně kosmické. Ty byly dobovou kritikou i čtenářskou obcí přijaty s velkým nadšením, již příští generace však přehodnotila toto stanovisko a více si cenila Nerudových pozdějších sbírek. Nakonec si přiblížme Balady a romance. Ve své době se jevily jako dílo názorově kontroverzní, proto se vůči nim kritici rozdělili na dva tábory. Jedni sbírku přijali nehledě na autorův nekonvenční postoj k náboženské tematice, druzí ji z tohoto důvodu pohanili, dokonce kvůli tomu nebyli schopni akceptovat její básnický humor. Z dnešního hlediska nás obsah této sbírky nijak nezaráží ani neuráží.

Z tohoto stručného shrnutí vidíme, že v Nerudově případě došlo zejména k proměně celkových postojů k jeho básnickým sbírkám, zatímco u Hálovy se nejvýrazněji změnilo hodnocení některých jednotlivých rysů jeho poezie. Základní rozdíly mezi Hálovy a Nerudovou poezií však prosvítají již z dobového ohlasu, především z toho, v čem kritici vidí jejich silné stránky. Na tom pak literární věda mohla dále stavět své závěry.

⁷² Životnost básnických děl Jana Nerudy podrobně rozebírá F. Vodička ve své studii *Konkretizace literárního díla*. (Vodička F., *Struktura vývoje*, 1969)

ZÁVĚR

Na závěr chceme jen stručně shrnout, čeho bylo naší prací dosaženo. Předně byla zaznamenána podrobná deskripce dobového kritického ohlasu významných básnických děl Vítězslava Hálka a Jana Nerudy, což nadále usnadňuje práci s těmito prameny. Došlo také ke srovnání dobových kritických postojů vůči Hálkově a Nerudově poezii. Doufáme, že to přispěje k objektivnímu náhledu na postavení těchto básníků v literárním životě druhé poloviny 19. století. Nešlo nám o to rozřešit, který z těchto básníků je lepší, chtěli jsme spíše smířit protichůdné pohledy a již v dobovém ohlase najít ty kvality, pro které si těchto básníků můžeme cenit i dnes. Nakonec jsme porovnali výroky dobové kritiky s poznatky odborné literatury a poukázali jsme zde na zásadní odlišnosti. Při tom jsme zjistili, že tehdejší výtky nejsou dnes povětšinou vnímány jako problém. Ba naopak. Ukázalo se, že to, co bylo oběma básníkům tehdy vytýkáno, významně přispělo k obohacení naší literatury a posunulo ji to dále v jejím vývoji. Dobovou recepci Nerudova a Hálkova poetického díla jsme navíc zasadili do kontextu vývoje české literární kritiky. Stanovené cíle diplomové práce tedy nyní z našeho pohledu považujeme za dosažené.

7 Seznam použitých informačních zdrojů

Literatura

Buriánek F. a kol. Z dějin české literární kritiky. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965. Bez ISBN.

Forst V. a kol. Lexikon české literatury 2/I H - J. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0468-8.

Forst V. a kol. Lexikon české literatury 1 A - G. Praha: Academia, 1985. Bez ISBN.

Forst V. a kol. Lexikon české literatury 2/II K - L. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0469-6.

Haman A. Nástin dějin české literární kritiky. Praha: H&H, 2000. ISBN 80-86022-63-3.

Hálek V. Básně. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955. Bez ISBN.

Heczková L. Píšící Minervy: Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky. Praha: FF UK, 2009. ISBN 978-80-7308282-6.

Janáčková J. In: Česká literatura od počátků k dnešku. Praha: Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-308-8.

Jirát V. Uprostřed století. Praha: Václav Petr, 1948. Bez ISBN.

Křivánek V. In: Zeman M. a kol. Rozumět literatuře, Interpretace základních děl české literatury. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989. ISBN 14-285-89.

Merhaut L. a kol. Lexikon české literatury 4/I S - T. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1670-6.

Merhaut L. a kol. Lexikon české literatury 4/II U - Ž. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1671-3.

Moldanová D. In: Zeman M. a kol. Rozumět literatuře, Interpretace základních děl české literatury. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989. ISBN 14-285-89.

Mukařovský J. Kapitoly z české poetiky, díl II. Praha: Svoboda, 1948. Bez ISBN.

Neruda J. Knihy básní. Praha: Orbis, 1951. Doslov: Vodička F. Bez ISBN.

Opelík J. a kol. Lexikon české literatury 3/I M - O. Praha: Academia, 2000.
ISBN 80-200-0708-3.

Opelík J. a kol. Lexikon české literatury 3/II P - Ř. Praha: Academia, 2000.
ISBN 80-200-0708-3.

Pohorský M. V překrásném měsíci máji... (Družina májová). Praha: Československý spisovatel, Klub přátel poezie, 1979. Bez ISBN.

Sabina K. In: Grebeníčková R. Čeští radikální demokraté o literatuře. Praha: Československý spisovatel, 1954. Bez ISBN.

Šalda F. X. České medailóny. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1959. Bez ISBN.

Šalda F. X. Šaldův zápisník ročník VI. Praha: Československý spisovatel 1993.
ISBN 80-202-0391-5.

Vodička F. Struktura vývoje. Praha: Odeon 1969. Bez ISBN.

Prameny

Anonym. Literatura česká. Pražský deník, 3. 11. 1878.

Anonym. Literatura. Prosté motivy od Jana Nerudy. Národní listy, 28. 4. 1883.

Anonym. Literatura. Světozor, 1883, s. 67.

Anonym. Literatura. Světozor, 1883, s. 223.

- Anonym. Poetické besedy. Obzor literární, 1883, s. 126.
- Anonym. V přírodě. Básně Vítězslava Háška. Národní listy, 22. 2. 1872.
- Anonym. Z Prahy a z venkova. Lumír, 1858, s. 1148.
- Anonym. Zprávy o literatuře a umění. O literatuře české. Pražské noviny, 18. 12. 1857.
- Arbes J. Naše vyobrazení. Jan Neruda. Světozor, 1878, s. 525.
- Arbes J. O Janu Nerudovi. Politik, 2. 11. 1878.
- Č. (Čejka J.). Úvahy. Alfred, báseň od V. J. Háška. Časopis českého muzea (ČČM), 1858, s. 130.
- Čermák B. Literatura. Písně kosmické od Jana Nerudy. Česká včela, 1878, s. 335.
- Durdík J. Literatura. V přírodě. Světozor, 1872, s. 511, 523, 535.
- G. (Gustav Pflieger Moravský). Hřbitovní kvítí. Tagesbote aus Böhmen, 24. 12. 1857.
- H-a. (Babička H.). Literatura. Koleda, 1879, s. 14.
- Hálek V. Hlídka literární. Literatura česká. Květy, 1867, s. 211.
- Hálek V. Jan Neruda. Květy, 1868, s. 126.
- Chalupa F. Rozhledy po literatuře a umění. Balady a romance od Jana Nerudy. Ruch, 1883, s. 77.
- J. V. K. Poetické besedy. Literární listy, 1883, s. 39.
- Kj. (Krejčí F. V.). Literatura. Jan Neruda: Zpěvy páteční. Rozhledy, 1896/97, s. 260.
- Kubíček J. Beseda. Neue ill. Zeitung, o Nerudovi. Obzor, 1881, s. 14.
- Machar J. S. Vítězslav Hálek. Naše doba, 1894.
- Miřiovský E. Poetické besedy. Lumír, 1882/83, s. 80.

- Miřiovský E. „Prosté motivy.“ Od Jana Nerudy. Lumír, 1882/83, s. 224.
- Neruda J. Pohádky z naší vesnice. Národní listy, 8. 11. 1874.
- Neruda J. Úvahy. Večerní písně. Obrazy života, 1859, s. 35.
- O. M. (Mokrý). Hlídka literární. Poetické besedy. ČČM, 1883, s. 154.
- O. M. (Mokrý). Rozhledy v literatuře, umění a vědě. Česká literatura. Květy, 1883, s. 743.
- Podhůrský K. H. (Rais K. V.) Jan Neruda. Posel z východních Čech, 23. 7. 1879.
- Sabina K. Knihy veršů od Jana Nerudy. Knihy veršů výpravných. Český obzor literární, 1868, s. 11 – 13, 26 – 29
- Schulz F. Příroda v českém básnictví a V. Hálkovy básně „V přírodě“. Osvěta, 1872, s. 441.
- Schulz F. Knihy veršův. Od Jana Nerudy. Národní listy, 12. a 13. 12. 1867.
- Schulz F. Nové písemnictví. Básně. Písně kosmické. Od Jana Nerudy. Osvěta, 1878, s. 950.
- Schulz F. Nové písemnictví. Básně. Osvěta, 1883, s. 362.
- Silván V. Š. Poetické besedy. Moravská orlice, 9. 2. 1883.
- Sládek J. V. Písně kosmické od Jana Nerudy. Lumír, 1878, s. 480.
- Šalda F. X. Jan Neruda: Zpěvy páteční. Literární listy, 1897, s. 83.
- Šalda F. X. Jan Neruda: Zpěvy páteční. Čas, 1897, s. 19.
- Tichý A. F. (Dlouhý F.). Poetické besedy. Literární listy, 1883, s. 88.
- V. Hřbitovní kvítí. Od Jana Nerudy. Posel z Prahy, leden 1858.
- Z. (Masaryk T. G.). Naše doba, 1896/97, s. 81.

Zákrejs F. Literární rozhledy. Osvěta, 1874, s. 789.

Zákrejs F. Nové písemnictví. Básně. Osvěta, 1884, s. 70.

Zákrejs F. Rozhledy literární. Osvěta, 1873, s. 235.

Zákrejs F. Rozhledy literární. Osvěta, 1875, s. 869.

Zákrejs F. Rozhledy světové. Umění. Osvěta, 1873, s. 72.